

LIETUVOS AGRARINĖS EKONOMIKOS INSTITUTAS

**EUROPOS SAJUNGOS PARAMOS POVEIKIS
LIETUVOS KAIMUI VIEŠŪJŲ PREKIŲ IR
PASLAUGŲ ASPEKTU**

MOKSLO STUDIJA

2016

Gediminas KULIEŠIS, Lina PAREIGIENĖ

Kuliešis, G.; Pareigienė, L. 2016. *Europos Sąjungos paramos poveikis Lietuvos kaimui viešųjų prekių ir paslaugų aspektu*: Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. 76 p.: iliustr., santr. angl.

(online) ISBN 978-9955-481-61-4

Recenzantai: dr. Gediminas Kazėnas, Mykolo Romerio universitetas
prof. dr. Jadvyga Čiburienė, Kauno technologijos universitetas

Apsvarstyta ir rekomenduota skelbti
Lietuvos agrarinės ekonomikos instituto Mokslo tarybos posėdyje
2016-12-20 (protokolas Nr. 12-43(8.2))

Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas
V. Kudirkos g. 18–2
LT-03105 Vilnius
tel. (8 5) 261 4525
el. p. laei@laei.lt
<http://www.laei.lt>

© 2016 Visos teisės priklauso Lietuvos agrarinės ekonomikos institutui
Cituoiant būtina nurodyti šaltinį ir interneto svetainės adresą
Autoriaus teisių apsaugota medžiaga

SANTRAUKA

Pasikeitus požiūriui į žemės ūkio veiklą ir kaimo plėtrą, Europos Sąjungos (ES) politika, ilgą laiką orientuota į konkurencingą žemės ūkio plėtrą, XX a. pabaigoje pradėta formuoti atkreipiant dėmesį į kaimo vietas kaip visumą, į visuomenės poreikius ne tik maistui, bet ir kitoms sritims. XX a. devintajame dešimtmetyje suvokus ūkininkų veiklos padarinių svarbą aplinkai, žemės ūkis pripažįstamas kaip vienas svarbiausių viešųjų prekių ir paslaugų kūrėjas, kraštovaizdžio formuotojas, palaikantis kaimo gyvybingumą. Vietoje „kiekybės žemiausia kaina“ pirmaeilę svarbą įgyja maisto kokybė, vartotojų sveikata, biologinė įvairovė, kaimo kraštovaizdžio bei aplinkos išteklių vertė, taip pat šeimos ūkių, vietos kultūros bei kaimo tradicijų išsaugojimas. ES parama pradėta skirti ne tik žemės ūkio produkcijos gamybai, konkurencingumui stiprinti, bet ir kitoms su kaimu susijusioms sritims remti, kurių viena yra viešosios prekės ir paslaugos. Kaimo gyvybingumui ir plėtrai naudojant viešąsias lėšas, išskyla poreikis matuoti lėšų panaudojimo veiksmingumą.

Tyrimo tikslas – įvertinti ES teikiamos paramos poveikį Lietuvos kaimui, kaimo bendruomenėms kaip viešųjų prekių ir paslaugų teikėjams.

Tyrimo metu buvo išanalizuoti kaimo politikos pastarųjų dešimtmečių pokyčiai viešųjų prekių ir paslaugų kūrimo procese, aptarta viešųjų prekių ir paslaugų teikimo raida Lietuvoje, apžvelgtos ES paramos poveikio vertinimo praktikos, įvertintas ES paramos poveikis Lietuvos kaimiškiesiems regionams ir bendruomenėms.

Darbe naudoti mokslinės ir informacinės literatūros, teisės aktų ir kitų dokumentų, antrinių statistinių duomenų analizės, apibendrinimo ir interpretacijų, grafinio vaizdavimo metodai, anketinės apklausos. Atliktas ES paramos poveikio kaimo raidai tyrimas parodė, kad Lietuva sėkmingai įsisavino ir toliau įsisavina ES gaunamą paramą, įgyvendindama Kaimo plėtros programos (KPP) priemonių veiklas ir projektus, kurie gausina žemės ūkyje kuriamas viešąsias prekės ir paslaugas. Šiuo tyrimu į gautos paramos poveikio vertinimą pažvelgta kiek kitu aspektu. Lietuvos savivaldybės suskirstytos pagal gautos ES paramos apimtį, įvertinta, kaip ši parama paveikė tų regionų plėtrą, analizuojant demografinių, socialinių, ekonominių rodiklių pokyčius, lyginant laikotarpius iki ir po paramos gavimo. Gauti rezultatai parodė, kad didžiausią poveikį gauta parama turėjo demografiniams regionų rodikliams: sumažėjo ne tik pati emigracija, bet ir jos tempai. Sparčiausiai didėjo žemės ūkio, miškininkystės, žuvininkystės materialinės investicijos. Atlikus anketinę kaimo seniūnų ir kaimo bendruomenių vadovų apklausą, nustatyta, kad kaimo bendruomenių gyventojai labiau pasitiki savo jėgomis, bendruomenėse didėja pačių bendruomenių narių pastangomis organizuojamų renginių skaičius, žmonės patys pradeda kurti sau laisvalaikį ir savarankiškai spręsti išskylančias problemas, didėja savipagalbos mastas, kaimo gyventojai vis daugiau dėmesio ir išteklių skiria savo gyvenamajai aplinkai puoselėti, kurdami naują, gražesnę kaimo kraštovaizdį.

Raktiniai žodžiai: Bendroji žemės ūkio politika, kaimas, Lietuvos kaimo 2007–2013 m. plėtros programa, paramos poveikis, viešosios prekės ir paslaugos.

SUMMARY

The Impact of the European Union Support on Lithuanian Rural Areas: Public Goods Approach

In the end of XX century the approach to agriculture and rural development in the European Union began to change. From the concentration to development of competitive agriculture, the attention was focused on rural areas as whole, on the public needs not only for food, but other areas too. In the ninth decade of the XX century the attention was paid on the significance of agriculture activity consequences for environment, the agriculture recognized as one of the most important creator of public services. Attention was focused not only on agricultural production, but the quality of food, the health of consumers, the biodiversity, environmental resources, rural vitality, local culture and traditions became important. The European Union began to support rural development in a broader sense, the one of the supply sphere – public services. The use of public funds for the public services raises the demand to measure the effectiveness.

The aim of this work – to assess the support of EU for the rural regions as the public service providers.

The study analyses the changes of the rural policy in a sense of the public service creation. The changes in supply of public services in Lithuania discussed. The practices of EU support impact measurements analyzed. The evaluation of the impact of EU support for Lithuanian rural regions was done.

Quantitative and qualitative scientific research methods were used in this work: analysis of the scientific literature, documents, secondary statistical data analysis was performed, comparative methods, logical comparison, questionnaire surveys were used. Lithuanian municipalities were grouped according received EU support volume and impact on demographic, social, economic indicators was analyzed. The study showed that in those Lithuanian rural regions, where EU support was bigger, the decline of population was slower, increased direct investment volumes, increased amount of declared area. The greater amount of support did not made a noticeable impact on number of small and medium-sized enterprises dynamic, as well as for employment.

The interview with rural municipality elders and active rural community leaders showed that people in rural areas became more positive, positively evaluates EU support, they became more open for society, communicative, the more attention was paid on self-help and their living environment management.

Key words: Common Agricultural Policy, EU support impact assesment, public goods and services, rural areas, Rural Development Program 2007–2013.

TURINYS

SANTRAUKA	3
SUMMARY	4
LENTELIŲ SĄRAŠAS	6
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS	7
SANTRUMPOS	8
ĮVADAS	9
1. BENDROSIOS ŽEMĖS ŪKIO POLITIKOS RAIDA: NUO PARAMOS PRODUKCIJAI PRIE VIEŠŲJŲ PREKIŲ IR PASLAUGŲ	11
1.1. Postproduktyvizmas žemės ūkio politikoje	11
1.2. Viešosios prekės ir paslaugos samprata	14
1.3. Viešosios prekės ir paslaugos žemės ūkio ir kaimo plėtros politikos kontekste	18
2. VIEŠŲJŲ PREKIŲ IR PASLAUGŲ TEIKIMAS IR VERTINIMAS LIETUVOJE BENDROSIOS ŽEMĖS ŪKIO POLITIKOS KONTEKSTE	26
2.1. Žemės ūkis – viešųjų prekių ir paslaugų šaltinis	26
2.2. Bendruomenės – viešųjų paslaugų teikėjos	32
3. ES PARAMOS POVEIKIS LIETUVOS KAIMUI: TYRIMO REZULTATAI	40
3.1. Paramos poveikio tyrimai	40
3.2. KPP 2007–2013 m. priemonių įgyvendinimo poveikis Lietuvos kaimo regionų socialinei ekonominei raidai	43
3.3. Vietos valdžios ir bendruomenių atstovų ES paramos vertinimas	49
IŠVADOS	65
LITERATŪRA	68
PRIEDAI	73

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1.1.1 lentelė. Produktyvizmo ir postproduktyvizmo paradigms palyginimas...	13
1.3.1 lentelė. Dažniausiai naudojamos KPP 2007–2013 m. priemonės viešosioms paslaugoms kurti ES.....	22
1.3.2 lentelė. KPP priemonės, prisidedančios prie viešųjų prekių ir paslaugų teikimo ES šalyse	23
2.1.1 lentelė. Strateginės stebėsenos rodiklių pasiekimai Lietuvoje 2007–2013 m.....	30
2.1.2 lentelė. KPP 2007–2013 m. II krypties rodiklių dinamika 2006 ir 2015 m.....	31
2.2.1 lentelė. Savivaldybių ir bendruomenių teikiamų viešųjų prekių ir paslaugų palyginimas.....	36
3.2.1 lentelė. Savivaldybių grupės pagal KPP 2007–2013 m. priemonių paramos apimtį	44
3.2.2 lentelė. Bendrasis pelnas ŪADT ūkiuose 2012–2014 m.	45
3.2.3 lentelė. Demografiniai rodikliai savivaldybių grupėse.....	47
3.2.4 lentelė. Paraiškų skaičiaus, deklaruojamų pasėlių plotų paramai gauti, pokyčiai 2002–2015 m.	47
3.2.5 lentelė. Kai kurių ekonominių rodiklių reikšmių pokyčiai 2002–2015 m.....	48
3.3.2 lentelė. Respondentų bendras paramos poveikio vertinimas	58

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1.2.1 pav. Viešųjų prekių ir paslaugų sąrašas	17
1.3.1 pav. Bendrosios žemės ūkio politikos kaita viešųjų prekių ir paslaugų aspektu, 1962–1991 m.	21
1.3.2 pav. KPP 2007–2013 m. kryptių indėlis teikiant viešąsias paslaugas	25
2.1.1 pav. Agroaplinkosauginių paslaugų, susijusių su žemės ūkiu, teikimo evoliucija Lietuvoje.....	28
2.1.2 pav. KPP 2007–2013 m. lėšų, skirtų agrarinės aplinkosaugos priemonei (214), dalis ES šalyse	29
2.2.1 pav. Bendruomenių skaičius Lietuvoje 1996–2016 m.	35
2.2.2 pav. LEADER metodu įgyvendintų infrastruktūros projektų skaičius pagal temas 2014 metais	37
2.2.3 pav. LEADER metodu įgyvendintų visuomeninės veiklos vietos projektų pasiskirstymas pagal tematiką 2014 m.	38
3.3.1 pav. Seniūnų nuomonė dėl paramos poveikio emigracijai	52
3.3.2 pav. Respondentų atsakymai dėl bendruomenių ir vietos valdžios santykių	53
3.3.3 pav. Respondentų atsakymai dėl bendruomenių veiklos aktyvumo.....	53
3.3.4 pav. Respondentų atsakymai dėl kaimo gyventojų savipagalbos apimčių pokyčių.....	54
3.3.5 pav. Respondentų atsakymai dėl kaimo gyventojų nuostatų dėl pokyčių gyvenamosios aplinkos fiziniame infrastruktūroje	55
3.3.6 pav. Respondentų atsakymai dėl bendruomenių veiklos aktyvumo.....	56
3.3.7 pav. Respondentų atsakymai dėl savipagalbos apimčių pokyčių	57
3.3.8 pav. Respondentų atsakymai dėl kaimo gyventojų elgsenos, tvarkant fizinę infrastruktūrą.....	57
3.4.1 pav. Respondentų atstovaujama teritorijų gyventojų skaičiaus pokyčiai	60
3.4.2 pav. Respondentų nuostatos dėl bendruomenių ir vietos valdžios santykių	60
3.4.3 pav. Respondentų nuostatos dėl bendruomenės gyventojų aktyvumo pokyčių.....	61
3.4.4 pav. Respondentų nuostatos dėl savipagalbos apimčių pokyčių	61
3.4.5 pav. Respondentų nuostatos dėl gyvenamosios aplinkos, fizinės infrastruktūros pokyčių.....	62

SANTRUMPOS

- BŽŪP Bendroji žemės ūkio politika
- ES Europos Sąjunga
- KPP Kaimo plėtros programa
- LR Lietuvos Respublika
- LRV Lietuvos Respublikos Vyriausybė
- MPŪV mažiau palankios ūkininkauti vietovės
- MVĮ mažos ir vidutinės įmonės
- NMA Nacionalinė mokėjimo agentūra
- NVO nevyriausybinių organizacijų
- PŪV palankios ūkininkauti vietovės
- SD Lietuvos statistikos departamentas
- ŪADT Ūkių apskaitos duomenų tinklas
- VVG vietos veiklos grupė
- ŽŪM Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija

IVADAS

Pasikeitus požiūriui į žemės ūkio veiklą ir kaimo plėtrą, iki tol orientuotą į konkurencingą žemės ūkio plėtrą, produkcijos gamybos gausinimą, XX a. pabaigoje pradėta formuoti politika, atkreipiant dėmesį į kaimo vietas kaip visumą, į visuomenės poreikius ne tik maistui, bet ir kitoms sritims, į žemės ūkio veiklą poveikį aplinkai. Žemės ūkis pripažįstamas kaip vienas svarbiausių viešųjų prekių ir paslaugų kūrėjas, kraštovaizdžio formuotojas, palaikantis kaimo gyvybingumą. Vietoje „kiekybės žemiausia kaina“ pirmaeilę svarbą įgyja maisto kokybė, vartotojų sveikata, biologinė įvairovė, kaimo kraštovaizdžio bei aplinkos išteklių vertė, taip pat šeimos ūkių, vietos kultūros bei kaimo tradicijų išsaugojimas. ES parama pradėta skirti ne tik žemės ūkio produkcijos gamybai, konkurencingumui stiprinti, bet ir kitoms su kaimo gyvenimu susijusioms sritims remti, kurių viena yra viešosios prekės ir paslaugos.

Ilgą laiką Lietuvoje pagrindinis viešųjų prekių ir paslaugų teikėjas buvo valstybė, savivaldybės ir joms pavaldžios organizacijos. Iki nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. viešųjų prekių ir paslaugų teikimas buvo centralizuotai valdomas valstybės institucijų, kolektyvinių ūkių administracijos. Kiti veikėjai veikti beveik neturėjo galimybės. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, jaunai valstybei buvo iššūkis susidoroti su daugybe iškilusių problemų. Sumažėjus finansinei paramai, vienas iš labiausiai apribotų sektorių buvo viešosios prekės ir paslaugos, ypač kaimo vietovėse, kuriose buvo uždaromos mokyklos, darželiai, kultūros centrai, bibliotekos, sveikatos įstaigos, sumažėjo dėmesys aplinkos tvarkymui. Tai veikė kaimo gyventojų gyvenimo kokybę, kaimo kaip nepatrauklios gyventi vietovės įvaizdį bei kaimo vietovių gyvybingumą. Imta kalbėti apie kaimo socialinės atskirties riziką.

Pasiruošimo stoti į ES laikotarpiu bei 2004 m. Lietuvai įstojus į ES, gauta parama ne tik ūkininkų konkurencingumui rinkoje stiprinti, ūkių valdoms modernizuoti, konkurencingai produkcijai gaminti, tačiau ir teikti viešąsias prekes bei paslaugas. Lietuvos kaime padidėjo viešųjų prekių ir paslaugų teikėjų skaičius ir jų galimybės, sustiprėjo naujų veikėjų, tokių kaip ūkininkai, kaimo bendruomenės vaidmuo viešųjų prekių ir paslaugų teikimo srityje.

Lietuva už gautos ES paramos panaudojimo tikslingumą, lėšų panaudojimo efektyvumą atsiskaito ES ir Lietuvos teisės aktuose nustatyta tvarka ir terminais. Juose poveikio mastas vertinamas konkrečios priemonės, priemonės veiklos įgyvendinimo tikslingumo, lėšų panaudojimo efektyvumo aspektu. Tačiau ES parama turi ir platesnį poveikį kaimo regionams. Tikėtina, kad ji veikia demografinius procesus, socialinę, ekonominę kaimo regionų aplinką, sudaro sąlygas verslams plėtotis. Įsisavinant paramą, kaimo vietos valdžia, įvairių nevyriausybinių organizacijų (NVO) bendruomenių nariai įgyja naujų projektų vadybos žinių, formuojasi nauja verslo kultūra, nauji vietos valdžios ir kaimo bendruomenių santykiai, didėja žmogiškasis ir socialinis kaimo žmonių potencialas. Visa tai formuoja naują, aukštesnę kaimo gyventojų gyvenimo kokybę, jie tampa labiau motyvuoti įveikti naujus, didesnius savo regiono plėtros iššūkius.

Tyrimo tikslas – įvertinti ES teikiamos paramos poveikį Lietuvos kaimui, kaimo bendruomenėms kaip viešųjų prekių ir paslaugų teikėjams.

Tyrimo objektas – ES paramos poveikis Lietuvos kaimui ir kaimo bendruomenėms.

Tyrimo uždaviniai:

- išanalizuoti viešosios prekės ir paslaugos sampratą;
- išnagrinėti Bendrosios žemės ūkio politikos (BŽŪP) pokyčius nuo produktyvistinės iki postproduktyvistinės sampratos bei viešųjų prekių ir paslaugų sąvokos atsiradimą joje, ištirti ūkininkų ir bendruomenių sąsajas su viešųjų prekių ir paslaugų teikimu Lietuvos kaime;
- įvertinti KPP 2007–2013 m. poveikį Lietuvos kaimui;
- ištirti vietos valdžios atstovų ir bendruomenių lyderių nuostatas dėl ES paramos lėšų poveikio kaimui ir kaimo bendruomenėms.

Darbe naudoti mokslinės ir informacinės literatūros, teisės aktų ir kitų dokumentų, antrinių statistinių duomenų analizės, apibendrinimo ir interpretacijų, grafinio vaizdavimo metodai, atliktos anketinės apklausos.

Atliktas ES paramos poveikio kaimo raidai tyrimas parodė, kad Lietuva sėkmingai įsisavino ir toliau įsisavina ES gaunamą paramą, įgyvendindama KPP priemonių veiklas ir projektus, kurie gausina žemės ūkyje kuriamas viešąsias prekės ir paslaugas: švaresnį orą, vandenį, biologinę įvairovę. Šiuo tyrimu į gautos paramos poveikio vertinimą pažvelgta kiek kitu aspektu. Lietuvos savivaldybes suskirsčius pagal gautos ES paramos apimtį, įvertinta, kaip ši parama paveikė tų regionų plėtrą, lyginant demografinius, socialinius, ekonominius rodiklius iki ir po paramos gavimo. Gauti rezultatai parodė, kad didžiausią poveikį gauta parama turėjo demografiniams regionų rodikliams: sumažėjo ne tik pati emigracija, bet ir jos tempai. Sparčiausiai didėjo žemės ūkio, miškininkystės, žuvininkystės materialinės investicijos. Atlikus anketinę kaimo seniūnų ir kaimo bendruomenių vadovų apklausą, nustatyta, kad kaimo bendruomenių gyventojai tampa savarankiškesni, labiau pasitikintys savo jėgomis, bendruomenėse didėja pačių bendruomenių organizuojamų renginių skaičius, žmonės patys pradeda kurti sau laisvalaikį ir savarankiškai spręsti iškylančias problemas, didėja savipagalbos mastas, kaimo gyventojai savo gyvenamajai aplinkai skiria vis daugiau dėmesio ir išteklių, kurdami naują, gražesnę kaimo kraštovaizdį.

1. BENDROSIOS ŽEMĖS ŪKIO POLITIKOS RAIDA: NUO PARAMOS PRODUKCIJAI PRIE VIEŠŲJŲ PREKIŲ IR PASLAUGŲ

1.1. Postproduktyvizmas žemės ūkio politikoje

Europos Ekonominė Bendrija, ES pirmtakė, įsikūrusi 1957 m., 1962 m. nustatė pagrindines BŽŪP kryptis. Per daugiau nei 50 įgyvendinimo metų keitėsi ideologija, remiamos veiklos, požiūris į žemės ūkio veiklos, ūkininkų, kaimo gyventojų ir apskritai kaimo vietovių vaidmenį. XX a. šeštajame dešimtmetyje pradėta įgyvendinti BŽŪP, kurios pagrindinis siekis buvo užtikrinti pakankamus gyvenimo standartus žemdirbiškai bendruomenei. Penki pagrindiniai BŽŪP tikslai, pradėti įgyvendinti XX a. šeštajame dešimtmetyje, buvo: padidinti žemės ūkio našumą; didinti žemės ūkyje dirbančių gyventojų pajamas; stabilizuoti rinkas; garantuoti aprūpinimą maistu; rūpintis, kad produktai vartotojams būtų tiekiami racionaliomis kainomis (Jay 2004; Jurkėnaitė *et al.* 2011).

Subsidijos užtikrino ūkių pajamas, maksimizuojant gaminamos produkcijos apimtį. Tokia politika skatino žemės ūkio veiklos intensyvinimą, gamybos apimčių didinimą, technikos pažangą. Tuo pačiu padidėjo trąšų, pesticidų, energijos sunaudojimas, didelio masto monokultūrų auginimas, vis labiau buvo teršiami upių ir požeminiai vandenys, vis dažniau susiduriama su dirvožemio degradacija. Iki XX a. pabaigos žemės ūkio sferoje vyravo tradicinė produktyvistinė paradigma (Treinys *et al.* 2007). Produktyvistinės paradigmos siekis – absoliutus produkcijos gausinimas, siekiant užtikrinti pakankamą maisto produktų poreikį įvairiais būdais, pradedant naujų technologijų taikymu, baigiant teikiama finansine parama žemės ūkio veiklos vystymui.

Aštuntojo dešimtmečio viduryje Europos žemdirbiai susidūrė su perprodukcija, kuri paveikė neracionalų materialinių ir finansinių išteklių naudojimą, gamtinę aplinką (Behling ir Auer 2008). Sparti mokslo ir technologijų pažanga, žemės ūkio sektoriaus rėmimas, produkcijos apimčių didinimo skatinimas lėmė pagaminamų prekių ir žaliavų perteklių. Intensyvi žemės ūkio veikla, orientacija į produkcijos gamybą žemiausia kaina turėjo neigiamos įtakos gamtinei aplinkai: biologinei įvairovei, kraštovaizdžiui, gyvenamosios aplinkos (oro, vandens, dirvožemio) kokybei. Imtas kritikuoti produktyvistinis požiūris į žemės ūkį, naudojami ūkininkavimo būdai ir metodai. Susirūpinus intensyvios žemės ūkio veiklos neigiamu poveikiu aplinkai, visuomenės veikėjai, mokslininkai, politikai išskėlė tvarumo, daugiafunkciškumo, ekstensyvaus ūkininkavimo, diversifikacijos, decentralizacijos koncepcijas. Daugiafunkciškumas ir tvarumas, darna tapo esmine koncepcija ES žemės ūkio politikos debatuose nuo 1980 m. (Hediger 2008). Į žemės ūkio veiklą imta žiūrėti ne tik kaip į maisto produktų, pluošto gamintoją, vis labiau imamos vertinti papildomos

žemės ūkio funkcijos. Dėmesys pradėtas skirti ne tik žemės ūkio gamybos intensyvinimui ir produkcijos už mažiausią kainą gamybai, tačiau ir žemės ūkio daugiafunkciškumui, gebėjimui šalia prekinių kurti ir kitas, neprekinės gėrybes kaimo vietovių gyvybingumui palaikyti.

Šie judėjimai ir kylančios idėjos tapo postproduktyvistinės paradigmos žemės ūkyje ir kaimo plėtroje pradžia. Žemės ūkio, kaip intensyvios gamybos samprata, keičia kryptį nuo vieno tikslo – žemės ūkio gamybos – prie daugelio tikslų – žemės ūkio diversifikacijos, aplinkosaugos klausimų išskelimo, kaimišųjų vietovių deagrarizacijos, alternatyvių žemės ūkiui veiklų kaimo vietovėse paieškų, kaimo vietovių kaip patrauklios gyvenamosios vietos formavimo ir pan. Nuo ekonominio požiūrio pereinama prie tvarumo požiūrio (Treinys *et al.* 2007).

Žemės ūkio svarbą keičia paslaugų svarba, keičiasi kaimo vietovių funkcijos. Nors prekių, produkcijos svarbumas išlieka, kaimo vietovės jau nebuvo suvokiamos tik kaip išskirtinė ūkininkų gyvenamoji ir darbo vieta, kaimo vietovėms suteikta papildoma vertė. Šie išėities taškai labai pakeitė kaimo plėtos kryptis, kūrė naujus erdvinis ryšius kaimo bendruomenėse.

Pasak N. Evans (2002) ir A. Almstedt (2013), postproduktyvizmo koncepcija pradėta naudoti nuo 1990 m., bandant paaiškinti vykstančius pokyčius ir tendencijas žemės ūkio sektoriuje, kai dėmesys nuo žemės ūkio produkcijos perėjo prie patogumo poreikių, ekosistemos paslaugų ir kultūrinio kraštovaizdžio apsaugos. Postproduktyvizmo terminas glaudžiai susijęs su nauju požiūriu į kaimo vietas, vadinamąja „naująja kaimo paradigma“.

Postproduktyvizmas apima tiek mikro-, tiek makropokyčius, taigi daugybę kaimo aspektų, problemas, susijusias su žemės naudojimo planavimu, kaimo plėtra, socialinius ir ekonominius pokyčius tiek ūkyje, tiek platesniame kontekste. Ši koncepcija atspindi kintančias politines nuostatas ir pokyčius, pereinant nuo žemės ūkio produkcijos rėmimo prie platesnio kaimo plėtos rėmimo konteksto.

Pasak M. Treinio ir kt. (2007), produktyvistinis kaimas – tai tradicinė paradigma, paremta kaimo samprata, kurioje plėtojamos tradicinės veiklos, pasižyminčios žemės ūkio tradicinių maisto produktų ir žaliavų gamybos intensyvinimu. Pajamų augimas gali būti pasiekiamas centralizuojant, intensyvinant ir specializuojant tradicines veiklas. Postproduktyvistinis kaimas – tai naujai suformuota kaimo subjektų veiklos paradigma, paremta kaimo vietovių suvokimu kaip vartojimo erdvės, kaimo vietovių formavimo, kaip šalies infrastruktūros dalies, kur žemės naudojimas apima gamybos, ekologijos, socialines ir estetines funkcijas.

Nors postproduktyvistinio žemės ūkio elementus veikė endogeniniai žemės ūkio ir kaimo visuomenės veiksniai, tačiau svarbesnį ir didesnę poveikį padarę buvo egzogeniniai veiksniai – tam tikra politika ir jos priemonės, kintantys požiūriai bei vertybės, kurie kilo iš miesto bendruomenių (Jay 2004). Pasak M. Jay (2004), A. Almstedt ir kt. (2014), pagrindiniai impulsai, skatinę pokyčius žemės ūkio sektoriuje, buvo miesto gyventojų poreikiai, tik mažą dalį pokyčių inspiravo kaimo gyventojai ir ūkininkai.

Postproduktyvistinės teorijos tyrinėtojai siekė išskirti pagrindinius šių koncepcijų bruožus. M. Jay (2004) sistematizavo G. Wilson (2001) išskirtas posproduktyvizmo ir produktyvizmo koncepcijų dimensijas (1.1.1 lentelė).

1.1.1 lentelė. Produktyvizmo ir postproduktyvizmo paradigų palyginimas

Dimensijos	Produktyvizmas	Postproduktyvizmas
Ideologija	Žemės ūkis užima ideologiškai dominuojančią poziciją	Dominuojančios žemės ūkio pozicijos mažėjimas ir nutolimas nuo žemės ūkio fundamentalizmo
Veikėjai	Politikų bendruomenė maža, galinga ir stipriai susijusi	Apima platesnę politikos formuotojų bendruomenę
Maisto režimai	Fordistinis maisto režimas	Apima naujus rinkos santykius, kintantis vartotojų elgesys
Žemės ūkio produkcijos metodai	Industrializacija, komercializacija, koncentracija ir specializacija	Mažiau pabrėžiama prekinė produkcija
Žemės ūkio politika	Stipri valstybės parama	Mažesnė valstybės parama
Ūkininkavimo būdai	Palaiiko intensyvius ūkininkavimo būdus	Mažinamas ūkininkavimo metodų intensyvumas
Poveikis aplinkai	Aplinkai žalingas poveikis	Mažesnė žala aplinkai ir perėjimas prie tvaraus žemės ūkio, kraštovaizdžio ir arealo išsaugojimo ir atkūrimo.

Šaltinis: M. Jay (2004).

N. Evans ir kt. (2002) pateikia tokias pagrindines postproduktyvizmo charakteristikas:

- perėjimas nuo maisto produktų kiekybės prie kokybės;
- ūkių diversifikacija (pajamos iš alternatyvios žemės ūkiui veiklos) ir užimtumo ne žemės ūkyje augimas;
- ekstensifikacija ir parama tvariam ūkininkavimui, vykdant agroaplinkosauginę politiką;
- produkcijos išskaidymas (priešingas produkcijos koncentracijai);
- aplinkosauginiai reguliavimai ir vyriausybės paramos žemės ūkiui restruktūrizavimas.

Taigi XX a. šeštajame dešimtmetyje pradėti įgyvendinti BŽŪP pagrindiniai tikslai, (padidinti žemės ūkio našumą; užtikrinti dirbančiųjų žemės ūkyje pajamas; stabilizuoti rinkas; garantuoti aprūpinimą maistu; rūpintis, kad produktai vartotojams būtų tiekiami racionaliomis kainomis), paveikti visuomenės, ilginiui įgavo naujų kryptių. Devintojo dešimtmečio pabaigoje visuomenės, mokslo atstovai, politikai vis dažniau ėmė kelti aplinkosaugos, maisto saugos bei kokybės, gyvūnų gerovės klausimus. Nuo 1992 m. BŽŪP buvo vis labiau pritaikoma darniam vystymuisi, siekiama pamažu atsisakyti kainų ir gamybos rėmimo politikos, o remti tiesioginę pagalbą pajamoms ir kaimo plėtros priemonės. „Darbotvarkės 2000“ reformos metu buvo sukurtas II BŽŪP ramstis, skirtas kaimo plėtros politikai. BŽŪP tapo orientuota ne tik į žemdirbius, bet ir

į kaimo gyventojus, žemės ūkio produkcijos vartotojus, aplinkosaugą, visuomenės poreikius viešosioms prekėms ir paslaugoms. Postproduktyvistinis požiūris lėmė pokyčius ne tik žemės ūkio sektoriuje, tačiau ir kaimiškiose vietovėse bendrąja prasme, kadangi žemės ūkio vaidmuo, buvęs kaimiškumo sampratos centrinė ašis, ėmė prarasti reikšmę (Evans *et al.* 2002). BŽŪP pradėta vystyti gyvybingo, tvaraus kaimo koncepcija, kurios viena iš ašių – viešosios paslaugos ir prekės kaimo vietovėse. Siekiant visapusiškai prisidėti prie kaimo plėtros, pradėtos naudoti priemonės, skirtos ne tik didinti ūkininkų pajamas, stiprinti konkurencingumą, bet ir naudą plačiajai visuomenei – prisidedant prie viešųjų prekių ir paslaugų kūrimo bei kaimo gyvybingumo palaikymo plačiaja prasme.

1.2. Viešosios prekės ir paslaugos samprata

Analizuojant viešųjų prekių ir paslaugų teikimą žemės ūkio, kaimo plėtros politikos kontekste, svarbu apsibrėžti, kas yra viešoji paslauga, kadangi vieno, visa apimančio, apibrėžimo dėl viešųjų paslaugų pobūdžio nėra.

Vienas iš darnios kaimo plėtros aspektų – socialinės, ekonominės, aplinkos prekės ir paslaugos, kurios yra būtinos, palaikant ar stiprinant kaimo gyvybingumą. Dažnai pabrėžiami socialiniai, ekonominiai skirtumai, lyginant miesto ir kaimo teritorijas, tampa viešosios politikos diskusijų objektu (Huby *et al.* 2009). Vienas iš valdžios uždavinių yra veiksmingai valdyti teritorijos išteklius ir teikti viešąsias prekes ir paslaugas gyventojams tam, kad kaimo vietovės taptų patrauklios gyventi (Ramanauskienė 2014). Viešųjų paslaugų teikimas tiesiogiai susijęs su esminiu valstybės vaidmeniu – užtikrinti svarbiausių gyventojų poreikių patenkinimą.

Viešosios paslaugos vadinamos viešomis todėl, kad ilgą laiką tokios paslaugos kaip mokykla, ligoninė, keliai, paštas ir susisiekimas buvo teikiamos išskirtinai valstybės institucijų (Tur ir Martinez 2014). Iki XIX a. vidurio dauguma paslaugų, kurias dabar teikia viešasis sektorius (išsilavinimas, sveikatos apsauga), buvo teikiamos privačioje rinkoje, o XIX a. viduryje imta paslaugas vertinti kaip ypač svarbias visuomenės gerovei, gyvenimo kokybei, tačiau dėl paslaugų teikimo brangumo privatus sektorius negalėjo užtikrinti paslaugų prieinamumo visiems piliečiams. Pamatinių paslaugų (sveikatos, švietimo, saugumo ir pan.) prieinamumo visiems piliečiams užtikrinimo siekimas lėmė sutarimą, kad tam tikros esminės paslaugos turi būti garantuojamos valstybės, nepaisant piliečių pajamų, statuso ir kitų veiksnių, todėl valstybės vaidmuo teikiant šias paslaugas išaugo (Stasiukynas 2011).

Pasak J. E. Lane (2001) ir I. Greener ir kt. (2009), viešosios prekės ir paslaugos nėra savaime akivaizdus ir suprantamas dalykas. Tai, kad daugelį viešųjų prekių ir paslaugų teikia valstybė, valdžios institucijos, yra susitarimo reikalas, susiklostęs istoriškai, ir tai yra visuomenėje vyraujančių vertybių, kultūros, politikos rezultatas. Tokios viešosios paslaugos kaip švietimas, sveikatos apsauga – sritys, kurios puikiai galėtų būti teikiamos privačiai, tačiau valstybės nuostatos, kad švietimas turi būti prieinamas kiekvienam, nepriklausomai nuo jų rasės, pajamų ir pan., lemia, kad tai tampa valstybinio reguliavimo sritimi ir teikiama visiems – viešųjų prekių ir paslaugų

teikimas tapo gerovės valstybės pagrindu. Kaip teigia I. Greener ir kt. (2009), tokios didelės apimties viešųjų paslaugų teikimas valdžios sektoriaus dėka susijęs su skurdo problemų sprendimu pokariniu laikotarpiu.

Skirtingai nei Europoje, JAV rėmėsi kitokiu požiūriu, kur į skurdą buvo žiūrima kaip į problemą, kylančią iš piliečių, turinčių ribotas darbo rinkos ir gyvenimo kokybės galimybes, diskriminaciją. Todėl JAV skurdo mažinimo problemai spręsti pasirinko darbo rinkos stimuliavimą. Priešinga kryptimi pasuko Europa, kur skurdo mažinimo problemoms spręsti buvo pasitelktas viešasis sektorius. Europietiškas modelis lėmė tai, kad paslaugų vartotojai galiausiai „degradavo“. Pasak A. Gramzow (2009), I. Greener ir kt. (2009), Europos paslaugų vartotojai tapo pasyvūs ir jaučiantys nuolatinį paslaugų trūkumą. I. Greener ir kt. (2009) teigia, kad toks požiūris nėra teisingas, ir paslaugos neturėtų būti suvokiamos kaip savaimė suprantamos ir garantuotos. Pakeisti šį požiūrį galima tik keičiant žmonių žinojimą ir lūkesčius, skatinant pilietiškumą. Paslaugų užtikrinimas tampa vis didesniu iššūkiu. Mažėjant gyventojų skaičiui, ypač kaimiškose vietovėse paslaugų teikimas vis labiau brangsta ir vis sunkiau patenkinti gyventojų poreikius.

Gerovės valstybė įsipareigojusi pasirūpinti piliečiais, užtikrinant jiems tam tikros kokybės tam tikrą kiekį paslaugų. Visuotinės „gerovės valstybė“ yra toks gerovės valstybės tipas, kai visiems piliečiams užtikrinamos lygios teisės gauti tam tikras valstybės teikiamas viešąsias prekes ir paslaugas (išsilavinimą, medicininių aptarnavimą ir pan.), nepriklausomai nuo jų turtinės padėties ar socialinio statuso (Norkus 2008).

Terminas „viešoji politika“ dažniausiai vartojamas apibūdinant valdžios institucijų, oficialių asmenų elgseną, veiksmus, veiklos kurso pasirinkimą ir praktinį jo įgyvendinimą politikos procese (Raipa 2002). Viešosios paslaugos Lietuvoje apibūdinamos kaip valstybės, savivaldybių teikiamos paslaugos gyventojams. Pagal Lietuvos įstatymus viešosios paslaugos – tai tam tikros teritorijos ar valstybės gyventojams, jų grupėms skirtos paslaugos, kurių teikimą ir kokybę užtikrina valstybės ir/ar savivaldybių institucijos (Nacionalinės plėtros institutas 2005).

Privačių prekių, paslaugų, dalyvaujančių rinkos mainų procese, esminis bruožas – pelno siekimas. Viešosios prekės ir paslaugos, dar kitaip vadinamos nekomercinėmis paslaugomis, yra paslaugos, kurių teikimo tikslas nėra pelnas, o visuomeninių poreikių tenkinimas. Jos teikiamos tam, kad būtų patenkinti kai kurie svarbūs šiuolaikinės visuomenės poreikiai, tačiau kurių negali užtikrinti rinkos mechanizmai, arba tam tikru istoriniu etapu nuspręsta, kad tai yra ypatingos svarbos paslaugos, kurios, nors galimos teikti privačiai, dėl individų vienodų sąlygų užtikrinimo turi būti teikiamos viešojo sektoriaus (švietimas, sveikatos apsauga).

Viešoji paslauga nėra vien tik tai, kas teikiama valstybės institucijų. Viešas – nereiškia valstybinis. M. Urvikis (2016) teigia, kad esminis skirtumas tarp viešosios ir privačios prekės yra skirtingi teikimo tikslai. Privačios paslaugos tenkina savitus individualius ar nedidelių grupių poreikius, o viešosios paslaugos teikiamos tam, kad būtų užtikrinti svarbiausi asmenų, kaip bendruomenės ir visuomenės narių, interesai, pagerinta gyvenimo kokybė (Spicker 2009).

Viešųjų prekių ir paslaugų tikslas yra ne pelno siekimas, o visuomenės poreikių tenkinimas, todėl paprastai viešųjų paslaugų teikėjas yra valstybinis sektorius, nors viešąsias paslaugas gali teikti ne tik valstybinis sektorius, tačiau ir NVO, nepelno siekiančios, savanoriškos, labdaros organizacijos, bendruomenės ir kitos grupės bei organizacijos (Spicker 2009; Urvikis 2016). Viešosios prekės ir paslaugos yra orientuotos į gyvenimo kokybę, visuomenės gerovės užtikrinimą – kai laikomasi principo, kad tam tikros paslaugos turi būti užtikrintos, nepaisant lyties, rasės, išsilavinimo ir pajamų, ko paprastai negali užtikrinti rinka ir privačių paslaugų teikimas.

Dėl didelio valstybės vaidmens teikiant viešąsias paslaugas viešosios paslaugos dažnai sutapatina su viešuoju sektoriumi.

P. Spicker (2009) išskiria viešųjų paslaugų savybes:

- tikslas – ne pelno siekimas, o visuomeninių poreikių patenkinimas ir visuomenės gyvenimo gerovės kėlimas;
- viešųjų paslaugų teikimą įkvėpia bendros atsakomybės jausmas (solidarumas);
- viešosios paslaugos yra persikirstymo rezultatas – tie, kurie sumoka, nebūtinai tą paslaugą gauna. Tai reiškia, kad nauda, kurią žmonės gauna, yra apmokėta kitų, individualiai ar kolektyviai;
- viešosios paslaugos teikiamos pasitikėjimo pagrindu.

M. Urvikio (2016: 22) teigimu, viešosiomis paslaugomis laikytinos paslaugos, pasižyminčios grynųjų viešųjų gėrybių savybėmis, ir paslaugos už viešosios politikos formavimą ir įgyvendinimą atsakingų asmenų sprendimu priskirtos viešojo intereso užtikrinimui būtinoms paslaugoms, kurių teikimo organizavimo poreikį suponuoja savo piliečiais besirūpinančios valstybės pareiga paskirstyti išteklius visuomenės naudai, teikiamos (i) valstybės arba (ii) valstybinės valdžios subjektams kontroliuojant privačių asmenų veiklą. Šiame apibrėžime atsiranda valstybės ištekliai. Jei tam tikros paslaugos yra finansuojamos / kofinansuojamos viešosiomis lėšomis, jos traktuojamos kaip viešosios paslaugos (Brazinskas *et al.* 2007).

Bendro viešųjų paslaugų apibrėžimo nėra, nes kiekvienoje šalyje paslauga priskiriama viešajai priklausomai nuo visuomenės gerovės sampratos, nuo „konkrečios valstybės socialinio, ekonominio, kultūrinio išsivystymo lygio. Vyraujančios politinės ideologijos, viešojo valdymo tradicijų“ (Urvikis 2016: 19).

Šiame darbe (1.2.1 pav.) viešosiomis prekėmis ir paslaugomis bus laikomos paslaugos:

- apibrėžtos LR viešojo administravimo įstatyme ir susistemintos Vidaus reikalų ministerijos (2010) darbe „Savivaldybių organizuojamų viešųjų paslaugų tekimo analizė“;
- teikiamos žemdirbių, kai žemės ūkio subjektai savo veikla gražina kraštovaizdį, gausina bioįvairovę, gerina vandens, oro, dirvožemio kokybę ir pan.; jos išskirtos T. Cooper ir kt. (2009), R. Hübner ir J. Kantelhardt (2010), K. Hart ir kt. (2011), V. Vinciūnienė ir V. Vitunskienė (2013), OECD (2015);

- atitinkančios esminius viešųjų paslaugų kriterijus – jų finansavimui naudojamos ES skirtos viešosios lėšos, teikiamos bendruomenei, orientuotos į bendruomenės gerovę, jos poreikių tenkinimą, ne pelno siekimą.

Lietuvos savivaldos įstatymo apibrėžtos viešosios prekės ir paslaugos, įprastai teikiamos savivaldybių, valstybinių institucijų, NVO

- 1) centralizuotas šilumos tiekimas, 2) centralizuotas vandens tiekimas, 3) centralizuotas dujų tiekimas, 4) buitinių nuotekų surinkimas ir valymas, 5) sąvartynų eksploatavimas, 6) viešojo transporto organizavimas, 7) nekomercinės paskirties laisvalaikio organizavimas (parodos, teatrai, kino teatrai), 8) pagrindinis (privalomas) švietimas, 9) vaikų ir jaunimo dienos centrų, ikimokyklinio ir popamokinio lavinimo organizavimas, 10) specialusis lavinimas (meno, sporto, techninės kūrybos būreliai ir mokyklos), 11) gyventojų užimtumo ir viešųjų darbų organizavimas, 12) socialinio būsto statyba, 13) kapinių priežiūra, 14) komunalinių atliekų surinkimas ir tvarkymas, 15) keleivių ir krovinių vežimas, 16) turizmo organizavimas, 17) infrastruktūros objektų statyba ir eksploatavimas, 18) socialinė globa ir rūpyba.

Žemdirbių teikiamos viešosios paslaugos

- 1) kraštovaizdis, 2) bioįvairovė, 3) vandens kokybė, 4) vandens prieinamumas, 5) dirvožemio funkcionalumas, 6) klimato stabilumas – šiltnamio efektą sukeliančių dujų išsiskyrimo mažinimas, 7) klimato stabilumas – anglies akumuliacija, 8) kokybiškas oras, 9) apsauga nuo potvynių, 10) apsauga nuo gaisrų, 11) apsauga nuo gamtinių nelaimių, 12) saugus maistas, 13) kaimo gyvybingumas, 14) gyvūnų gerovė.

1.2.1 pav. Viešųjų prekių ir paslaugų sąrašas

Šaltiniai: T. Cooper ir kt. (2009), R. Hübner ir J. Kantelhardt (2010), K. Hart ir kt. (2011), V. Vinciūnienė ir V. Vitunskienė (2013), OECD (2015).

Viešosios prekės ir paslaugos, kurias teikia ūkininkai, vystydami žemės ūkio veiklą, lietuvių autorių darbuose (Treinys *et al.* 2007; Vaznonis ir Startienė 2009) dažnai vadinamos viešosiomis gėrybėmis, o užsienio mokslinėje literatūroje (Cooper *et al.* 2009), dokumentuose, kalbant apie tą patį reiškinį, vartojamos tokios sąvokos: viešosios paslaugos, bendro intereso paslaugos, aplinkosauginės paslaugos ir pan. Tai, ką Lietuvos autoriai vadina viešosiomis gėrybėmis, atitinka viešųjų prekių ir paslaugų sampratą ir pagrindinius požymius.

Kaip matyti iš ankstesnių diskusijų, viešąsias paslaugas gali teikti ne tik viešasis sektorius, bet ir NVO, labdaros organizacijos, ūkininkai, bendruomenės nariai, susibūrę bendram tikslui. Viešųjų paslaugų teikimui gali būti naudojamos: valstybės lėšos, ES fondai, privačios lėšos, savanoriška veikla.

1.3. Viešosios prekės ir paslaugos žemės ūkio ir kaimo plėtros politikos kontekste

Nuo ES įkūrimo pradėta vystyti žemės ūkio politika smarkiai pakito. Šalia žemės ūkio produkcijos našumo, konkurencingumo, kaip pagrindinių žemės ūkio politikos ašių vystymo pamažu pereita prie aplinkosaugos, kaimo gyventojų gyvenimo kokybės, žemės ūkio daugiafunkciškumo. Žemės ūkio veikla siejama su naujomis funkcijomis, kurių viena – viešųjų paslaugų ir prekių teikimas.

Nuo 8-ojo dešimtmečio ES BŽŪP vietoje požiūrio „kiekybė žemiausia kaina“ pirmaeilę svarbą įgyja maisto kokybė, vartotojų sveikata, biologinė įvairovė, kaimo kraštovaizdžio bei aplinkos išteklių vertė, taip pat šeimos ūkių, vietos kultūros bei kaimo tradicijų išsaugojimas (Lankoski 2003; Vaznonis 2009). Kilusi darnaus, tvaraus kaimo plėtros vizija apjungia daugybę elementų – ūkininkus, kaimo gyventojus, neušimamčius žemės ūkio veikla, aplinką, kaimo gyvenimo kokybę, kurią apibrėžia ne tik ekonominė gerovė, bet ir supanti aplinka, infrastruktūra, paslaugos kaimo bendruomenės nariams. Kaimas – jau nebe gamybos, o labiau vartojimo erdvė, o žemės ūkis tampa daugiafunkcinis – teikia ne tik prekes gėrybes, bet ir prisideda prie kraštovaizdžio kūrimo, yra aktyvaus kultūrinio kraštovaizdžio formuotojas, etnokultūros paminklų ir jos gyvosios raiškos puoselėtojas.

XX a. devintajame dešimtmetyje suvokus žemės ūkio veiklos padarinių svarbą aplinkai, aplinkosaugos klausimai tapo diskusijų objektu, žemės ūkis pripažįstamas kaip vienas svarbiausių viešųjų prekių ir paslaugų kūrėjas, kraštovaizdžio formuotojas, palaikantis kaimo gyvybingumą. Imta ieškoti priemonių neigiamiems žemės ūkio veiklos efektams mažinti. XX a. paskutiniajame dešimtmetyje pradėti plačiau nagrinėti žemės ūkio išorės efektų ekonominio reguliavimo klausimai (Vaznonis ir Startienė 2007). Tai paskatino diskusijas ir reformas BŽŪP.

Tokios aplinkos charakteristikos kaip švarus vanduo ir oras, nesudarkytas kraštovaizdis, aplinka, pasižyminti bioįvairove, tai, kas lygiomis teisėmis priklauso visiems visuomenės nariams, išskyrus pastaruosius 20 m., buvo suvokiama kaip savaime suprantama duotybė. Didėjant žmonių skaičiui, poreikiui maisto produktams, vis daugiau gamtos išteklių buvo naudojama šiems poreikiams tenkinti. Dėl intensyvios žemės ūkio produkcijos gamybos dirvožemis, oras, vanduo buvo teršiami naudojant per didelius trąšų ir cheminių medžiagų kiekius, neatsakingai sandėliuojant gyvulininkystės produkcijos atliekas, nyko kraštovaizdis, bioįvairovė ir pan.

Visuomenė ilgai nesuprato intensyvios ūkinės veiklos neigiamų padarinių ne tik aplinkai, bet ir paties žmogaus sveikatai. Šitas supratimas atėjo pamažu, kai buvo pradėta suvokti šalutinių ūkinės veiklos produktų žalinga įtaka aplinkai ir žmogui. Devintajame XX a. dešimtmetyje visuomenei, politikams, mokslininkams susirūpinimą ėmė kelti aplinkos apsauga, maisto kokybė ir sauga, gyvūnų gerovės klausimai. Buvo pradėta galvoti, kaip pasiekti, kad žmogus savo ūkine veikla negriautų savo

gyvenamosios aplinkos, o ją puoselėtų. Tuo verslininkai, ūkininkai nėra suinteresuoti, nes pagrindinis jo tikslas yra didžiausia produkcija mažiausiomis sąnaudomis, o aplinkos puoselėjimas reikalauja papildomų išteklių arba mažinamų gamybos apimčių. Kilo poreikis atsakingam, tvariam gamtos išteklių valdymui, kuriame vieną pagrindinių vaidmenų užima žemdirbiai. Imta suvokti, kad tokių viešųjų prekių paslaugų kaip geras oras, vanduo, dirvožemis, kraštovaizdis, bioįvairovė būklė priklauso nuo ūkininkų, jų žinių, taikomų ūkininkavimo metodų, gamtinių išteklių valdymo ir priežiūros.

Tyrimai (Hübner ir Kantelhardt 2010; Vaznonis ir Vaznonis 2011) rodo, kad švaraus oro, vandens, gražaus kraštovaizdžio, bioįvairovės, klimato stabilumo poreikis didėja. Tam įtaką daro besikeičianti gyventojų aplinkosauginė savimonė, kintantis gyvenimo būdas, didėjančios pajamos. Todėl kyla konfliktas tarp visuomenės poreikių ir ūkininkų galimybių bei noro tuos poreikius patenkinti. Pradėta ieškoti priemonių, kaip sumažinti neigiamą žemės ūkio veiklos poveikį aplinkai ir paskatinti teigiamą. Rinka nepajėgi sureguliuoti šiuos procesus, todėl norint patenkinti visuomenės poreikius, reikalinga valstybės intervencija ir visuomeninės investicijos (Vaznonis ir Startienė 2007; Cooper *et al.* 2009; Gramzow 2009; European... 2010).

1980 m. į ES BŽŪP diskursą įtrauktos pirmosios agroaplinkosauginės priemonės, o aplinkosauga tapo viena kertinių krypčių. 1992 m. Rio de Žaneire priimta darnaus vystymosi įgyvendinimo veiksmų programa, kuria ūkininkai skatinami tausoti aplinką, o siekiant atlyginti ūkininkams už patirtus papildomus kaštus už visuomenei teikiamas paslaugas ir prekes, ES skiria paramą (EK 2012).

Pasak mokslininkų (Cooper *et al.* 2009; European network 2010; Hart *et al.* 2011; Keenleyside *et al.* 2012; Vinciūnienė ir Vitunskienė 2013), žemės ūkio ir miškininkystės sektoriaus veikloje kuriamos šios viešosios prekės ir paslaugos:

- kraštovaizdis,
- bioįvairovė,
- vandens kokybė ir prieinamumas,
- dirvožemio funkcionalumas,
- klimato stabilumas,
- oro kokybė,
- apsauga nuo potvynių ir gaisrų,
- saugus maistas,
- kaimo gyvybingumas,
- gyvūnų gerovė bei sveikata.

Kadangi teikiamos viešosios paslaugos panaudojamos viešajam interesui tenkinti, jų teikimas turi būti apmokamas iš viešųjų lėšų (Westhoek *et al.* 2013; Vidickienė ir Melnikienė 2014). Tai atsako į klausimą, kodėl, lyginant su kitomis ūkio šakomis, žemės ūkio sektoriui skiriamas ypatingas dėmesys. Parama grindžiama žemės ūkio sektoriaus atliekamų funkcijų svarba visuomenei. Žemės ūkis sukuria paslaugas, kurios panaudojamos viešajam interesui tenkinti, todėl jų teikimas turi būti apmokamas iš viešųjų lėšų (Westhoek *et al.* 2013). Tuo pačiu žemdirbiai, norėdami gauti paramą, laikosi įsipareigojimų, reglamentų, nuostatų.

Viešųjų paslaugų teikimo svarba akcentuojama ir atitinkamuose Europos institucijų dokumentuose. EK komunikate dėl BŽŪP po 2013 m. siekiama, kad Europos žemės ūkio sektorius taptų dinamiškesnis ir konkurencingesnis, skatintų tvarų, pažangų ir vientisą augimą. Vienas iš 2014–2020 m. BŽŪP keliamų tikslų – užtikrinti tvarios gamybos metodų taikymą ir patikimesnę aplinkos viešųjų paslaugų teikimą, nes didelė dalis žemės ūkio teikiamos naudos visuomenei nėra tinkamai įvertinama įprastinėmis rinkos sąlygomis (EK 2010).

Daugumos anksčiau paminėtų viešųjų prekių ir paslaugų kiekis ir kokybė priklauso nuo ūkininkavimo būdo: tinkamo žemės valdymo intensyvumo, ūkių struktūros, laukų dydžio ir poveikio masto. Tai veikia ne tik produkcijos rodiklius, tačiau ir kraštovaizdžio struktūrą, požeminio vandens išteklius, mišką, socioekonominę struktūrą. Ekstensyvesnis ūkininkavimo būdas sukuria didesnes viešųjų paslaugų apimtis, lyginant su intensyvia ūkininkavimo praktika. Naujų technikos priemonių ir technologijų taikymas suteikia naujų galimybių labiau tausoti aplinką. Aplinkai naudingesnė ūkininkavimo praktika laikoma, kai mažesnė intervencija daroma aplinkai, naudojamas ne toks intensyvus augalų auginimas. Skatinti ir remti tokius ūkininkavimo būdus yra viena iš ES paramos užduočių.

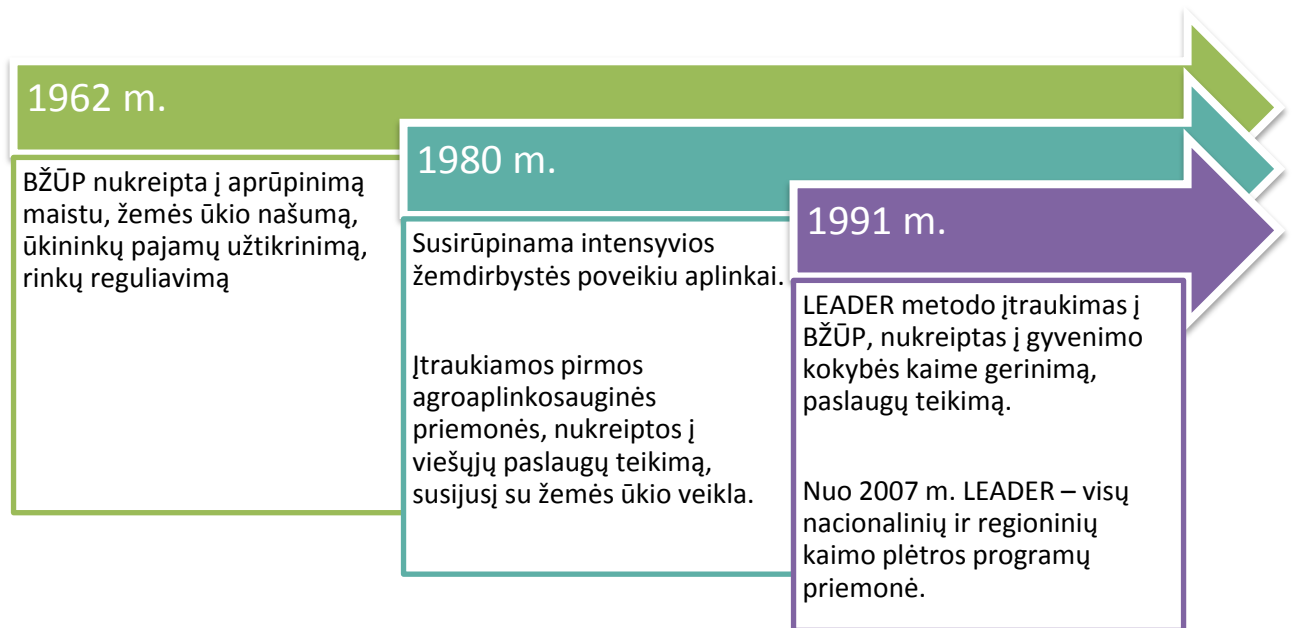
Kaimo gyvybingumas – sudėtinė sąvoka, apimanti socialinę, kultūrinę, ekonominę dimensijas. Jis atsiranda, kai yra pakankama kritinė gyventojų masė, kuri gali išlaikyti vertingus vietinius papročius, tradicijas ir paveldą, paslaugas ir infrastruktūrą, veikti kaip žinių, įgūdžių saugykla, išlaikyti gyvą kaimo kultūrą, palaikyti socialinius ryšius, prisitaikyti prie spaudimo, kurį patiria kaimo bendruomenės. Žemė, kraštovaizdis, klimatas, natūralūs ištekliai – visa tai formuoja papročius, tradicijas, identitetą ir sudaro neatskiriamą kaimiškumo dalį ir prisideda prie kaimo vietovių gyvavimo. Socialiniam kapitalui būdingi gerai veikiantys socialiniai tinklai, aktyvus bendruomenės įsitraukimas. Kai kuriose Europos dalyse kaimo gyvybingumas glaudžiai susijęs su žemės ūkiu, ryšys vietovėse, kuriose užimtumas žemės ūkyje sumažėjęs, silpnesnis. Tačiau net tose šalyse, kuriose žemės ūkis mažiau veikia kaimo ekonomikos procesus ar užimtumą, jis vis dar vaidina svarbų socialinį ir kultūrinį vaidmenį. Kaimiška virtuvė, papročiai, muzika, literatūra, tradicijos daugelyje Europos šalių kildinami iš žemdirbiško paveldo, kuris vertinamas tiek vietos žmonių, tiek visuomenės plačiąja prasme. Kaimo turizmas, rekreacinis sektorius labai priklauso nuo kultūrinio kraštovaizdžio, bioįvairovės, kuri palaikoma tam tikros ūkininkavimo veiklos. Kaimo gyvybingumas yra platesnis viešas interesas, nes jis palaiko kaimo tradicijas, kultūrą, teritorinį balansą.

Šalia ūkininkų rėmimo politikos imta kelti kaimo, kaip teritorijos plėtros, vientisumo, gyvybingumo užtikrinimo klausimus.

Kaimo plėtros politikai tampant vis svarbesne BŽŪP dalimi ES, 1991 m. prie kaimiškųjų vietovių vystymo prisidėjo LEADER metodo įgyvendinimas. LEADER programa paremta „iš apačios į viršų“ principu, pagal kurį kaimo vietovių vystymas turi būti paremtas optimaliu vietos išteklių panaudojimu, dalyvaujant vietos gyventojams, valdžios institucijoms ir privačioms iniciatyvoms. Akcentuojamos novatoriškas problemų sprendimų paieškos, įvertinant vietos išteklius, problemas, poreikius ir patirtis (Pereza-Fra ir Verdugo 2005).

LEADER metodas skatina įvairius socialinės ir ekonominės veiklos subjektus dirbti kartu, gaminti prekes ir teikti paslaugas, kurios sukurtų kuo daugiau pridėtinės vertės jų vietovėje (EK 2010).

Tokiu būdu nuo 1991 m. BŽŪP tapo orientuota ne tik į žemdirbius, bet ir kaimo gyventojus, žemės ūkio produkcijos vartotojus, kaimo bendruomenių poreikius viešosioms paslaugoms (1.3.1 pav.). Atsirado galimybė ne tik ūkininkams, bet ir kitiems kaimo gyventojams KPP priemonėmis spręsti gyvenimo kokybės klausimus, rūpintis viešųjų paslaugų būkle ir prieinamumu kaimo vietovėse, bendradarbiaujant su įvairiomis valdžios, verslo institucijomis.

1.3.1 pav. Bendrosios žemės ūkio politikos kaita viešųjų prekių ir paslaugų aspektu 1962–1991 m.

1991 m. pradėta įgyvendinti LEADER programa, nuo 2007 m. įtraukta į visas nacionalines ir regionines ES šalių kaimo plėtros programas.

2011 m. Europos kaimo plėtros tinklo ataskaitoje „Public goods and public intervention“ (European network 2011) ekspertų grupė analizavo, kaip ir kokios ES šalyse įgyvendinamos KPP 2007–2013 m. priemonės prisideda prie viešųjų prekių ir paslaugų kūrimo. Nors sutariama, kad visos priemonės tiesiogiai ar netiesiogiai daro poveikį viešųjų prekių ir paslaugų kūrimui, ekspertai išskyrė labiausiai prie viešųjų paslaugų kūrimo prisidedančias priemonės. Kai kurios priemonės savo vaidmeniu teikiant viešąsias prekes ir paslaugas persidengia ir prisideda iškart prie kelių sričių. Tai rodo priemonių daugiafunkciškumą (1.3.1 lentelė).

1.3.1 lentelė. Dažniausiai naudojamos KPP 2007–2013 m. priemonės viešosioms prekėms ir paslaugoms kurti ES

	Išmokų tipas	Poveikis	Priemonės pavadinimas	Priemonės Nr.
Aplinkosauginės paslaugos	Išmokos susietos su plotu	Tiesioginis	Aplinkosaugos priemonė	(214)
		Dalinis	Vietovių su kliūtimis priemonės	(212)
			„Natura 2000“ priemonės	(213)
	Investicijos į fizinę infrastruktūrą	Tiesioginis	Pelno nesiekiančios investicijos	(216)
		Dalinis	Žemės ūkio valdų modernizavimas	(121)
			Infrastruktūros plėtra	(125)
			Pusiau natūrinis ūkininkavimas	(141)
			Kaimo atnaujinimas ir plėtra	(323)
		Netiesioginis	Žemės ūkio produktų pridėtinės vertės didinimas	(123)
		Ūkio veiklos įvairinimas	(311)	
Konsultavimas, mokymai, gebėjimų ugdymas, siekiant pagerinti žmogiškąjį kapitalą	Dalinis	Konsultavimas, mokymas	(111, 114)	
Kaimo gyvybingumas	Išmokos susietos su plotu	Tiesioginis	Vietovių su kliūtimis priemonės	(211, 212)
		Netiesioginis	Aplinkosaugos priemonė	(214)
	Investicijos į fizinę infrastruktūrą	Tiesioginis	Ūkio veiklos įvairinimas	(311)
			Kaimo turizmo veiklos skatinimas	(313)
			Pagrindinės paslaugos ekonomikai ir kaimo gyventojams	(321)
			Kaimų atnaujinimas	(322)
			Dalinis	Žemės ūkio produktų pridėtinės vertės didinimas
		Netiesioginis	Ūkių modernizavimas	(121)
			Infrastruktūros plėtra	(125)
		Pusiau natūrinis ūkininkavimas	(141)	
	Konsultavimas, mokymai, gebėjimų ugdymas, siekiant pagerinti žmogiškąjį kapitalą	Tiesioginis	LEADER priemonės	(411, 412, 413)
		Dalinis	Mokymas ir informavimas	(331)

Šaltinis: European network (2010).

Iš kiekvienai kryptiai skirtų paramos priemonių sąrašo kiekviena ES šalis, formuodama savo kaimo plėtros programas, turėjo galimybę susiformuoti savo šaliai reikalingų priemonių paketą.

Nemažai pirmosios KPP krypties priemonių, kurių tikslas – teikti paramą investicijoms, pagerinti ūkininkų konkurencingumą, teikiant paramą ūkių kapitalo investicijoms, technikai, įrangai, tuo pačiu netiesiogiai prisideda ir prie tam tikrų socialinių, aplinkosauginių paslaugų teikimo. Nors šių priemonių pirminis tikslas yra ekonominis (gerinti žemės ūkio sektoriaus konkurencingumą), tačiau jų tinkamas įgyvendinimas teikia naudos ir plačiąja prasme visai aplinkai.

1.3.2 lentelė. KPP priemonės, prisidedančios prie viešųjų prekių ir paslaugų teikimo ES šalyse

Viešosios prekės ir paslaugos KPP kryptys	kraštovaizdis	biojvairovė	vandens kokybė	vandens prieinamumas	dirvožemio kokybė	klimato stabilumas – anglies dioksido saugojimas	klimato stabilumas – šiltnamio dujų išlaisvinimas	oro kokybė	apsauga nuo gaisro ir potvynio	kaimo gyvybingumas
I kryptis „Žemės, maisto ir miškų ūkio sektorių konkurencingumo didinimas“										
Priemonių skaičius (iš 16 galimų)	13	14	11	10	13	5	5	9	5	14
Visas priemonių skaičius, esantis 88 KPP programose	167	164	252	208	217	68	256	206	70	294
II kryptis „Aplinkos ir kraštovaizdžio gerinimas“										
Priemonių skaičius (iš 6 galimų)	5	5	5	4	5	4	4	5	4	5
Visas priemonių skaičius, esantis 88 KPP programose	182	184	143	84	158	124	126	89	63	151
III ir IV kryptis „Gyvenimo kokybė kaimo vietovėse ir kaimo ekonomikos įvairinimas“ ir „Leader“										
Priemonių skaičius (iš 14 galimų)	11	11	7	6	6	0	4	8	6	12
Visas priemonių skaičius, esantis 88 KPP programose	277	128	50	19	35	0	53	45	20	429
Iš viso										
Priemonių skaičius (iš 36 galimų)	29	30	23	20	24	9	13	22	15	31
Visas priemonių skaičius, esantis 88 KPP programose	626	476	445	311	410	192	435	340	153	937

Šaltinis: European network (2010).

Analizuodamas ES šalių narių KPP poveikį viešųjų prekių ir paslaugų teikimui, Europos kaimo tinklas (European network 2010) savo ataskaitoje pateikia visų kaimo plėtros priemonių, naudojamų ES mastu, įvertinimus pagal jų indėlį į viešųjų prekių ir paslaugų teikimą pagal paramos kryptis. 1.3.2 lentelėje detalai parodoma, koks skaičius priemonių iš galimų prisideda prie viešųjų prekių ir paslaugų – agroaplinkosauginių ir socialinių – kaime kūrimo. Reikia pažymėti, kad kalbama apie visų ES šalių narių KPP priemones.

Pagal anksčiau pateiktą viešųjų prekių ir paslaugų sampratą ir išanalizavus, kokių viešųjų prekių ir paslaugų teikimą remia KPP, galima teigti, kad KPP finansuoja viešąsias prekes ir paslaugas (tiesiogiai ir netiesiogiai). Netiesioginė parama viešųjų paslaugų teikimui pasireiškia I KPP krypties priemonėmis, kai remiama ūkių modernizacija, naujos technikos įsigijimas, kurio pirminis tikslas yra didinti konkurencingumą. Ūkininkas, tiesiogiai investuodamas į geresnės žemės ūkio technikos įsigijimą, sukuria netiesiogiai tokias viešąsias prekes ir paslaugas, kaip geresnį orą (mažiau išmetamųjų dujų), mažiau suslėgtą dirvožemį, mažiau teršia vandenį ir pan. Mėšlidės modernizavimas, nors investicijos tiesiogiai skirtos pastatui, netiesiogiai prisideda prie anksčiau išskirtų viešųjų prekių ir paslaugų, kaip gyvūnų gerovė, mažesnis dujų išskyrimas į aplinką ir pan.

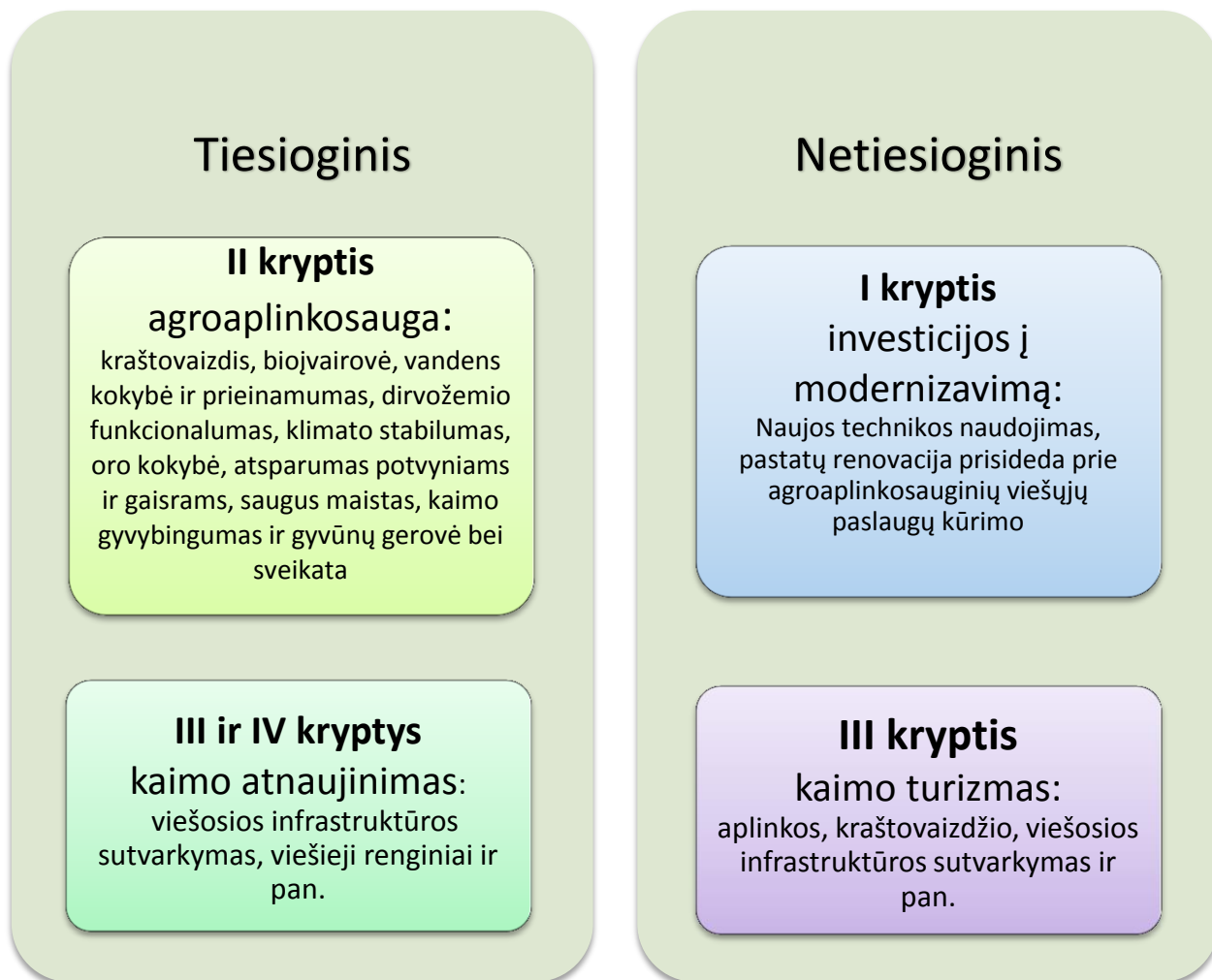
Tiesiogiai viešųjų prekių ir paslaugų teikimas remiamas įgyvendinant II, III ir IV krypties priemones (1.3.2 pav.). Antroji kryptis tiesiogiai orientuota į agroaplinkosauginių viešųjų prekių ir paslaugų kūrimą, kurių pagrindiniai teikėjai – ūkininkai. III ir IV KPP krypties priemonės labiau skirtos kaimo bendruomenėms, NVO, kitiems juridiniams asmenims, savivaldybėms ir jų institucijoms. Pagal šias kryptis remiamos viešosios prekės ir paslaugos labiausiai atitinka viešųjų paslaugų sampratą pagal LR savivaldos įstatymą.

BŽŪP pradėjus remti ne tik ūkininkus, žemės ūkio produkcijos gamintojus, bet ir kaimo bendruomenes, nevyriausybes, vietos valdžios ir kitas organizacijas, viešųjų prekių ir paslaugų teikėjų ratas kaimo vietovėse išsiplėtė. Pagal KPP viešąsias prekes ir paslaugas kaime teikia:

- ūkininkai, žemės ūkio bendrovės, įmonės, kurių veikla susijusi su žemės ūkiu ir kurios gauna KPP paramą;
- įvairios NVO, mokyklos, parapijos, asociacijos, klubai ir pan.;
- vietos valdžios institucijos (savivaldybės ir jų institucijos), gerindamos kaimo gyventojų gyvenimo kokybę;
- kaimo gyventojai, kaimo bendruomenių nariai, susibūrę bendrai veiklai, vykdydami projektus, susijusius su kaimo žmonių gerove. Kaimo bendruomenėms už paslaugų (aplinkos tvarkymas, kultūriškai vertingų vietų sutvarkymas, bendruomenės namų atnaujinimas, sporto, tradicinių švenčių organizavimas, aikštynų įrengimas, edukacinės programos) teikimą neatlyginama, jos gauna projektines lėšas, kurios skirtos tos kaimo vietovės gerovei pagerinti.

Tokios viešosios prekės ir paslaugos kaip švarus oras, dirvožemis, bioįvairovė, prižiūrimas kraštovaizdis nėra vien tik kaimo, tai bendras visuomeninis turtas.

Įgyvendinant priemones, skirtas kaimo atnaujinimui, inicijuoti projektai ne tik gražina kaimo aplinką, telkia vietos gyventojus ir gerina jų gyvenimo kokybę, tačiau nauda junta ir miesto gyventojai, užsienio turistai, naudodamiesi sutvarkyta infrastruktūra, lankydami atnaujintus kultūros objektus, įkurtus pasivaikščiojimo takus, istorinius, architektūrinius paminklus, turėdami galimybę dalyvauti šventiniuose renginiuose, edukacinėse programose, susipažindami su senaisiais amatais, kaimo tradicijomis ir papročiais.

1.3.2 pav. KPP 2007–2013 m. krypčių indėlis teikiant viešąsias paslaugas

Apibendrinant ES vystomos BŽŪP raidą, matyti, kad palyginus su pirminiais politikos tikslais po 20 politikos įgyvendinimo metų pradėtos remti sritys, susijusios su viešųjų prekių ir paslaugų kūrimu. 1980 m. imtos taikyti pirmosios agroaplinkosauginės priemonės, atkreiptas dėmesys į ūkininkavimo ir ūkininkų veiklos poveikį tokioms viešoms prekėms ir paslaugoms kaip kraštovaizdis, biologinė įvairovė, švarus vanduo, dirvožemis, oras – už jų teikimą ūkininkams buvo skirta parama. Į kaimo vietas žiūrint vis plačiau, 1991 m. LEADER programa į kaimo plėtros politiką įtraukė naujus dalyvius – bendruomenes, NVO, vietos savivaldą ir vietos verslą, atsigręžta ir į kaimo gyventojus, jų telkimą vietos problemoms spręsti. Kaimo gyventojai įgavo instrumentus ir galimybes patys prisidėti prie savo gyvenamųjų vietovių gyvenimo kokybės gerinimo, teikti viešąsias prekes ir paslaugas, kurių tenkinimo poreikių negali užtikrinti iki tol egzistavę viešųjų paslaugų teikimo modeliai.

2. VIEŠŪJŲ PREKIŲ IR PASLAUGŲ TEIKIMAS IR VERTINIMAS LIETUVOJE BENDROSIOS ŽEMĖS ŪKIO POLITIKOS KONTEKSTE

2.1. Žemės ūkis – viešųjų prekių ir paslaugų šaltinis

Ūkininkai pripažįstami kaip vieni svarbiausių viešųjų prekių ir paslaugų, susijusių su žemės ūkio veikla, teikėjų. Viešųjų paslaugų, susijusių su žemės ūkiu, teikimas kiekvienoje šalyje vystėsi skirtingai.

Lietuvai būnant Sovietų Sąjungos sudėtyje, žemės ūkio politika rėmėsi didelio masto kolektyviniais ūkiais, valdomais valstybės. Žemė buvo nacionalizuota, sukurtos dirbtinės, specialiai pastatytos gyvenvietės naikinant vienkiemius, kaimo gyventojų pagrindinė darbo vieta buvo kolektyviniai ūkiai. Nacionalizavus žemę, ūkininkų, savarankiškai valdančių žemės plotus, neliko. Industrializacijos laikotarpiu besivystanti žemės ūkio apdirbimo technika, siekiant kuo daugiau žemės plotų pritaikyti žemės ūkio veiklai, smarkai pakeitė iki tol buvusį kaimiškujų vietovių kraštovaizdį: vykdoma melioracija nusausino pievas, pakeitė upelių vagas, tuo pačiu sumažindama biologinę įvairovę, o technikai neprieinamos apdirbti kalvotos vietos tapo apleistos, apaugo krūmais, medžiais (Ribokas ir Milius 2008; Jurkonis 2012).

Žemės ūkio veikla buvo nukreipta į produkciją, gamybą ir našumą, į produkcijos kiekybę, bet ne kokybę (Poviliūnas 2008). Nebuvo laikomasi aplinkos apsaugos reikalavimų, tręšimo normų, naudojami dideli trąšų kiekiai (Gutkauskas 1997), užterštos upės ir gruntiniai vandenys, didėjo atmosferos tarša (Pečiulis 2008). Pasak Z. Lerman ir kt. (2003), Lietuvoje, palyginti su kitomis industrinėmis šalimis, buvo naudojama 10 proc. daugiau trąšų (kg/ha), o duomenys apie natūralių išteklių būklę ir cheminių medžiagų naudojimą buvo slepiami, informacijos pateikimas kontroliuojamas. Visuomenė turėjo mažai galimybių suvokti realią situaciją. Prie to prisidėjo ir vadinamoji geležinė uždanga, apribojusi mokslo naujovių, žinių sklaidą Sovietų Sąjungoje.

Labai panašiu metu kaip ir ES, 8-ajame dešimtmetyje Lietuvoje kilo susirūpinimas aplinkosauga, ekologija. R. Baločkaitės ir L. Rinkevičiaus (2008) teigimu, imti pastebėti glaudūs ryšiai tarp augančios ekologinės savimonės Lietuvos visuomenėje ir pirmųjų judėjimų, siekiant šalies nepriklausomybės. Aplinkosaugos klausimai buvo vieni iš esminių problemų, kurių pagrindu visuomenė mobilizavosi ir pareiškė nepasitikėjimą sovietinės politikos teisingumu (Baločkaitė ir Rinkevičius 2008).

1990 m., Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, žemės ūkio, o kartu ir kaimo plėtros sektorius susidūrė su daugybe iššūkių ir problemų. Pirmiausia žemės ūkio sektorių paveikė žemės reforma, grąžinusi žemės nuosavybės teisę buvusiems žemės savininkams arba jų giminaičiams, suteikusi galimybę dirbti žemę, vystyti žemės ūkio

veiklą. Žemės ūkio veikla nuo kolektyvinės perėjo prie rinkos santykių, o Sovietų Sąjungos laikotarpiu subsidijavimas žemės ūkio veiklai smarkiai sumažėjo. Nepriklausomoje Lietuvoje ūkininkams nebuvo lengva prisitaikyti prie naujų rinkos sąlygų, kai kurios vietovėse žemės ūkio veikla buvo nuostolinga. Trūko žemės ūkio apdirbimo technikos, finansinių išteklių jai įsigyti. Kai kurie žemės ūkio savininkai žemės ūkio veiklos vystyti neketino, todėl anksčiau dirbti žemės plotai tapo apleisti. Prie žemės ūkio veiklos vystymo sunkumo prisidėjo ir ekonominis šalies nuosmukis, augančios kuro kainos. Kita vertus, ekonominis nuosmukis lėmė sumažėjusį trąšų naudojimą, o tai leido gamtai atsikvėpti.

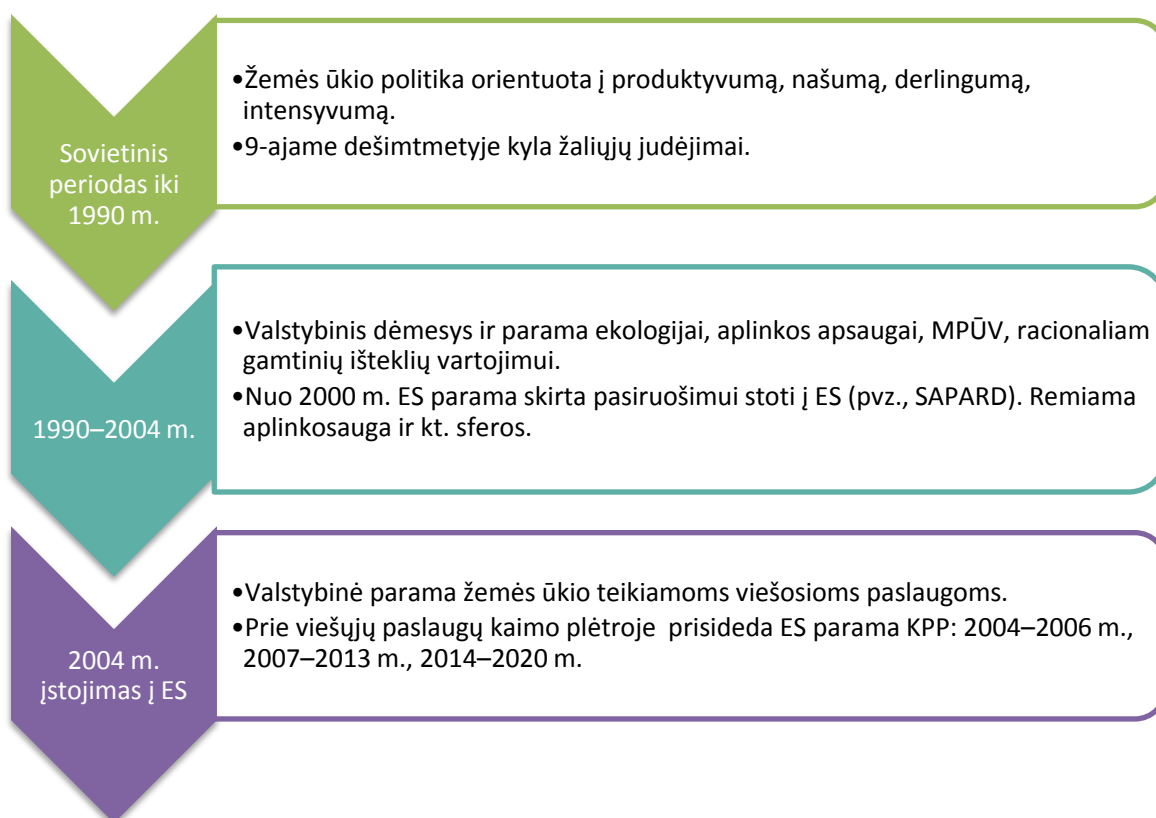
Viešųjų prekių ir paslaugų žemės ūkyje sąvoka pirmą kartą pavartota 2002 m. Anot M. Treinio, veiksmai, orientuoti į viešųjų prekių ir paslaugų, susijusių su žemės ūkio veikla, teikimą Lietuvoje buvo įgyvendinami nuo 1990 m., įgyvendinant ekologinę politiką. Tvaraus požiūrio į gamtą principai įtvirtinti 1992 m. LR Konstitucijoje – valstybė ir žmonės įpareigojami saugoti aplinką, rūpintis didelės vertės vietovėmis, užtikrinti natūralių išteklių tvarų naudojimą, atkūrimą ir didinimą. 1993 m. Lietuvoje priimtas pirmas strateginis dokumentas – Nacionalinė kaimo plėtros programa.

Nors jauna šalis turėjo mažai finansinių išteklių remti ūkininkus, 1991 m. pirmieji pradėti remti ekologiniai ūkiai pagal programą „Tatula“, imtą įgyvendinti Šiaurės Lietuvos nepalankiose ūkininkauti vietovėse (Skulskis *et al.* 2006) ir išsivysčiusią į programą, skirtą remti ūkininkus visoje Lietuvos teritorijoje. 1996 m. Kaimo paramos fondas ėmė remti mažiau palankias ūkininkauti vietas (MPŪV) (Vinciūnienė ir Vitunskienė 2013).

Didžiausi pokyčiai susiję su agroaplinkosauginių viešųjų prekių ir paslaugų teikimu prasidėjo, Lietuvai išreiškus norą prisijungti prie ES. Pradėtos įgyvendinti pasiruošimo stoti programos (SAPARD 2004–2006 m.). Ypač dėmesys agroaplinkosaugai padidėjo įstojus į ES ir įgyvendinant KPP 2004–2006 m. ir KPP 2007–2013 m., kurių pagrindinė ašis buvo ekonominis konkurencingumas, aplinkos apsauga, socialinė kaimo bendruomenių integracija (Mincyte 2011).

Lietuvai 2004 m. įstojus į ES, ūkininkai gavo didžiulę finansinę paramą, kartu – ir įsipareigojimus vykdyti ES nuostatas žemės ūkio plėtros sferoje. Ūkininkai imti suvokti ne tik kaip žemės naudotojai, produkcijos gamintojai ir pardavėjai, tačiau jiems suteikta atsakomybė ir už aplinkos priežiūrą, taršos mažinimą, gaminamos produkcijos saugumą. Viešosiomis ES lėšomis buvo remiama ūkininkų veikla, kurios vienas iš rezultatų buvo ir yra teikiamos viešosios prekės ir paslaugos.

Viešųjų paslaugų, susijusių su žemės ūkio veikla, ūkininkais, rėmimo raida pateikiama 2.1.1 pav. Nors Lietuva susidūrė su daugybe iššūkių nepriklausomybės atgavimo laikotarpiu, ir dokumentuose nebuvo vartojamos viešųjų prekių ir paslaugų, tvarumo, darnumo sąvokos, politiniai veiksmai rodo, kad Lietuvos politika buvo orientuota į viešųjų paslaugų, susijusių su atsakingu žemės ūkio išteklių naudojimu, teikimą. O politika, orientuota į agroaplinkosauginę, ekologijos vystymo pusę, pradėta įgyvendinti dešimtmečiu vėliau nei ES.

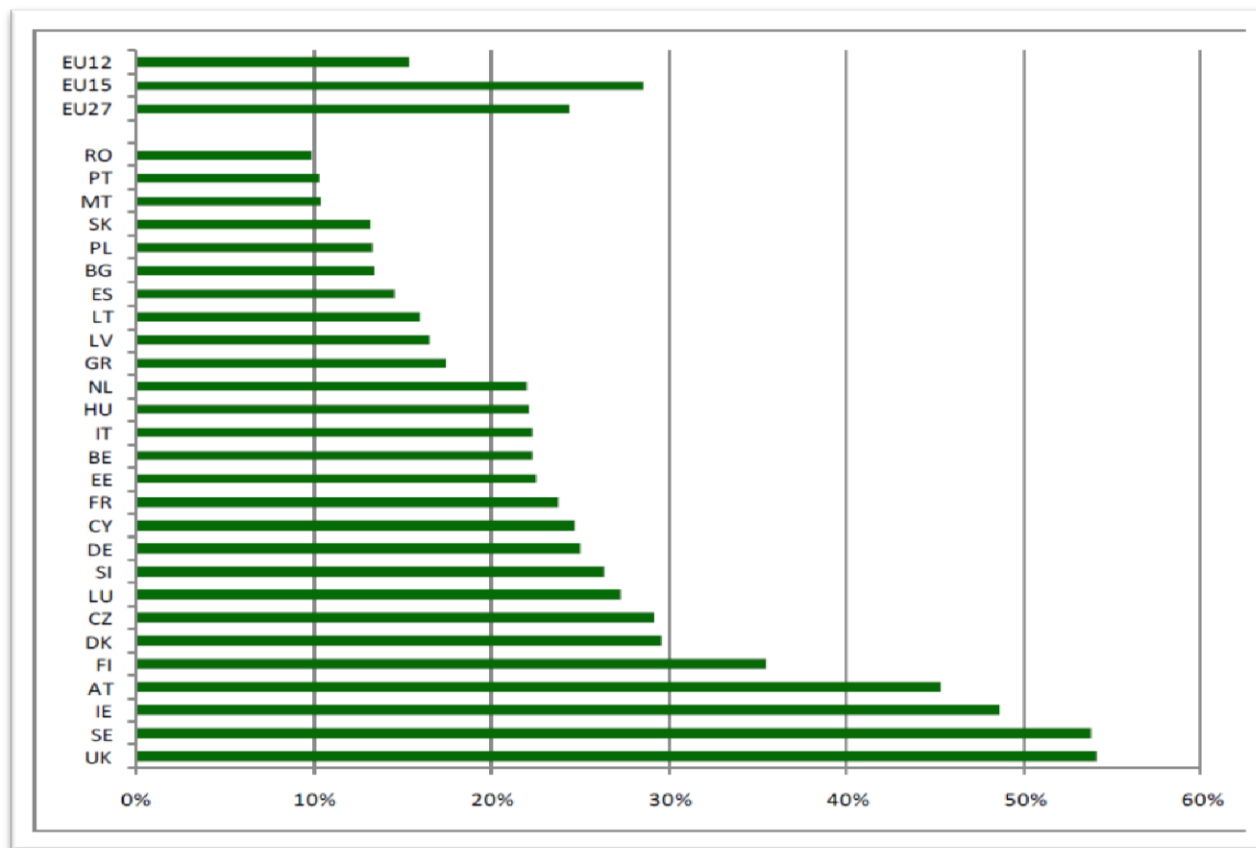
2.1.1 pav. Agroaplinkosauginių paslaugų, susijusių su žemės ūkiu, teikimo evoliucija Lietuvoje

Vertindami ūkininkus kaip viešųjų prekių ir paslaugų teikėjus, T. Cooper ir kt. (2009) atliktoje studijoje teigia, kad didžiausią poveikį teikiant viešąsias prekes ir paslaugas, siejant jas su žemės ūkio veikla, daro KPP II krypties priemonės, kurios tiesiogiai skirtos agroaplinkosaugai.

KPP 2007–2013 m. II krypties bendrasis tikslas – gerinti aplinką ir kraštovaizdį, stabdyti biologinės įvairovės mažėjimą, racionaliai naudojant žemės išteklius, remiant darnią žemės ir miškų ūkio plėtrą (Estep 2016). Šis tikslas buvo įgyvendinamas pagal tris prioritetus: aplinką tausojanti ūkininkavimo praktika, klimato kaitos mažinimas, biologinės įvairovės išsaugojimas ir didelės gamtinės vertės bei tradicinių agrarinių vietovių plėtra.

II krypties skirtos paramos pagrindiniai gavėjai buvo ūkininkai, nors parama galėjo pasinaudoti ir juridiniai asmenys, užsiimantys žemės ūkio veikla, valstybinės miškų urėdijos, saugomų teritorijų direkcijos. Agrarinės aplinkosaugos priemonės tiesiogiai prisideda prie tokių viešųjų prekių ir paslaugų teikimo, kaip kraštovaizdžio formavimas, vandens kokybės ir prieinamumo, atsparumo potvyniams ir gaisrams užtikrinimas, bioįvairovės, dirvožemio funkcionalumo, klimato stabilumo, oro kokybės palaikymas, saugaus maisto tiekimas. Tikslams pasiekti Lietuvoje mokamos išmokos ūkininkaujantiems vietovėse su kliūtimis, žemės ūkio paskirties žemės, ne žemės ūkio paskirties ir apleistos žemės apželdinimui mišku, pelno nesiekiančioms investicijoms miškuose, „Natura 2000“, agrarinės aplinkosaugos priemonių įgyvendinimui.

Iš visų kaimo plėtros priemonių „Agrarinės aplinkosaugos išmokos“ (214 priemonė) yra labiausiai tiesiogiai susijusi su agroaplinkosauginių viešųjų prekių ir paslaugų teikimu. Šiai krypciai skiriama apie ketvirtadalis KPP biudžeto lėšų ES-27 šalyse, tačiau kiekvienoje šalyje ši proporcija skirtinga. Lietuva yra aštuntoje vietoje pagal skiriamas lėšas šiai priemonei įgyvendinti (2.1.2 pav.).

2.1.2 pav. KPP 2007–2013 m. lėšų, skirtų agrarinės aplinkosaugos priemonei (214), dalis ES šalyse

Šaltinis: European network (2010).

II krypties priemonių įgyvendinimui numatyti rezultatų rodikliai, kurių įvertinimas pateikiamas 2014 m. Lietuvos nacionalinės 2007–2013 m. kaimo plėtros strategijos įgyvendinimo 2012–2013 m. ataskaitoje (ŽŪM 2014b) (2.1.1 lentelė).

Įgyvendinant KPP II krypties tikslus, didėjo ekologinių ūkių ir miškų žemės plotai, programos lėšomis paremtos sėkmingai tvarkomos valdos, turinčios teigiamos įtakos biologinės įvairovės, vandens ir dirvožemio kokybei, klimato kaitos mažinimui, apėmė beveik pusę visų šalies valdų naudmenų ploto. Pagal ataskaitoje pateiktus duomenis, biologinės įvairovės, vandens kokybės ir kiti ūkinės veiklos poveikį aplinkai atspindintys rodikliai iš esmės liko nepablogėję ar gerėjo, o tai yra ir tvarios žemės ūkio plėtros požymis, kai didžiulių investicijų į žemės ūkio gamybos modernizavimą ir plėtrą poreikis derinamas su aplinkos apsaugos interesais (ŽŪM 2014b).

2.1.1 lentelė. Strateginės stebėsenos rodiklių pasiekimai Lietuvoje 2007–2013 m.

Rodiklis	Matavimo vnt.	2013 m. tikslas	Pasiekta 2007–2013 m.	Dalis nuo tikslo (2007–2013 m.), proc.
Sėkmingai tvarkomi žemės plotai, turintys teigiamą poveikį:				
a. biologinei įvairovei, didelės gamtinės vertės ūkininkavimui ar miškininkystei	Tūkst. ha	492,9	1 507,4	304
b. vandens kokybei	Tūkst. ha	64,2	815,7	1271
c. klimato kaitai	Tūkst. ha	159,4	1 270,8	782
d. dirvožemio kokybei	Tūkst. ha	1,8	896,8	966
Ekologinių ūkių skaičius	Tūkst. vnt.	4,5	2,6 (2,9)	57,0
Ekologinių ūkių plotas	Tūkst. ha	170,0	163,5 (155,2)	91,3

Šaltinis: ŽŪM (2014b).

Nors užsibrėžto ekologinių ūkių skaičiaus pasiekti nepavyko, įgyvendinta 57 proc. numatyto tikslo, o ekologinių ūkių plotas – 91,5 proc. tikslo, tačiau ekologinių ūkių skaičius bei deklaruojamo žemės ploto dydis augo. Pagal II kryptį buvo pateikta 776,2 tūkst. paraiškų, kurioms įgyvendinti skirta 846 mln. eurų, iš kurių buvo panaudota 99,97 proc. kryptčiai skirtų paramos lėšų.

Estep 2016 m. pateiktoje KPP 2007–2013 m. pažangos įvertinimo galutinėje ataskaitoje analizuojant II krypties rodiklių pokyčius (2.1.2 lentelė) taip pat matoma, kad ne visi rodikliai, įgyvendinant programą, gerėjo.

Pirmasis prioritetą skirtas aplinką tausojančio ūkininkavimo praktikos skatinimui, įgyvendinant priemonę „Ekologinis ūkininkavimas“. 2015 m. ekologiniam ūkininkavimui skirtos žemės ūkio naudmenos siekė 164,4 tūkst. ha, lyginant su 2006 m. duomenimis, padidėjo 60,9 proc. Mineralinio azoto kiekis dirvožemyje, kuris susijęs su vandens kokybės rodikliu, lyginant su 2006 m., sumažėjo.

Klimato kaitos prioritetą įgyvendinamas, vykdamas miškininkystės priemones, tikslų pasiekimą iliustruoja atsinaujinančios energijos gamybos iš žemės ir miškų ūkio žaliavų rodikliai. Atsinaujinančios energijos gamyba didėjo, reikšmingai išaugo biodizelino gamyba.

Biologinės įvairovės išsaugojimo siekiama visomis II krypties priemonėmis, o biologinės įvairovės situaciją rodo tokie rodikliai, kaip paukščių populiacija žemės ūkio naudmenose, didelės gamtinės vertės žemės ir miškų ūkio vietovės, medžių struktūra. Kaip matyti, ne visi, tačiau didžioji dauguma biologinės įvairovės rodiklių didėjo.

2.1.2 lentelė. KPP 2007–2013 m. II krypties rodiklių dinamika 2006 ir 2015 m.

Pradinis rodiklis, matavimo vienetas	2006 m.	2015 m.	Pokytis	
II. 1 prioritetas. Aplinką tausojanti ūkininkavimo praktika				
Dirvožemis: ekologinis ūkininkavimas (ŽŪN, skirtos ekologiniam ūkininkavimui), ha	102 120	164 390	↗	
Vandens kokybė: bendras maistinių medžiagų balansas: mineralinio azoto kiekis dirvožemyje, kg/ha	57,8	54,3	↘	
II. 2 prioritetas. Klimato kaitos mažinimas				
Klimato kaita: atsinaujinančios energijos gamyba iš žemės ir miškų ūkio žaliavų, KT	Biodyzelinas	9,1	105,9*	↗
	Bioetanolis	6,4	9,7*	↗
	Malkos ir medienos atliekos	899,8	1 080*	↗
II. 3 prioritetas. Biologinės įvairovės išsaugojimas ir didelės gamtinės vertės bei tradicinių agrarinių vietovių plėtra				
Biologinė įvairovė: paukščių populiacija žemės ūkio naudmenose (paukščių populiacijų žemės ūkio naudmenose gausos kaita (dinamika)), indeksas (2000=100)	69 (2007 m.)	78 *	↗	
paukščių apsaugai svarbios teritorijos, tūkst. ha	521,9	565,5	↗	
buveinių apsaugai svarbios teritorijos, tūkst. ha	649,3	651,5	↗	
Natūralios ir pusiau natūralios pievos, tūkst. ha	55	54 (proc. pokytis)	↘	
Didelės gamtinės vertės miškai, tūkst. ha	603	606	↗	
Biologinė įvairovė: medžių rūšių struktūra (miškų plotas pagal miškų rūšį, proc.	Spygliuočiai	56,4	56	↘
	Lapuočiai	43,6	44	↗
Retų saugomų veislių gyvulių bei naminių paukščių skaičius, vnt.	Žemaitukai	257	637	↗
	Stambieji žemaitukai	163	676	↗
	Lietuvos sunkieji arkliai	1 145	1 724	↗
	Lietuvos šemieji galvijai	836	1 611	↗
	Lietuvos juodmargiai galvijai (2008 m.)	360	1 706	↗
	Lietuvos žalieji galvijai	110	85	↘
	Lietuvos baltnugariai galvijai	755	1 263	↗
	Lietuvos šiuurkšniavilnės avys	145	1 097	↗
	Lietuvos juodgalvės avys	2 065	9 144	↗
	Lietuvos vietinės kiaulės	49	63	↗
	Lietuvos baltosios kiaulės	1 210	167	↘
	Vištinės žąsys	340	504	↗

* 2014 m. duomenys.

Šaltinis: Estep (2016).

Apibendrinus Estep (2016) ataskaitoje pateiktų II krypties priemonių vertinimus, galima teigti, kad nors ne visus rodiklius pavyko pasiekti, tačiau dauguma priemonių darė teigiamą įtaką biologinės įvairovės išsaugojimui, apleistos žemės plotų mažinimui, dirvožemio ir vandens kokybės gerinimui, klimato kaitos padarinių švelninimui.

Ūkininkai ir kiti žemės ūkio veiklos subjektai prie viešųjų prekių ir paslaugų teikimo prisidėjo ir netiesiogiai, naudodami I krypties paramos lėšas, skirtas ūkių valdų modernizavimui, pastatų renovacijai ir pritaikymui prie keliamų gyvūnų gerovės ir kitų reikalavimų, modernios, mažiau aplinką teršiančios ir neigiamai veikiančios technikos įsigijimui. Buvo įgyvendinta 157,2 tūkst. projektų, kuriems skirta 1 mlrd. eurų, panaudota 99,7 proc. I krypties skirtų paramos lėšų.

Apžvelgus ūkininkų vaidmenį teikiant viešąsias prekes ir paslaugas sovietiniu periodu beveik nebuvo skiriamas dėmesys viešosioms paslaugoms, susijusioms su žemės ūkio veikla, vienas iš tikslų buvo aprūpinimas maistu ir produkcijos intensyvi gamyba. Atgavus nepriklausomybę, dėmesys ūkininkų teikiamoms paslaugoms išaugo. Lyginant su ES, Lietuvoje agroaplinkosauginį susirūpinimą išreiškiantys procesai prasidėjo 9-ojo dešimtmečio pabaigoje, o 1980 m. ES buvo pradėtos naudoti aplinkosaugą palaikančios priemonės. Lietuva pasiekė ir įgyvendino KPP 2007–2013 m. iškeltus tikslus agroaplinkosaugos srityje, kurioje ūkininkų vaidmuo, kaip viešųjų paslaugų teikėjų, didžiausias, dauguma rodiklių, lyginant su pirminiais, padidėjo, o vykdomos priemonės darė teigiamą įtaką biologinės įvairovės išsaugojimui, apleistos žemės plotų mažinimui, dirvožemio ir vandens kokybės gerinimui, klimato kaitos padarinių švelninimui.

2.2. Bendruomenės – viešųjų prekių ir paslaugų teikėjos

Vis labiau pabrėžiamas kaimo, kaip patrauklios gyventi vietos, vaidmuo. Kaimo vietovės patrauklumą gyventi lemia tokie veiksniai, kaip infrastruktūra, palanki verslui aplinka bei viešosios prekės ir paslaugos, kurias toje aplinkoje galima gauti. Nuo viešųjų prekių ir paslaugų priklauso gyvenimo kokybė.

Iki nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos kaimiškosios teritorijos buvo plėtojamos pagal sovietinio kolektyvinio žemės ūkio modelio principus ir priemones, nebuvo pripažinta vietos bendruomenės savivalda, ypač reikšmingą vaidmenį atliko kolektyvinės žemės ūkio įmonės, kurios buvo pagrindinis bazinis teritorinis vienetas. Vietinės bendruomenės veikla buvo valdoma ir kontroliuojama kolūkių ir tarybinių ūkių administracijų, kurios disponavo finansiniais ištekliais, reikalingais socialiniam ir ekonominiam kaimiškųjų teritorijų vystymui. Centrinės kolektyvinių įmonių gyvenvietės buvo valdžios ir socioekonominio bei kultūrinio vietos bendruomenės gyvenimo centrai (Mačiulytė *et al.* 2013). Sovietiniu periodu gyvenvietės buvo formuojamos taip, kad patenkintų pagrindinius gyventojų poreikius. Gyvenvietėse buvo teikiamos pagrindinės paslaugos – vaikų darželiai, mokyklos, medicinos apsauga, kultūros ir sporto patogumai, organizuojamos šventės, dirbo viešojo maitinimo įstaigos ir pan. Kaimo vietovės formuotos kaip patrauklios gyventi vietovės. Kolektyviniai ūkiai buvo atsakingi už viešųjų paslaugų kaimo vietovėse teikimą,

gyvenimo kokybės užtikrinimą ir patrauklios gyventi vietovės kūrimą, todėl išnyko kaimo gyventojų tarpusavio solidarumas, bendruomeniškumo ryšiai, noras ir gebėjimai patiems spręsti kylančias problemas, o tai itin skaudžiai atsiliepė 1990 m. atkūrus LR nepriklausomybę, žlugus kolektyviniams ūkiams ir kartu viešųjų prekių ir paslaugų teikimo mechanizmams ir apimtims. Žlugus kolektyviniams ūkiams, besikeičiant valdymo kontekstui, didžiausią vaidmenį kaimo gyventojų gyvenime, teikiant viešąsias paslaugas, kaip ir sovietiniu laikotarpiu, atliko valdžios sektorius, ir teritorijų valdymas vyko centralizuotai principu „iš viršaus į apačią“.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, atsiradus rinkos santykiams, įvairių privačių verslo įmonių, organizacijų veiklos galimybės, pakito ir viešųjų prekių ir paslaugų teikimo sąlygos bei galimybės. Tuo pačiu valstybinio sektoriaus pajėgumai mažėjo. Dėl vis mažiau surenkamų mokesčių, mažėjančio gyventojų skaičiaus, gyventojų senėjimo, emigracijos tapo vis brangiau teikti tokias paslaugas kaip priešmokyklinis ugdymas, sveikatos priežiūros paslaugos, mokyklinis ugdymas ir pan., todėl optimizuojant viešųjų paslaugų sistemą, daugelis minėtų paslaugų buvo perkeliamos, pastatai uždaromi. Didėjo gyvenimo kokybės tarp miesto ir kaimo atotrūkis. Imta kalbėti apie kaimo socialinę atskirtį. Viena iš socialinės atskirties priežasčių – paslaugų pasiskirstymo neatitiktis gyventojų poreikiams, kai trūksta tam tikrų paslaugų, pasiskirstymas nepasiekia tam tikrų individų grupių (Lorna *et al.* 2003; European Commission 2008). Kaimo gyventojai apibūdinami kaip turintys didesnę riziką patirti socialinę atskirtį (Brazienė ir Guščinskienė 2004; Taljūnaitė 2004; Mikulionienė 2005), todėl viešųjų paslaugų teikimas ir šios srities analizė yra tokie svarbūs.

Laikotarpis po nepriklausomybės atkūrimo pasižymi viešųjų prekių ir paslaugų teikimo mažėjimu, tai susiję su sumažėjusiais finansiniais ištekliais, mažėjančiu gyventojų skaičiumi kaimo teritorijose ir valstybės nepajėgumu išlaikyti iki nepriklausomybės teiktą paslaugų lygį. Infrastruktūra, kaimo keliai tvarkomi rečiau, aplinka, parkai, rekreacinės teritorijos, sporto aikštelės ir aikštynai apleidžiami, kultūros namuose kultūrinė veikla vystoma menkai, uždaromos mokyklos, darželiai, bibliotekos, sveikatos priežiūros, kultūros įstaigos, mažėja viešojo susisiekiimo paslaugų mastai. Už šių paslaugų teikimą ilgą laiką buvo atsakinga tik valstybė, savivaldybės, kurios susidūrė su finansinių išteklių trūkumu. Šie procesai veikė kaimo, kaip vis mažiau patrauklios gyventi vietovės, vaizdą. Prie viešųjų paslaugų teikimo problemų prisidėjo ir gyventojų senėjimas, kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimas, emigracija, didėjantis nedarbas.

Viešųjų prekių ir paslaugų teikėjų užduotis – teikti piliečiams tas paslaugas, kurių jiems reikia. Pilietis vertinamas kaip klientas, kuris, mokėdamas mokesčius valstybei, iš jos reikalauja ir kokybiškų paslaugų suteikimo. Lietuvoje istoriškai taip susiklostė, kad ilgą laiką pagrindinis viešųjų prekių ir paslaugų teikėjas buvo valstybė, užtikrinama plačią, centralizuotai teikiamą viešųjų prekių ir paslaugų pasiūlą: medicinos paslaugas, išsilavinimą, būstą ir kitus dalykus (Norkus 2008; Leonavičius ir Žilys 2009). Kadangi viešosios paslaugos ilgą laiką buvo suvokiamos kaip paslaugos – teikiamos viešojo sektoriaus, po nepriklausomybės atkūrimo, sumažėjus viešojo sektoriaus finansavimui, sumažėjo ir viešųjų paslaugų kaimo vietovėse, nors jas teikė ir nevyriausybinės, labdaros organizacijos, bažnyčios, bet pastangų užtikrinti reikiamą paslaugų kiekį nepakako.

Lietuvai pradėjus derybas dėl įstojimo į ES, atkreipiamas dėmesys į kaimo bendruomenių, kaimo gyventojų, vietos organizacijų svarbą, vystant lokalias vietas, jų poreikių tenkinimą, kurio nebegali užtikrinti iki tol egzistavę viešosios vadybos metodai ir būdai. Lietuvoje pradėta įgyvendinti LEADER programa, kuri skatina kaimo gyventojus ir organizacijas dalyvauti gyvenamosios vietovės ir bendruomenės plėtros procesuose. Siekiant tolygios regionų plėtros, gyvenimo kokybės gerinimo, socialinių, ekonominių, aplinkos sprendimo, panaudojant vietos išteklius, paramą, skatinama bendradarbiauti vietos gyventojus, kaimo NVO, vietos verslininkus, valdžios institucijas – t. y. teritorinė partnerystė, taip pat ir tarptautinė.

Programos LEADER pavadinimas yra prancūziško termino „Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale“ (liet. veiksmų, skatinančių kaimo ekonomikos plėtrą, tarpusavio ryšys) pirmųjų raidžių santrauka. Pagrindinis programos LEADER tikslas kaimo plėtros srityje – skatinti tolygią regionų plėtrą, gerinti gyvenimo kokybę kaime, spręsti socialines, ekonomines ir aplinkos problemas, pasitelkus vietos gyventojus, kaimo nevyriausybinės organizacijas, vietos verslininkus, vietos valdžios institucijas ir kitus kaimo plėtros dalyvius.

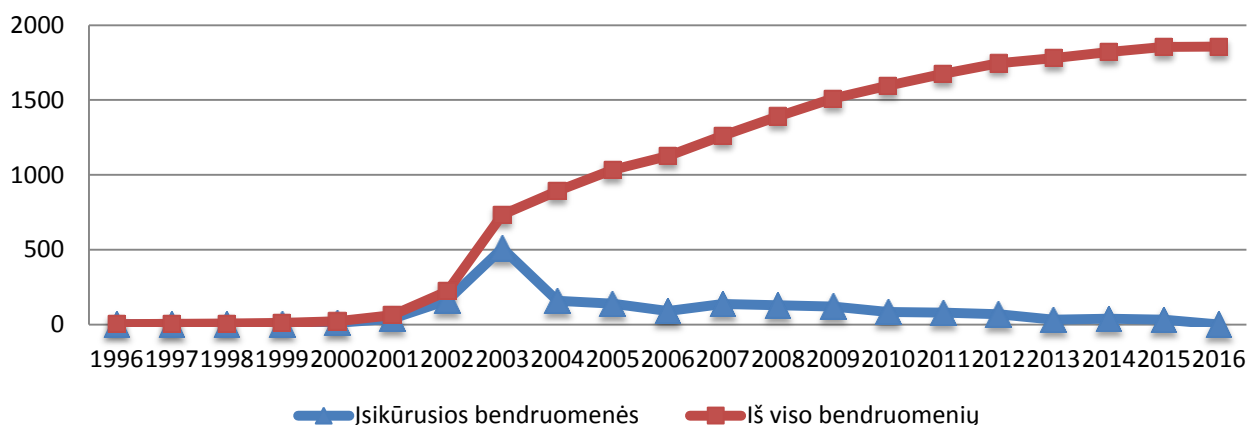
Programos LEADER uždaviniai: suburti bendruomenės, verslo ir vietos valdžios atstovus bendram tikslui; telkti kaimo gyventojus, ugdyti jų gebėjimus veikti kartu bei stiprinti pasitikėjimą savo jėgomis; skatinti vietos iniciatyvas – rengti integruotas vietos plėtros strategijas bei organizuoti jų įgyvendinimą naujais metodais tikslingai panaudojant vietos išteklius ir viešąją paramą; skatinti teritorinę ir tarptautinę partnerystę (Vidaus reikalų ministerija 2010).

Pagrindiniai LEADER principai:

- skirtingų partnerių bendradarbiavimas arba partnerystė, kuri sudaro galimybę geriau panaudoti vietos kapitalą: žinias, patirtį, finansinius išteklius, gebėjimus ir iniciatyvą. Šis principas įgyvendinamas steigiant VVG, kurias sudaro skirtingų sektorių atstovai;
- iniciatyvos „iš apačios į viršų“ įgyvendinimas, suteikiantis vietos organizacijoms ir gyventojams galimybę dalyvauti formuojant ir įgyvendinant vietos politiką, dalyvauti priimant sprendimus, tiesiogiai lemiančius jų gyvenimo gerovę, patiems inicijuoti permainas kaimo vietovėse ir aktyviai jas įgyvendinti. Principu „iš apačios į viršų“ paremta kaimo gerovės kėlimo arba plėtros strategija geriau atspindi realią kaimo padėtį ir lūkesčius, ji tampa labiau priimtina ir suprantama kaimo gyventojams;
- teritoriškumo principas – žmogiškieji ir finansiniai ištekliai nukreipiami į konkrečios vientisos teritorijos ekonominę, socialinę ir kultūrinę plėtrą;
- integruotumo principas, kuriuo siekiama ieškoti bendrų sprendimų skirtingoms problemoms spręsti, t. y. parengti ir įgyvendinti skirtingų sektorių plėtrą apjungiančią strategiją;
- strateginio planavimo principas. Kaimo gerovės kėlimas turi būti planuojamas nuosekliai ir sistemingai, siekiant konkrečiai vietai svarbių plėtros tikslų. Prie strateginio kaimo vietovės plėtros plano rengimo ir jo įgyvendinimo turėtų prisidėti kiekvienas gyventojas (ŽŪM 2014a).

2004 m. Lietuvai įstojus į ES, atsirado programų ir galimybių spręsti vietos problemas, pasitelkiant kaimo bendruomenės narius. Bendruomenės nariai, finansuojami ES lėšomis, identifikuodami aktualius savo teritorijos poreikius, įgyvendindami ir koordinuodami projektų eigą, veikia kaip viešųjų paslaugų kūrėjai.

Nors kaimiškosios bendruomenės Lietuvoje kūrėsi ir iki įstojimo į ES, galimybė gauti ir pasinaudoti parama inspiravo aktyvų kaimo bendruomenių kūrimąsi, kurio pats pikas, kaip matyti iš grafiko, 2003 m. – prieš įstojimą į ES (2.2.1 pav.). 2016 m., „Lietuvos LEADER“ tinklalapio duomenimis, Lietuvoje buvo 1858 kaimo bendruomenės, apimančios visas Lietuvos savivaldybes.

2.2.1 pav. Bendruomenių skaičius Lietuvoje 1996–2016 m.

Šaltinis: www.leaderlietuva.lt (<http://www.leaderlietuva.lt/lt/naudinga-informacija/kaimo-bendruomenes.html>, 2016 04 08 duomenimis.)

2004–2006 m. laikotarpiu LEADER programa buvo bandomojo pobūdžio, skirta telkti kaimo gyventojus ir ugdyti jų gebėjimus, jų mokymams, bandomosioms strategijoms ruošti bei jas įgyvendinti.

KPP 2007–2013 m. LEADER programai skirtas daug didesnis finansavimas, kurio pagrindinė finansavimo dalis (93 proc.) nukreipta lokaliajam vystymui – vietiniams projektams įgyvendinti. Vietos projektai turi atitikti KPP III krypties tikslus – gerinti kaimo gyventojų gyvenimo kokybę bei įvairinti ekonomiką. Ne mažiau nei 73 proc. strategijų įgyvendinimo lėšų turėjo būti skirta kaimų atnaujinimui ir plėtrai. Šis aspektas skiriasi nuo Vakarų Europos šalyse įgyvendinamų LEADER programų, kur pagrindinis dėmesys skiriamas ekonominei veiklai diversifikuoti.

Daugiausia vietos plėtros projektų, kaip reikalavo paramos skyrimo taisyklės, buvo skirti infrastruktūrai, t. y. bendruomeninių organizacijų disponuojamų pastatų ir viešųjų erdvių tvarkymui, vandentvarkos projektams. Vadinamieji „minkštieji“ projektai buvo skiriami įvairių švenčių, sporto, muzikos renginių, festivalių organizavimui. Mažiausioji lėšų dalis teko verslo plėtros projektams. Didžioji dauguma projektų pareiškėjų buvo kaimo bendruomenės, partnerystė dažniausiai įgyvendinama tarp kaimo bendruomenių ir savivaldybių administracijų (ŽŪM 2014a).

2.2.1 lentelė. Savivaldybių ir bendruomenių teikiamų viešųjų prekių ir paslaugų palyginimas

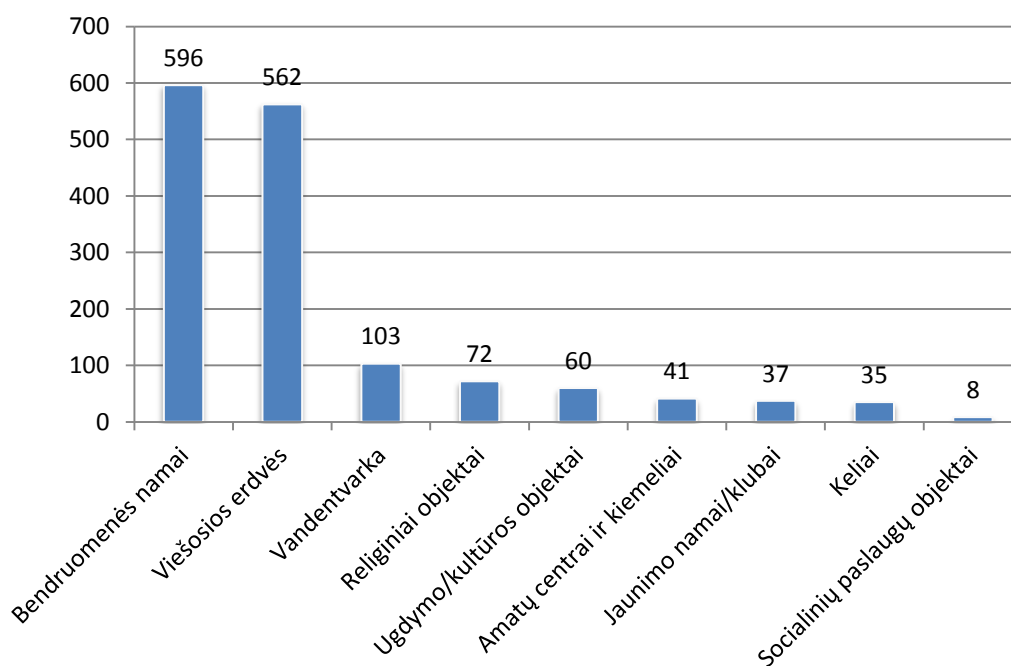
Įstatymo nustatytos savivaldybių teikiamos viešosios prekės ir paslaugos	Pagal KPP paramos priemones bendruomenių galimos teikti viešosios prekės ir paslaugos
Centralizuotas šilumos, elektros, vandens, dujų tiekimas, lietaus vandens ir buitinių nuotekų valymas, komunalinių atliekų surinkimas ir tvarkymas, sąvartynų eksploatavimas	Drenažo sistemos, geriamojo vandens tiekimas ir nuotekų tvarkymas, vandens gerinimas
Aplinkos kontrolė – statybų planavimas, aplinkosauga, teritorijų sanavimas, pastatų ir statinių kokybės kontrolė	
Viešojo transporto organizavimas, keleivių ir krovinių vežimas	
Viešosios tvarkos palaikymas, civilinė sauga, eismo kontrolė	
Socialinės ir sveikatos saugos organizavimas	
Gamtos, kultūros, istorijos paveldo globa ir racionalus naudojimas	Kultūrinio kraštovaizdžio komponentų išsaugojimas, viešųjų kultūros paveldo objektų tvarkymas, religinių objektų kapitalinis remontas, rekonstrukcija, avarijos grėsmės šalinimas, konservavimas, restauravimas, atkūrimas
Nekomercinės paskirties laisvalaikio organizavimas (parodos, teatrai, kino teatrai)	
Pagrindinis (privalomas) švietimas	
Vaikų ir jaunimo dienos centrų, ikimokyklinio ir popamokinio lavinimo organizavimas	Popamokinis vaikų užimtumas, vasaros stovyklos
Specialusis lavinimas (meno, sporto, techninės kūrybos būreliai ir mokyklos)	Sporto šventės
Gyventojų užimtumo ir viešųjų darbų organizavimas	
Socialinio būsto statyba	
Kapinių priežiūra	Kapinių tvarkymas
Turizmo organizavimas	
Bendruomeninės infrastruktūros plėtra	Viešosios infrastruktūros, viešųjų erdvių sutvarkymas ir sukūrimas, kelių, vietinės reikšmės viešų gatvių sutvarkymas, svarbių statinių rekonstrukcija, remontas, pritaikymas visuomenės poreikiams

Šaltiniai: ŽŪM (2014a); Vidaus reikalų ministerija (2010).

Analizuojant bendruomenių funkcijas, galima matyti, kad tam tikras viešąsias prekes ir paslaugas, kurios įstatymiškai buvo ir yra savivaldybių, seniūnijų atsakomybėje, gali teikti ir teikia pačios kaimo bendruomenės (2.2.1 lentelė). Bendruomenės galėjo imtis iniciatyvos spręsti tuos klausimus, kuriems savivaldybė, seniūnija neturi lėšų ir taip savo jėgomis bei ES parama gerinti savo teritorijos gyvenimo kokybę. Tai tokios paslaugos kaip aplinkos tvarkymas, renginiai, vietovių

sutvarkymas, etnocentrų įkūrimas (kultūros renginiai), sporto inventoriaus, aikštelių įsteigimas ir pan.

ŽŪM (2014a) užsakymu analizuoti vietos projektai įgyvendinami LEADER metodu. Išanalizuota 2 381 vietos projektų paraiškų vertinimo ataskaita (2.2.2 pav.). Daugiausia infrastruktūros projektų buvo skirta bendruomenių namams tvarkyti, visuomenės reikmėms viešųjų erdvių (sporto aikštynams, aikštėms, kapinėms, pakrantėms, paplūdimiams ir pan.) pritaikymui, įrengimui ir sutvarkymui, vandentvarkos projektams. Dauguma vietos plėtros projektų pareiškėjų buvo kaimo bendruomeninės organizacijos (ŽŪM 2014a).

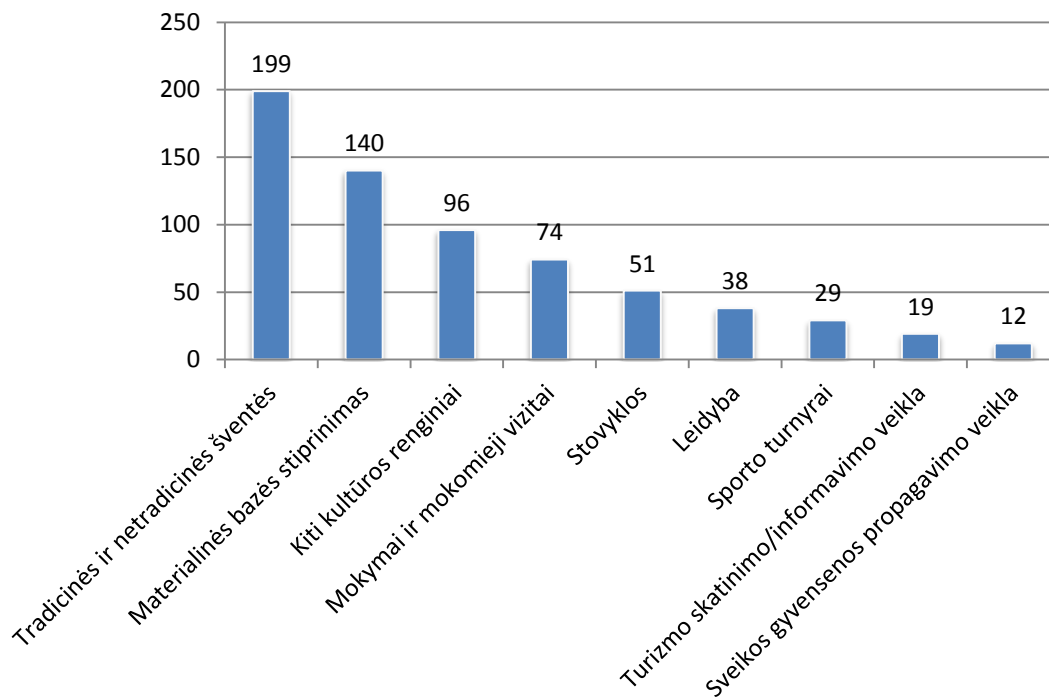

2.2.2 pav. LEADER metodu įgyvendintų infrastruktūros projektų skaičius pagal temas 2014 m.

Šaltinis: ŽŪM (2014a).

Likusi dalis (27 proc.) lėšų buvo skirta įgyvendinti kitoms priemonėms, vadinamiesiems visuomeninės veiklos „minkštiesiems projektams“, atitinkantiems III krypties tikslus (2.2.3 pav.). Šie projektai daugiausia buvo skirti švenčių, renginių, laisvalaikio, sporto varžybų organizavimui, aplinkos tvarkymui – paslaugoms, kurios pagal įstatymą taip pat yra savivaldybių, seniūnijų funkcijos.

Bendruomenės tvarkė aplinką ir rūpinosi ja, apleistomis kapinaitėmis, organizavo vaikų popamokinę veiklą ir vasaros stovyklas – t. y. tam tikru neformaliu ugdymu. Pagal ŽŪM pateiktą ataskaitą „minkštieji projektai“ dažniausiai skirti tradicinių ar kalendorinių švenčių šventimui, kitiems kultūros renginiams, mokymams.

2.2.3 pav. LEADER metodu įgyvendintų visuomeninės veiklos vietos projektų pasiskirstymas pagal tematiką 2014 m.

Šaltinis: ŽŪM (2014a).

Įgyvendinami „minkštieji projektai“ praturtina kaimo gyventojų laisvalaikį, mažina socialinę atskirtį, įtraukia gyventojus į įvairias veiklas.

Viešųjų prekių ir paslaugų tyrimai rodo, kad kaimo gyventojams trūksta viešojo transporto, sveikatos paslaugų. V. Atkočiūnienės ir K. Vabolytės tyrime (2011a), kuriame buvo apklausti Alytaus rajono gyventojai, viešojo transporto sektorius vertinamas patenkinamai. Respondentai viešojo keleivinio transporto darbą įvertino 3,1 balo iš 5 galimų. Autorių teigimu, šis sektorius funkcionuoja nepakankamai gerai, viešasis transportas važiuoja per retai, sudėtinga patekti į kitus kaimus, miestelius, rajono centrą. Šiomis paslaugomis dažniausiai naudojasi pažeidžiamiausios socialinės grupės, tokios kaip jaunimas, pensinio amžiaus žmonės. Paslaugos poreikį jaunimui ir vyresnio amžiaus gyventojams iliustruoja kiti tyrimai. Kaimo vietovių jaunimo poreikių analizė taip pat atskleidė transporto paslaugos svarbą (Atkočiūnienė ir Vazonienė 2011b). Jaunimas, vertindamas paslaugas, transporto sektorių įvertino prasčiausiai, antroje vietoje – sveikatos ir socialinė apsauga.

Medicininės paslaugos – dar viena viešųjų paslaugų sritis, dažnai minima poreikių prioritetuose. Daugiausia jaunimo iš vienkiamų (50 proc.) ir kaimų (45 proc.) nurodė, kad jiems trūksta kokybiško medicininio aptarnavimo (Atkočiūnienė ir Vazonienė 2011b). Šias tendencijas patvirtina ir 2014 m. V. Atkočiūnienės ir kolegų atlikta studija, kurios apklausos rezultatai parodė, kad blogiausiai kaimo gyventojai vertina turto apsaugą bei transporto sektorių, suteikdami jiems 3,0 balus iš 5 galimų. Panašiai

vertinamas ir sveikatos bei socialinės apsaugos sektorius, kurio problemos, anot autorių, per mažai sprendžiamos, atsižvelgiant į gyventojų poreikius (Atkočiūnienė *et al.* 2014). Apie viešojo transporto ir sveikatos apsaugos sektorių nepakankamai teikiamas kokybės ir kiekybės požiūriu paslaugas ir didelius gyventojų poreikius liudija atlikti kiti tyrimai (Kuliešis ir Pareigienė 2014).

Socialinių paslaugų sferos padėtis panaši. 2011 m. UAB „BGI Consulting“ atliko bendruomenių narių apklausą, kurioje daugiau nei trečdalis respondentų nurodė, kad jų bendruomenėms aktualiausias paslaugas yra vaikų, senyvo amžiaus asmenų ir neįgalių asmenų priežiūra – t. y. socialinės paslaugos, kurias galėtų teikti pačios bendruomenės, tačiau tai nebuvo daroma arba daroma nedideliu mastu.

Naujuoju (2014–2020 m.) laikotarpiu daug dėmesio skiriama socialinio verslo vystymo galimybėms bendruomenėse. Lietuvoje mažėjant gyventojų skaičiui, auga socialinių paslaugų poreikis, numatoma, kad tam tikras socialines paslaugas galėtų teikti bendruomeninės organizacijos, įtraukiančios į veiklą savanorius.

Pagal LEADER programą parama pasinaudojo ne tik bendruomenės, tačiau parapijos, mokyklos ir gimnazijos, muziejai, sporto klubai, regioniniai parkai, visuomeninės organizacijos, savivaldybės. Projektai buvo skirti kultūros paveldo objektų tvarkymui, piliakalnių pritaikymui turizmui, vaikų žaidimų, sporto aikštelių, stadionų įrengimui, sutvarkymui, vandens ir nuotekų infrastruktūros plėtrai, paplūdimių atnaujinimui, kapinių sutvarkymui, šaligatvių įrengimui, pastatų pritaikymui bendruomenės poreikiams ir jaunimo laisvalaikiui, poilsio zonų įrengimui parkuose, bibliotekų sutvarkymui ir įrengimui, viešųjų erdvių, gatvių apšvietimui.

Apibendrinant bendruomenių, kaip viešųjų prekių ir paslaugų teikėjų vaidmenį, galima teigti, kad bendruomenių indėlį šioje srityje ypač sustiprino ir paskatino ES parama. Iki tol bendruomenės kūrėsi vangiai, gyventojai, sovietiniu laikotarpiu praradę bendruomeniškumo ir solidarumo ryšius, vangiai buvo linkę spręsti vietos problemas savo iniciatyva, o ir finansinių išteklių tam trūko. ES parama paskatino spręsti vietos problemas, tokiu būdu ES fondų parama teikti tas viešąsias prekes ir paslaugas, kurių trūko, įgavo galimybę užpildyti tas spragas, kurios atsirado sumažėjus viešųjų prekių ir paslaugų teikimui iš viešojo sektoriaus. ES fondų parama paskatino inicijuoti veiklas už KPP priemonių rėmimo ribų savanorystės ar kitų finansinių išteklių pagrindu. Nors ne visi kaimo gyventojų poreikiai, remiantis KPP finansavimo sritimis, galimi patenkinti, arba bendruomenės dar nėra tam pasiruošusios, tačiau lyginant bendruomenių veiklą ir kaimo gyventojų gyvenimo kokybę iki Lietuvai įstojant į ES ir įstojus, matyti akivaizdūs pokyčiai ir išaugę tam tikrų viešųjų prekių ir paslaugų teikimo mastai.

KPP lėšomis remiamų viešųjų prekių ir paslaugų naudą patiria ne tik kaimo gyventojai, tačiau ir kaimo vietoves aplankantys svečiai, miesto gyventojai, turistai. Sutvarkyti parkai, viešosios erdvės, renovuoti kultūros paveldo objektai, turizmui pritaikyti gamtos paveldo objektai ir viešosios erdvės ne tik turtina kaimo vietoves, tačiau naudą jaučia ir visos Lietuvos gyventojai bei užsienio turistai.

3. ES PARAMOS POVEIKIS LIETUVOS KAIMUI: TYRIMO REZULTATAI

3.1. Paramos poveikio tyrimai

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas terminą „poveikis“ apibūdina kaip veikimo reiškimąsi, rezultata. Analizuojant poveikį, tiriama, kokį rezultatą davė tam tikrų priemonių, veiksmų naudojimas. „Atliekant poveikio vertinimus, siekiama nustatyti, ar (koku mastu) ir kaip intervencijos lėmė stebimus (efekto lygmens rodiklių) pokyčius“ (ES fondų investicijų... 2015: 30).

Teikiant paramą ūkininkams, kaimo bendruomenėms, ūkio subjektams, labai svarbu įvertinti jos naudą, kadangi tam naudojamos viešosios lėšos. Visuomenei turi būti pateikti pagrįsti įrodymai, kaip tos lėšos yra naudojamos ir koks jų poveikis žemės ūkiui ir kaimo plėtrai, t. y. kokius rezultatus sukuria investuojami viešieji pinigai. Vienas iš programos veiksmingumo vertinimų ir yra poveikio vertinimas (Staponkienė, 2005). Politikos priemonių vertinimas prisideda prie programų turinio tobulinimo, įgyvendinimo kokybės gerinimo.

KPP priemonių poveikį analizuoja įvairių sričių mokslininkai, politikai, naudodami pačius įvairiausius metodus ir instrumentus: nuo statistinių, antrinių duomenų analizės iki sudėtingų modeliavimo instrumentų, įtraukiant programavimą, prognozių modeliavimą, interviu metodus.

A. Burrell (2011), analizuodamas aplinkosauginių viešųjų paslaugų vertinimus, poveikio analizės sritis suskirstė į tris pagrindines kategorijas pagal tai, koku tikslu yra atliekamas vertinimas. Nuo to priklauso pasirenkamas vertinimo tipas, informacijos pobūdis ir su tuo susiję iššūkiai. Skiriami trys agroaplinkosauginių viešųjų prekių ir paslaugų vertinimo būdai:

Administracinis – administratoriams ir viešųjų įstaigų pareigūnams, atskaitingiems už politikos įgyvendinimą, gana greitai reikia grįžtamojo ryšio dėl paramos mechanizmo poveikio, kad būtų galima ištaisyti klaidas ankstyvame paramos teikimo etape. Pirmųjų rezultatų įvertinimas leidžia greičiau reaguoti į administracinius paramos skyrimo mechanizmo trūkumus. Paprastai šie vertinimai atliekami 1–4 metais nuo programos įgyvendinimo pradžios.

Mokslinis – mokslininkai (ekologai, aplinkosaugininkai, biologai, kraštovaizdžio ekologai ir t. t.) yra suinteresuoti atskleisti priežastinius gamtinių procesų ryšius, dinamiką ir atrasti ryšius tarp politikos ir gautų rezultatų. Tyrimų metu gauta informacija labai prisideda prie politikos tobulinimo. Tai ilgalaikiai tyrimai, kurie pradedami praėjus 5 m. nuo programos įgyvendinimo pradžios.

Ekonominis – ekonomistai tiria socialinę politikos pagrindimą, analizuodami naudą ir sąnaudas platesniame visuomenės kontekste. Kaip ir mokslinių tyrimų atveju,

ekonominiai tyrimai yra skirti ilgalaikiam poveikiui matuoti ir atliekami praėjus 5 m. nuo priemonių įgyvendinimo pradžios.

ŽŪM, vertindama KPP poveikį Lietuvos kaimo plėtrai ir žemės ūkiui, nuolatos vykdo programų stebėseną ir vertinimą. Kasmet teikiamos pažangos, strateginės stebėsenos vertinimo ataskaitos. Jose vertinama, kaip sekasi įgyvendinti programą ir laikytis nusibrėžtų tikslų, kaip įgyvendinama KPP bendrame kontekste, analizuojama, ar pasiekti konkrečių priemonių rodikliai. Ataskaitose naudojami statistinių, antrinių duomenų analizė, kokybiniai metodai.

Poveikio mastas nustatomas analizuojant įvardytus tikslus ir įvertinant pasiektus rezultatus. Tokiu būdu analizuojamas ES paramos poveikis buvusiai situacijai ir investicijų dėka pasiekti rezultatai. Siekiant kokybiškai įvertinti ES lėšų, skirtų kaimo plėtrai, įsisavinimą ir poveikį, naudojami ir kokybiniai metodai – paramos gavėjų, ekspertų apklausa, *fokus* grupių medžiaga. Vertinama paramos gavėjų nuomonė dėl Lietuvos KPP priemonių įgyvendinimo rezultatų ir tikėtino poveikio pajamoms, užimtumui, aplinkosaugai, programos administravimo ir valdymo sistemos patrauklumas, esminės problemos, kylančios teikiant paraiškas ir įgyvendinant projektus.

KPP priemonių poveikį mokslininkai analizavo įvairioms kaimo, žemės ūkio sritims. V. Vitunskienė ir kt. (2012, 2013a, 2013b) vertino KPP 2007–2013 m. priemonių poveikį ūkininkų pajamoms, pajamų ir turtinei nelygybei, vertindama paramos gavėjų subjektyvią nuomonę apklausos metodu.

R. Kripaitis ir kt. (2014) nagrinėjo tiesioginių išmokų poveikį žemės ūkio produktų gamintojų veiklos rezultatams. Straipsnyje analizuojama, kokią įtaką tiesioginės išmokos turi makro- (ES valstybėse narėse) ir mikrolygmeniu (atskirų žemės ūkio produktų gamintojų ekonominiams ir socialiniams rodikliams). Naudoti palyginimo ir apibendrinimo, regresinės ir grafinės analizės metodai. Tyrimas atskleidė tiesioginių išmokų poveikį ES šalyse ir Lietuvoje. Tiesioginių išmokų poveikį žemės ūkiui analizavo ir kiti mokslininkai: V. Dapkutė ir A. Volkov (2010), I. Kriščiukaitienė ir I. Andrikienė (2012). Savo darbuose jie taikė matematinius modeliavimo modelius.

Agroaplinkosauginių priemonių poveikiui vertinti didelį dėmesį skyrė B. Vaznonis (2009), V. Vinciūnienė ir kt. (2013), A. Galnaitytė (2014). B. Vaznonis (2009) analizavo agrarinės aplinkosaugos priemonių poveikį viešųjų prekių ir paslaugų teikimui, naudodamas apklausos metodą. Autorius klausė ūkininkų, kokioms sritims didžiausią poveikį turėjo pasirinktų agrarinės aplinkosaugos priemonių parama, prie kokių sričių labiausiai prisidėjo. Didžiausias poveikis pagal tyrimą buvo kraštovaizdžio gerinimui ir biologinei įvairovės išsaugojimui. Vertinant kraštovaizdį, didžiausias poveikis išskirtas pievų ir ganyklų priežiūrai ir pasėliams. Analizė parodė, kad priemonių įgyvendinimas daugelyje kaimo vietovių paveikė žemėnaudos pobūdžio pokyčius, o tai sąlygojo teigiamą poveikį aplinkai ir kraštovaizdžiui.

Agroaplinkosauginių priemonių poveikis buvo matuojamas, analizuojant lėšų skyrimo poveikį apskrityse, ir nustatyta, kad paramos poveikis buvo mažiausias derlingas žemės ūkio naudmenas turinčiose apskrityse: Marijampolės, Šiaulių, Kauno.

Didžiausią teigiamą poveikį pajuto nederlingų žemės ūkio naudmenų apskritys: Alytaus, Utenos, Telšių.

I. Skurdenienė ir kt. (2011), vertindami ES paramos poveikį Lietuvos kaimo plėtrai ir gyvenimo kokybei, pateikia ES paramos priemonių poveikį gyvulininkystės ūkių (tradicinės ir ekologinės gamybos) ir gyvenimo kokybei kaime. Išanalizuotos gyvūnų laikymo sąlygos, pieno gamybos technologijos, aplinkosauginiai reikalavimai gyvulininkystei, žmonių išteklių. Aptartos inovatyvių gyvulininkystės plėtros idėjų paieškos ir gerosios patirties požymiai. Daug dėmesio skiriama ekologiškai gyvulininkystei.

A. Galnaitytė (2015) tyrė agrarinės aplinkosaugos priemonių poveikį Lietuvos žemės ūkio sektoriui. Vertinimui pasirinktas matematinis tiesinio programavimo modelis, kurį pritaikius įvertintas II krypties priemonių poveikis Lietuvos žemės ūkio sektoriaus gamybiniais, ekonominiais, socialiniams rodikliams.

J. Mačiulytė ir kt. (2013) analizavo LEADER programos taikymo Lietuvoje specifiką ir poveikį lokalinei kaimo plėtrai. Nustatė, kaip Lietuvoje yra įgyvendinama LEADER programa. Išanalizuoti paramos įgyvendinimo rezultatai, projektų pasiskirstymas Lietuvos teritorijoje, projektų tematika – tyrimui buvo naudota kiekybinė duomenų analizė.

Lietuvos mokslininkai analizavo bendruomenių vaidmenį, įgyvendinant LEADER. ŽŪM vertinimo ataskaitoje (2014a) pateikiamas LEADER metodo įtakos partnerystės ir iniciatyvų „iš apačios“ skatinimui vertinimas. Darbe vienas išsikeltų tikslų – įvertinti vietos plėtros strategijų tinkamumą, naudingumą ir suderinamumą. Išanalizuoti projektų įgyvendinimo rezultatai, poveikis ir nauda tikslinėms grupėms, sprendžiant socialines ir ekonomines problemas. Naudoti kokybiniai metodai – fokusuotas interviu, atvejo studijos ir kiekybiniai – apklausa, duomenų, dokumentų analizė.

2014 m. P. Chevalier ir kt. atliko ES KPP LEADER įgyvendinimo būdų palyginimą, analizuodami situaciją Lietuvoje ir Prancūzijoje. Atlikta VVG administracijos narių ir vadovų apklausa, naudojant uždarų klausimų anketą. Palyginamoji dviejų šalių VVG analizė parodė įgyvendinimo skirtumus, kurie priklauso nuo nacionalinio konteksto, vietos ekonominės, socialinės, infrastruktūros specifikos.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad atsižvelgiant į skirtingus paramos vertinimo poreikio aspektus, jis gali būti vertinamas daugeliu skirtingų instrumentų. Kituose skyriuose aptariami nauji autorių siūlomi paramos poveikio Lietuvos kaimo regionams vertinimo instrumentai.

3.2. KPP 2007–2013 m. priemonių įgyvendinimo poveikis Lietuvos kaimo regionų socialinei ir ekonominei raidai

Šiame skyriuje įvertinamas KPP 2007–2013 m. priemonių įgyvendinimo poveikis Lietuvos kaimiškiesiems regionams. Laikantis požiūrio, kad kaimo raidos politika turėtų integruoti visus svarbiausius kaimo, kaip teritorinio vieneto, funkcionavimo aspektus ir atspindėti jo, kaip vietovės, specifiką, tikslinga išskirti keturis stambius rodiklių blokus: gyventojai, infrastruktūra, ekonominė, socialinė ir gamtinė aplinka bei kaimo raidos valdymas. Šie aspektai buvo išsamiai nagrinėjami Lietuvos agrarinės ekonomikos institute parengtoje Kaimo raidos ataskaitoje (Vidickienė *et al.* 2009).

Kaimas turi būti nagrinėjamas kaip materialus objektas, kuriame egzistuoja tam tikri jo gyventojų buičiai ir verslui reikalingi statiniai, įranga ir kiti infrastruktūros elementai, atliekantys kaimo organizacinės konstrukcijos vaidmenį. Visos viešosios paslaugos taip pat gali būti suteiktos tik infrastruktūros dėka. Todėl kaimo infrastruktūra gali būti laikoma kaimo „kūnu“.

Norint, kad kaimas būtų gyvas, neužtenka vien pastatų ir kitų infrastruktūros elementų. Tam būtini gyventojai, o jų charakteristikos lemia kaimo funkcionavimo rezultatus. Gyventojus apibūdinantys rodikliai – tai jų sudėtis, potencialas, skaičiaus ir struktūros kitimo tendencijos. Gyventojų charakteristikos, jų migracija rodo teritorijos patrauklumo laipsnį ir specifiką.

Tačiau kaimo kaip gyvenamosios vietovės patrauklumas priklauso ne vien nuo gyventojų ir infrastruktūros. Daug lemia ir tai, ką dažniausiai vadiname „aplinka“. Būtent aplinka sukuria tam tikras veiklos galimybes ar jas apriboja, pritraukia į kaimą gyventojus arba ne. Aplinkos stebėjimą ir analizę siūlome atlikti išskiriant tris jos aspektus – aplinkas: ekonominę, socialinę ir gamtinę.

Nuolat stebimi kaimo raidos aspektai turėtų būti glaudžiai susiję su svarbiausiais kaimo raidos sėkmės veiksniais. Parenkant šiuos veiksnius, suprantama, reikia remtis ne tiek Lietuvos, kiek pasauline patirtimi, ypatingą dėmesį kreipiant į naujausias raidos tendencijas, žmonių elgesio stimulus ir motyvus. Apžvelgus naujausias kaimo raidos teorijas ir jos skatinimui panašaus į Lietuvą išsivystymo lygio šalyse naudojamas kaimo politikos priemones (Bryden 2003; Storti *et al.* 2004; OECD 2006; Scena 2007), dabartiniame etape siūlytume išskirti šiuos strateginius kaimo raidos sėkmės veiksnius:

Gyventojų blokas – tam tikro kaimo gyventojų reprodukcijos lygio palaikymas;

Infrastruktūros blokas – svarbiausių paslaugų prieinamumo kaime užtikrinimas;

Ekonominės aplinkos blokas – kaimo gyventojų pragyvenimo šaltinių įvairovės skatinimas;

Socialinės aplinkos blokas – bendradarbiavimo skatinimas;

Gamtinės aplinkos blokas – gamtos išteklius tausojančių technologijų naudojimas.

Tam tikro kaimo gyventojų reprodukcijos lygio palaikymas rodo, kaip sekasi pritraukti į kaimą žmones. Jie tampa svarbūs tiek kaip gamintojai, tiek kaip vartotojai. Infrastruktūros bloko rodikliai turi atspindėti, kaip mažinami skirtumai tarp miesto ir kaimo, užtikrinant svarbiausių paslaugų prieinamumą kaime, nes žinių visuomenėje vyraujančiu ūkio sektoriumi tampa paslaugų sektorius. Kaimo kaip gyvenamosios ar poilsio, taip pat verslo vietos patrauklumas ypač priklauso nuo ten teikiamų paslaugų lygio. Kaimo gyventojų pragyvenimo šaltinių įvairovės skatinimas ypač svarbus mažėjant užimtųjų žemės ūkyje skaičiui. Politikos formuotojai turi žinoti, kaip sekasi alternatyvių žemės ūkiui veiklų skatinimas, ar tai padėjo išskaidyti ūkininkavimo finansinę riziką, padidinti kaimo gyventojų pajamas, sumažinti užimtumo sezoniškumą ir pan. Socialinės aplinkos bloko rodikliai turi parodyti, kaip sekasi siekti svarbiausios XXI a. pradžios naujovės – sugebėjimo konkuruoti bendradarbiaujant. Bendradarbiavimas duoda sinergetinį efektą, kai bendra veikla padeda pasiekti daug geresnių rezultatų, nei veikiant pavieniui. Taigi turime nuolat sekti, kaip plėtojasi kooperacija, kuriasi įvairūs įmonių aljansai, bendros įmonės ir kitokie bendri dariniai. Be to, kaimo raidos darnumą galima užtikrinti, įtraukiant vietos gyventojus į sprendimų priėmimo procesą bei stiprinant vietos bendruomenių, organizacijų ir vietinės valdžios bendradarbiavimą. Todėl svarbu sekti ir šių procesų eigą. Gamtinės aplinkos bloko rodikliai turi atspindėti, ar tausojami gamtos išteklių, nes nuo to, kurios žemės ūkio technologijos naudojamos, dažnai priklauso jų būklė, ypač ilgalaikės perspektyvos prasme.

3.2.1 lentelė. Savivaldybių grupės pagal KPP 2007–2013 m. priemonių paramos apimtį

I grupė: didžiausia parama	Eurai / ha	II grupė: vidutinė parama	Eurai / ha	III grupė: mažiausia parama	Eurai / ha
Širvintų r. sav.	1 056	Pagėgių sav.	907	Panevėžio r. sav.	546
Rokiškio r. sav.	1 086	Rietavo sav.	872	Mažeikių r. sav.	514
Ignalinos r. sav.	1 092	Šilutės r. sav.	856	Akmenės r. sav.	499
Anykščių r. sav.	1 096	Plungės r. sav.	831	Raseinių r. sav.	498
Utenos r. sav.	1 153	Kaišiadorių r. sav.	779	Radviliškio r. sav.	496
Elektrėnų sav.	1 275	Šilalės r. sav.	761	Marijampolės sav.	490
Varėnos r. sav.	1 344	Lazdijų r. sav.	758	Šakių r. sav.	469
Trakų r. sav.	1 532	Birštono sav.	752	Joniškio r. sav.	466
Švenčionių r. sav.	1634	Klaipėdos r. sav.	752	Alytaus r. sav.	461
Telšių r. sav.	911	Jonavos r. sav.	731	Prienų r. sav.	444
Zarasų r. sav.	937	Kazlų Rūdos sav.	698	Vilkaviškio r. sav.	436
Šalčininkų r. sav.	941	Tauragės r. sav.	608	Kalvarijos sav.	435
Biržų r. sav.	959	Kėdainių r. sav.	566	Jurbarko r. sav.	356
Molėtų r. sav.	972	Kupiškio r. sav.	563	Pakruojo r. sav.	346
Ukmergės r. sav.	979	Pasvalio r. sav.	561	Skuodo r. sav.	343
		Pagėgių sav.	907		
Vidutiniškai	1 081	Vidutiniškai	696	Vidutiniškai	457

Siekiant identifikuoti KPP 2007–2013 m. priemonių įgyvendinimo poveikį Lietuvos kaimiškiesiems regionams, Lietuvos savivaldybės, atsižvelgiant į gautos paramos apimtį, tenkančias 1 ha žemės ūkio naudmenų, buvo suskirstytos į tris grupes (3.2.1 lentelė): gavusios daugiausia paramos, vidutiniškai ir mažiausiai. Siekiant sustiprinti tyrimo rezultatus, Lietuvos didžiųjų miestų savivaldybės buvo eliminuotos iš skaičiavimų, nes, kaip parodė išsamesni anksčiau autorių atlikti tyrimai, šių savivaldybių įvairūs statistiniai rodikliai „persidengia“ su miestų statistiniais rodikliais, ir tai iškreipia bendras kitų Lietuvos savivaldybių, nesiribojančių su didžiausiais Lietuvos miestais, statistinių rodiklių reikšmes.

Trijų KPP 2007–2013 m. priemonių (111 – profesinis mokymas, 421 – tarptautinis bendradarbiavimas ir 511 – techninė pagalba) parama buvo eliminuota iš skaičiavimų, kadangi pagal galiojančias paramos skyrimo taisykles parama buvo priskirta savivaldybėms, kuriose savo gyvenamąją vietą deklaravo konkursus paramai teikti laimėję pareiškėjai. Pavyzdžiui, iš 1129 teiktų paraiškų techninei pagalbai gauti net 280 buvo iš Vilniaus ir Kauno miestų, arba net 25 proc. visų paraiškų.

Paramos apimtį, tenkančią Lietuvos ūkininkams, iliustruoja informacija, (3.2.2 lentelė), rodanti, kad, priklausomai nuo metų, vienam ŪADT ūkiui, esančiam MPŪV, teko 12 775–16 000 eurų, o vienam ūkininko šeimos nariui MPŪV – nuo 6 083 eurų 2014 m. iki 8 000 eurų 2012 m., arba nuo 507 iki 667 eurų per mėnesį. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2012–2014 m. vidutinis mėnesinis atlyginimas „į rankas“ sudarė 490–540 eurų, arba buvo 13–14 proc. mažesnis už ūkininkų šeimos narių gaunamas subsidijas. Subsidijų dalis sudarė nuo 94 proc. 2012 m. iki net 142 proc. 2014 m. Tai reiškia, kad MPŪV ūkininkai be paramos apskritai negalėtų pragyventi iš žemės ūkio veiklos.

3.2.2 lentelė. Bendrasis pelnas ŪADT ūkiuose 2012–2014 m., eurai/ha

	2012		2013		2014	
	MPŪV	PŪV	MPŪV	PŪV	MPŪV	PŪV
<i>1-am ŪADT ūkiui</i>						
Be subsidijų	1 112	8 095	-1 865	3 789	-3 797	1 010
Subsidijos	16 000	5 804	14 458	7 556	12 775	6 666
Iš viso	17 112	13 899	12 593	11 344	8 979	7 676
<i>1-am ŪADT ūkio hektarui</i>						
Be subsidijų	20,5	238,4	-35,1	89,1	-83	26,4
Subsidijos	295,5	171,0	272,5	177,7	278	174,1
Iš viso	316,1	409,4	237,4	266,9	195	200,4
<i>1-am ŪADT ūkio šeimos nariui</i>						
Be subsidijų	556	3 855	-888	1 894	-1 808	481
Subsidijos	8 000	2 764	6 885	3 778	6 083	3 174
Iš viso	8 556	6 618	5 997	5 672	4 275	3 655
Subsidijų dalis, proc.	94	42	115	67	142	87

Šaltinis: parengta pagal ŪADT duomenis.

Šie duomenys rodo, kad parama kaimui yra svarbus kaimo gyvybingumo palaikymo elementas, darantis įtaką visoms kitoms kaimo funkcionavimo sritims. Ūkininkų ir kaimo gyventojų gaunamos pajamos yra naudojamos įgyvendinti atitinkamas KPP priemonės, keičiančias kaimo ekonominę struktūrą, gamtinę aplinką, ir netiesiogiai prisideda prie tokių dalykų, kaip regiono demografija, socialinė aplinka, kraštovaizdis, žmonių nuostatų formavimas.

Tyrimui rodikliai parinkti pagal sritis, kurias labiausiai veikia parama.

Tiesioginis poveikis – tai sritys, kurioms paveikti ir skirta parama:

- Pajamų lygis, kuris matuojamas tokiais rodikliais: ūkininkų, kaimo gyventojų pajamų dinamika 2004–2015 m. Statistiniai duomenys.
- Ekonominė struktūra, kuri būtų matuojama tokių rodiklių pokyčiais: žemėnaudos, žemės ūkio bendrosios produkcijos struktūros, ūkio dydžio. Statistiniai duomenys.
- Gamtinė aplinka, kurios pokyčius parodytų tokie pokyčiai: kraštovaizdžio, dirvožemio, vandens, oro kokybės ir t. t.

Netiesioginis poveikis:

- Demografija: gyventojų skaičius, migracija, gimstamumas, natūralus prieaugis;
- Socialinė struktūra: skurdas, nedarbas;
- Gyventojų nuostatos matuojamos ūkininkų ir kaimo gyventojų bendruomeninės aplinkos pokyčių vertinimu. Tyrimo būdas – apklausa dėl bendruomeninės aplinkos pagerėjimo / pablogėjimo įstojus į ES. Atskira ūkininkų apklausa dėl to, kaip jie būtų pasielgę, jei paramos nebūtų buvę.

Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos statistikos departamentas nerenka ir nekaupia visos reikalingos išsamiam tyrimui informacijos, tenka vadovautis ta informacija, kuri yra. Todėl tyrime apsiribota tokiais rodikliais ir jų dinamika – gyventojų skaičius ir migracija, žemės išteklių pokyčiai – ir pagrindiniais ekonominiais rodikliais – materialinės investicijos, mažų ir vidutinių įmonių skaičius bei užimtumo lygis.

Tyrimas parodė (3.2.3 lentelė), kad nors gyventojų skaičius labiausiai sumažėjo didžiausią paramą gavusioje savivaldybių grupėje (18,5 proc., palyginti su 17,0 proc. ir 18,2 proc.), tačiau vidutinio metinio gyventojų skaičiaus mažėjimo tempas, buvęs didžiausias 2002–2008 m. laikotarpiu didžiausią paramą gavusioje savivaldybių grupėje (1,0 proc., palyginti su 0,4 proc. ir 0,7 proc.), tapo mažiausias 2009–2015 m. laikotarpiu (2,8 proc., palyginti su 2,9 proc. ir 3,1 proc.). Suprantama, kad regionų demografinę situaciją gali nulemti daug veiksnių, tačiau logiška būtų daryti išvadą, kad ir gaunamos paramos apimtys čia suvaidino svarbų vaidmenį.

Kitas svarbus demografinis kaimiškosios teritorijos gyvybingumo rodiklis – migracija. Ji tiriamuoju laikotarpiu padidėjo visuose trijuose regionuose (3.2.3 lentelė). Pirmąjį laikotarpį pirmoje ir antroje grupėse ji beveik sutapo (–8,1 ir –8,2 proc.), o antrąjį šis atotrūkis padidėjo iki beveik 2 proc. punktų (–11,9, palyginti su –13,7 proc.). Atliktas tyrimas rodo, kad situacija pagerėjo pirmoje savivaldybių grupėje, kuriai teko daugiausia paramos.

3.2.3 lentelė. Demografiniai rodikliai savivaldybių grupėse 2002–2015 m.

Regionų grupės pagal gautos paramos apimtį	2002–2008	2009–2015	Pokytis, proc.
Vidutinis metinis gyventojų skaičius, vnt.			
Didžiausia	501 385	408 878	-18,5
Vidutinė	533 789	443 261	-17,0
Mažiausia	574 506	469 975	-18,2
Vidutinio metinio gyventojų skaičiaus pokyčio tempas, proc.			
Didžiausia	1,0	2,8	-1,8
Vidutinė	0,4	2,9	-2,5
Mažiausia	0,7	3,1	-2,4
Tenka grynosios migracijos 1000 gyventojų, proc.			
Didžiausia	-8,1	-11,9	-3,8
Vidutinė	-8,2	-13,7	-5,6
Mažiausia	-9,8	-15,5	-5,7

Žemės ūkio produkcijos gamybos pokyčius regionuose rodo ūkinės veiklos masto pokyčiai, kuriuos galima įvertinti stebint teikiamų paraiškų skaičiaus ir deklaruojamų pasėlių plotų paramai gauti pokyčių dinamiką (3.2.4 lentelė). Bendra tendencija šioje srityje visoje Lietuvoje yra tokia, kad nepriklausomai nuo gaunamos paramos apimties, teikiamų paraiškų paramai gauti skaičius regionuose sumažėjo 23–26 proc., o deklaruojami pasėlių plotai padidėjo 4–7 proc.

3.2.4 lentelė. Paraiškų skaičiaus, deklaruojamų pasėlių plotų paramai gauti pokyčiai 2002–2015 m.

Regionų grupės pagal gautos paramos apimtį	2002–2008	2009–2015	Pokytis, proc.
Paraiškų skaičius, vnt.			
Didžiausia	61 793	46 807	-24,3
Vidutinė	59 366	45 921	-22,6
Mažiausia	63 457	46 650	-26,5
Deklaruojamas plotas, ha			
Didžiausia	644 541	690 484	7,1
Vidutinė	739 809	781 328	5,6
Mažiausia	1 001 106	1 040 559	3,9

Teikiamų paraiškų skaičiaus mažėjimo tendencijos nerodė aiškios priklausomybės nuo gautos paramos apimčių, o pagal deklaruojamų pasėlių plotų pokyčius aiškiai matyti, kad deklaruojamas plotas labiausiai padidėjo didžiausią paramą gavusių savivaldybių grupėje – 7,1 proc. o kitose jis padidėjo atitinkamai 5,6 proc. ir 3,9 proc. Iš to galima būtų daryti išvadą, kad pasėlių koncentracija sparčiausiai vyksta būtent didžiausią paramą gavusių savivaldybių regiono ūkiuose.

Paties tokio fakto vertinti kaip teigiamo ar neigiamo reiškinių nereikėtų. Tam būtų reikalingi papildomi tyrimai, kurie turėtų parodyti, kaip tai paveikė regionų socialinę struktūrą ir kitas regionų gyvenimo sritis, tačiau spartesni sklypų stambėjimo tempai didžiausią paramą gavusių savivaldybių regionuose leidžia daryti išvadą, kad tai vyksta ir dėl didesnių paramos apimčių.

3.2.5 lentelėje pateikti trijų ekonominės aplinkos rodiklių pokyčiai tiriamuoju laikotarpiu. Pirmoje savivaldybių grupėje kapitalo investicijos į žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės sektorių 1 ha žemės ūkio anudmenų tiriamuoju laikotarpiu buvo ir išliko mažiausios (69,6 tūkst. eurų, palyginti su 78,7 tūkst. eurų ir 121,6 tūkst. eurų). Tačiau lyginant pokyčio tendencijas, matyti, kad pirmoje grupėje jos tiriamuoju laikotarpiu padidėjo net 40,4 proc., trečioje – tik apie 12 proc., o vidurinėje grupėje jos buvo apskritai neigiamos. Taigi, galima teigti, kad didesnė parama galėjo turėti didesnę teigiamą poveikį investicijoms.

3.2.5 lentelė. Ekonominių rodiklių reikšmių pokyčiai 2002–2015 m.

Regionų grupės pagal gautos paramos apimtį	2002–2008	2009–2015	Pokytis, proc.
Materialinės investicijos žemės ūkyje, miškininkystėje ir žuvininkystėje, tūkst. eurų			
Didžiausia	49,6	69,6	40,4
Vidutinė	81,0	78,7	-2,9
Mažiausia	108,9	121,6	11,7
Veikiančios MVĮ, vnt.			
Didžiausia	10,4	12,5	20,3
Vidutinė	11,2	14,3	26,9
Mažiausia	11,1	13,1	18,0
Užimtųjų dalis, palyginti su darbingo amžiaus žmonėmis, proc.			
Didžiausia	39,0	39,7	1,9
Vidutinė	39,3	41,8	6,5
Mažiausia	38,9	38,9	-0,2

Atlikta analizė rodo, kad gautos paramos intensyvumas kitiems dviem ekonominės aplinkos rodikliams – veikiančių MVĮ skaičius ir dirbančiųjų dalis nuo darbingo amžiaus žmonių skaičiaus – pokyčiams didelės įtakos neturėjo. Šių rodiklių reikšmės tiriamuoju laikotarpiu atitiko vidurines reikšmes.

Tyrimas parodė, kad pagrindinių demografinių rodiklių dinamika yra palankiausia daugiausia paramos gavusių savivaldybių grupei. Čia lėčiau mažėja gyventojų skaičius, emigracijos tempai. Ekonominės aplinkos rodikliai parodė, kad didžiausią paramą gavusioje savivaldybių grupėje sparčiausiai didėjo žemės ūkio, miškininkystės, žuvininkystės materialinės investicijos, palyginti su kitų dviejų grupių rezultatais. Kiti ekonominės aplinkos rodikliai – MVĮ ir užimtųjų skaičiaus pokyčiai demonstravo vidurines reikšmes, palyginti su kitomis savivaldybių grupėmis.

3.3. Vietos valdžios ir bendruomenių atstovų ES paramos vertinimas

Vietos valdžios atstovų – seniūnų – ES paramos vertinimas

Kaimo gyventojai gavo didelę finansinę paramą, todėl labai svarbu, kaip ji vertinama. Vieni svarbiausių veikėjų kaime yra seniūnijos, kaip tarpininkas tarp valstybinių institucijų ir piliečių bei bendruomenės, jungiančios vietos bendruomenės narius bendriems tikslams siekti išsiaiškinius svarbiausius tos vietos poreikius. Po programos įgyvendinimo, didelių lėšų skyrimo svarbu įvertinti, kaip seniūnai ir kaimo bendruomenių lyderiai vertina viešosios paramos poveikį kaimo vietovių gyvybingumui. Informacija apie įgyvendintus projektus buvo analizuota įvairių mokslininkų, remiantis projektinių veiklų analize. Duomenys renkami NMA. Šio darbo tikslas yra įvertinti subjektyvią kaimo gyventojų nuomonę, jų nuostatas dėl paramos indėlio kaimo gyventojų nuotaikoms, pojūčiams.

Vienas iš KPP tikslų yra padaryti kaimo vietovę patrauklia gyventi vieta, kurios matas – gebėjimas išlaikyti kaimo gyventojų skaičių arba pritraukti naujų. Todėl, vertindami bendruomenių nuostatas, klausta ir apie jų teritorijoje vykstančias gyventojų kaitos tendencijas.

Kaimo gyvenamųjų vietovių plėtrai labai svarbus dialogas tarp kaimo gyventojų ir valdžios institucijų, IV krypties projektai skirti skatinti bendradarbiavimą, užmegzti ir palaikyti ryšius, todėl bendruomenių lyderių buvo prašoma įvertinti santykius su vietos valdžia.

Svarbu išanalizuoti ir pačių kaimo gyventojų norą prisidėti sprendžiant vietos problemas, jų iniciatyvumas, įsijungimas ir atsakomybės prisiėmimas už gyvenimo kokybės gerinimą savo aplinkoje, todėl buvo klausama, ar parama paskatino gyventojus įsitraukti į bendruomenės veiklą, kaip pasikeitė savipagalbos mastai bendruomenėje, bendruomenės narių nuostatos rūpinantis savo gyvenamąją aplinką. Tai vienas iš kaimo politikos siekiamų tikslų – didinti kaimo gyventojų aktyvumą. Taip pat buvo klausama ir apie projektus, įgyvendinamus už ES paramos ribų, turint omenyje, kad ES remiami projektai paskatino ieškoti ir kitų finansavimo šaltinių, galimybių, partnerių, sprendžiant vietai aktualius klausimus.

Dabartinės savivaldos sistemoje seniūnijos yra arčiausiai vietos bendruomenių esantis administracinis vienetas. Seniūnams buvo pateikta anketa, siekiant išanalizuoti jų požiūrį į ES paramos poveikį kaimo vietovėms kaip arčiausiai žmonių esančių valdžios atstovų. Seniūnų buvo klausama nuomonės apie bendruomenės vaidmens pokyčius, sprendžiant vietos problemas, bendruomenės narių aktyvumą, savipagalbos mastus, fizinės aplinkos kokybės pokyčius, prašoma įvertinti ES paramos poveikį kaimo vietovėms.

Pagal LR savivaldos įstatymą seniūnai šaukia seniūnijai priskirtos teritorijos gyventojų sueigas ir organizuoja gyventojų susitikimus su savivaldybės ir valstybės institucijų pareigūnais; apibendrina gyvenamųjų vietovių bendruomenių atstovų pastabas, pasiūlymus ir teikia juos savivaldybės administracijos direktoriui.

Konsultuoja seniūnijai priskirtos teritorijos gyventojus ir teikia jiems informaciją apie savivaldybės institucijų, savivaldybės administracijos ir valstybės institucijų veiklą savivaldybės teritorijoje.

Tyrimai rodo, kad bendruomenės ir seniūnijos glaudžiai bendradarbiauja. S. Nefo (2006) tyrimo metu vienas iš iškeltų klausimų – išsiaiškinti trijų institucijų seniūnijos vaidmenį, teigiamai ar neigiamai prisidedant prie vietos bendruomenės telkimo. Respondentai pažymėjo svarbų seniūnijos vaidmenį (Nefas 2006). Be to, tai arčiausias administracinis vienetas, esantis prie bendruomenių. „Bendruomeninių organizacijų paskirtis ir vykdomų veiklų specifika lemia būtinybę bendradarbiauti su įvairiomis organizacijomis, ypač su vietos valdžios institucijomis. Apklausos rezultatai rodo, kad visos bendruomeninės organizacijos bendradarbiauja su tokiomis vietos valdžios institucijomis kaip savivaldybė, seniūnija ir pan.“ (UAB „BGI Consulting“ 2011: 34).

Siekiant išsiaiškinti vietos valdžios atstovų ir kaimo bendruomenių lyderių nuomonę dėl gautos ES paramos poveikio kaimo bendruomenių gyvenimui, buvo parengtos dvi anketos:

- seniūnijos gyventojų gyvenimo kokybės pokyčiai, teiraujantis kaimiškųjų vietovių seniūnų ar jų įgaliotų asmenų nuomonės (1 priedas),
- bendruomenės gyventojų gyvenimo kokybės pokyčiai, teiraujantis kaimiškųjų vietovių bendruomenių pirmininkų ar jų įgaliotų asmenų nuomonės (2 priedas).

Respondentai – kaimiškųjų seniūnijų seniūnai (1 priedas) ir kaimiškųjų vietovių bendruomenių pirmininkai ar jų įgalioti asmenys. Tyrimas buvo atliktas tarpininkaujant Lietuvos savivaldybių asociacijai ir Lietuvos kaimo bendruomenių sąjungai.

Platinant anketą, buvo naudotasi galimybe užpildyti anketas internetu, anketai kurti buvo pasitelktas puslapis <http://powiuke.wordpress.com/2011/02/08/kaip-sukurti-savo-apklausa-google-dokumentu-formos>.

Respondentams į jų elektroninio pašto adresą buvo nusiųsta nuoroda į atitinkamą anketą. Respondentui reikėjo užpildyti kompiuterio ekrane atsidariusią formą ir mygtuko paspaudimu ją išsiųsti klausimyno organizatoriams.

Seniūnams skirta anketa buvo paskelbta adresu https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSeEaZKH7UHLSDb_NbLFGBqovTusbyqvKXXHwg9l2LEgPpDsXw/viewform?c=0&w=1.

Tyrimas atliktas rugpjūčio 22–26 d. Į anketą laiku atsakė 331 respondentas. Tai beveik 72 proc. visų kaimiškųjų seniūnijų (460) maksimalaus galimo surinkti anketų skaičiaus. Pagal gautų anketų skaičių galima teigti, kad tyrimų patikimumas – 95 proc., o paklaida – 7 proc. (<http://www.research-advisors.com/tools/SampleSize.htm>).

Bendruomenių vadovams skirta anketa buvo paskelbta adresu https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSeEaZKH7UHLSDb_NbLFGBqovTusbyqvKXXHwg9l2LEgPpDsXw/viewform?c=0&w=1.

Tyrimas atliktas rugpjūčio 22–26 d. Į anketą laiku atsakė 146 aktyviausių Lietuvos kaimiškųjų bendruomenių vadovai, arba apie 10 proc. visų kaimiškųjų bendruomenių skaičiaus.

Europinės paramos poveikis vertintas stebint kaimo gyventojų visuomeninio ir socialinio aktyvumo pokyčius, kurie buvo suskirstyti į 5 rodiklių blokus, atspindinčius atitinkamų bendruomenės gyvenimo sričių mastą ir pokyčius:

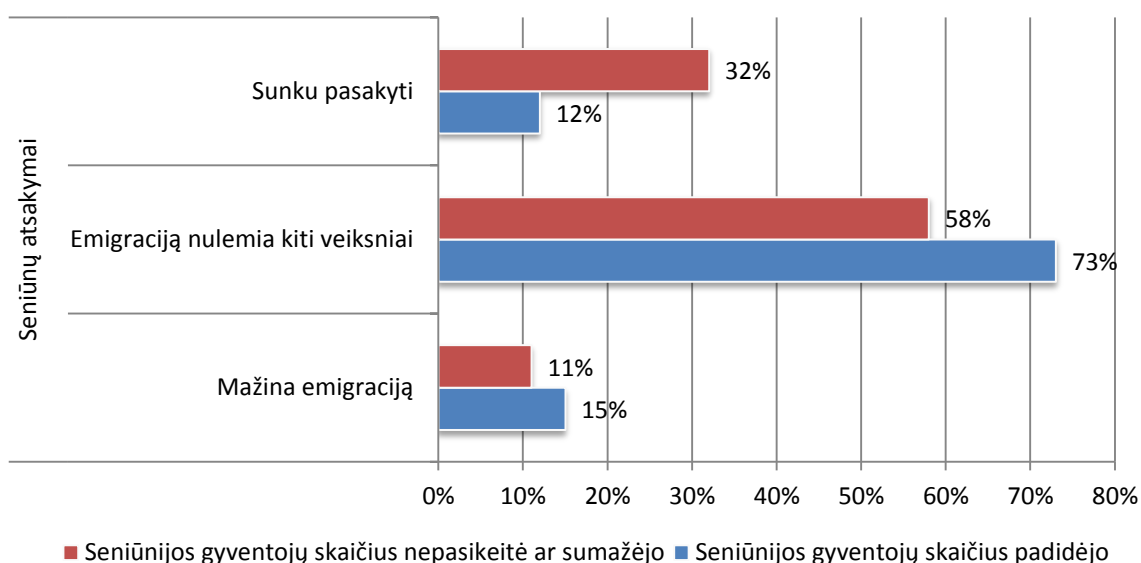
- *migracijos*: ar Europinė parama daro poveikį migracijai;
- *visuomeninio aktyvumo*: gyventojų aktyvumas organizuojant įvairius renginius, šventes, susitikimus ir pan.;
- *įsitraukimo į administracinės teritorijos valdymo klausimus*: bendradarbiavimo su vietos valdžia pobūdis;
- *socialinio aktyvumo*: bendruomenės narių savipagalbos mastas: pavėžėjimai, parama buityje ir pan.;
- *požiūrio į gyvenamąją aplinką*: nuosavo gyvenamojo būsto ir aplinkos tvarkymas.

Kiekviena šių dviejų anketų buvo sudaryta iš bendrų abiem anketoms klausimų: bendruomenės(ių) vaidmens pokyčiai, bendruomenės(ių) aktyvumas, savipagalbos mastas, buvo prašoma pateikti apibendrintą nuomonę dėl ES paramos poveikio bendruomenės(ių) gyvenimui ir specifinių, kurių klausti buvo tikslinga tik bendruomenių vadovų ar jų įgaliotų asmenų: kaip pasikeitė bendruomenės narių skaičius, ar bendruomenė įgyvendino projektus (1 ir 2 priedai).

Respondentų (seniūnų) atsakymai buvo analizuojami pagal tai, ar tose seniūnijose gyventojų skaičius pastaruosius metus sumažėjo, nepakito ar padidėjo. Daryta prielaida, kad nuo to turėtų priklausyti paramos vertinimas, t. y. ieškotas ryšys tarp seniūnijų demografinių rodiklių ir gyvenimo kokybės pokyčių.

Tyrimu buvo svarbu išsiaiškinti, ką seniūnai mano dėl paramos poveikio gyventojų migracijai (3.3.1 pav.).

Atsakymai rodo, kad tiek respondentai vietovių, kuriose gyventojų skaičius tiriamuoju laikotarpiu didėjo, tiek ir tų, kuriose gyventojų skaičius nepasikeitė ar sumažėjo, buvo vienodos nuomonės dėl paramos poveikio emigracijai: ji emigracijos mastams buvo nežymi. Kad emigraciją nulemia kiti veiksniai (ne parama), atsakė 73 proc. respondentų tose savivaldybėse, kuriose gyventojų skaičius padidėjo, ir beveik 60 proc. tų, kuriose gyventojų skaičius nepasikeitė ar sumažėjo. Kad parama mažina emigraciją, atsakė atitinkamai 15 proc. respondentų, kurių teritorijose gyventojų skaičius padidėjo, ir 11 proc. tų, kurių gyventojų skaičius nepasikeitė ar sumažėjo.

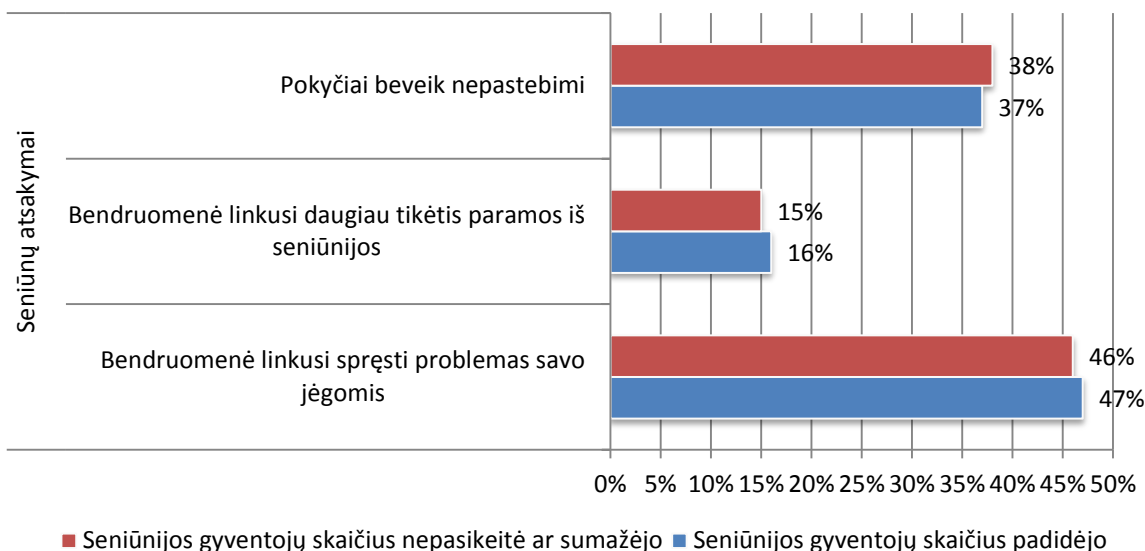
3.3.1 pav. Seniūnų nuomonė dėl paramos poveikio emigracijai

Atmetus respondentų, atsakiusių „Sunku pasakyti“ atsakymus, o likusius perskaičius proporcingai pagal atmetusių dalį, gauti perskaičiuoti respondentų atsakymai rodo, kad vidutiniškai net daugiau nei 80 proc. respondentų nuomone, parama nėra tas veiksnys, kuris galėtų stabdyti emigraciją iš kaimiškųjų vietovių (3.3.1 lentelė).

3.3.1 lentelė. Perskaičiuota respondentų nuomonė dėl paramos poveikio emigracijai, proc.

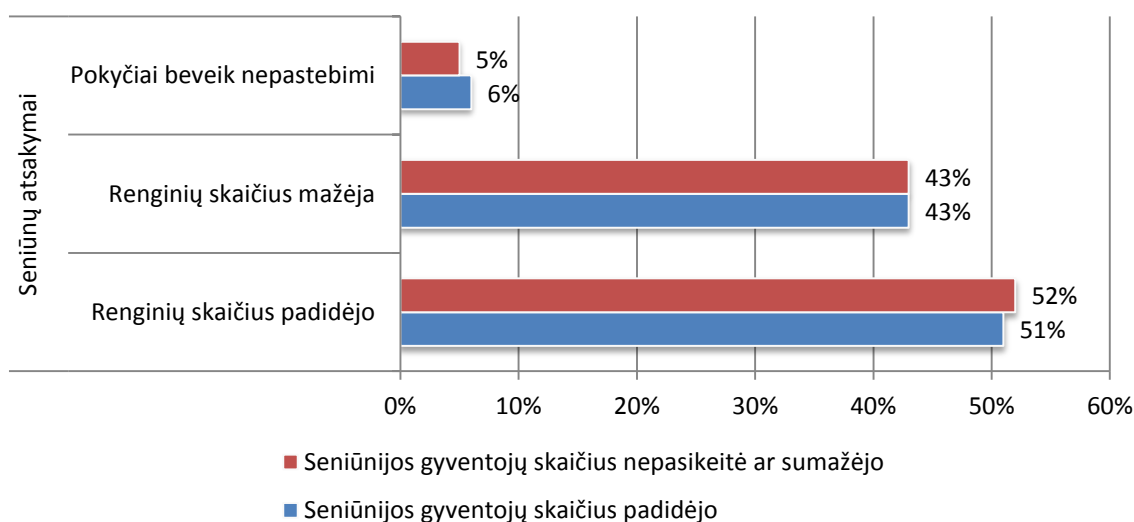
Respondentų teritorijos charakteristika dėl gyventojų skaičiaus	Respondentų atsakymai		
	mažina emigraciją	emigraciją nulemia kiti veiksniai	iš viso
Vidutiniškai	17,5	82,5	100
Seniūnijos gyventojų skaičius padidėjo	15,5	84,5	100
Seniūnijos gyventojų skaičius nepasikeitė ar sumažėjo	16,9	83,1	100

Respondentai, vertindami gyventojų skaičiaus pokyčių seniūnijose įtaką vietos valdžios ir bendruomenių bendradarbiavimui, atsakė, kad demografiniai veiksniai beveik visiškai neturėjo įtakos šių santykių pobūdžiui, nes abiejų teritorijos kategorijų respondentų atsakymai beveik sutapo (3.3.2 pav.).

3.3.2 pav. Respondentų atsakymai dėl bendruomenių ir vietos valdžios santykių

Vertinant paramos įtaką vietos valdžios ir bendruomenių santykiams, pastebima, kad beveik 50 proc. respondentų nurodė, kad bendruomenės tapo labiau savarankiškos ir problemas linkusios dažniau spręsti savo jėgomis, nei kreiptis į vietos valdžios institucijas. Tačiau vertinant šį rezultatą, reikėtų atsižvelgti į tai, kad formuluojant šį klausimą buvo tikėtasi, jog bendruomenės, pradėjusios dirbti su paramos procedūromis, taps labiau savarankiškos, spręš savo problemas autonomiškai ir mažiau kreipsis į vietos savivaldos institucijas. Tačiau, kaip paaiškėjo bendraujant su kai kuriais respondентаis, bendruomenėms sprendžiant paramos administravimo klausimus, reikėdavo glaudaus ryšio su vietos valdžia, todėl dalis respondentų atsakymų galėjo būti susiję ir su šiuo aspektu.

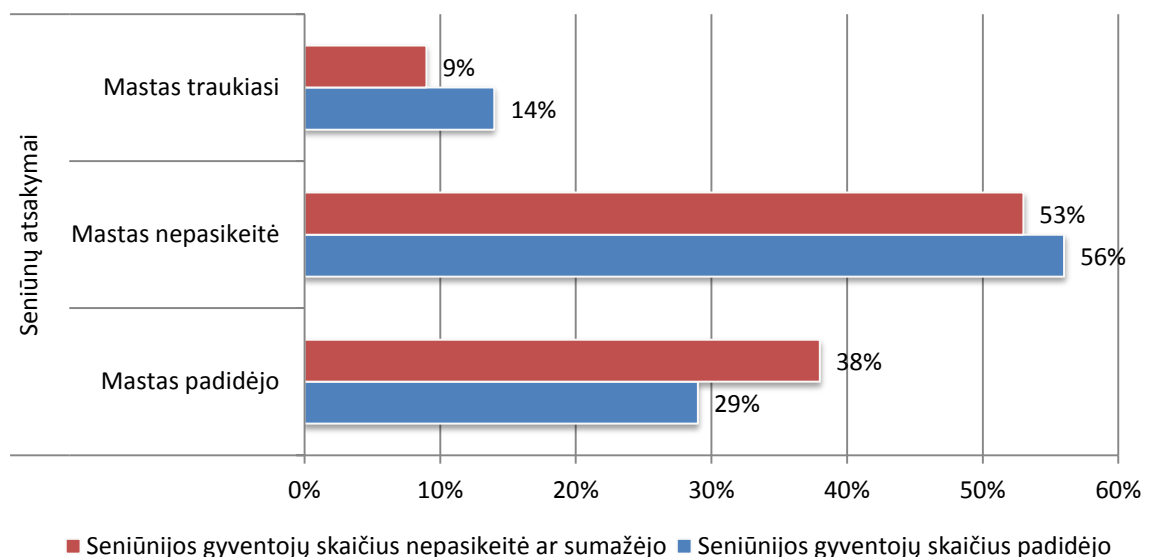

3.3.3 pav. Respondentų atsakymai dėl bendruomenių veiklos aktyvumo

Respondentai, pareikšdami savo nuomonę dėl bendruomenių narių aktyvumo (organizuojamų įvairių renginių, kitų veiklų skaičiaus), nurodė, kad šis aktyvumas nuo demografinės būklės nepriklauso. 51 proc. respondentų atsakė, kad renginių skaičius išaugo, 43 proc. respondentų – kad sumažėjo (3.3.3 pav.).

Viešųjų renginių skaičiaus didėjimas bendrąja prasme reikštų, kad bendruomenės yra labiau susitelkusios, ir jose vyrauja pozityvios nuostatos, tačiau reikėtų atsižvelgti ir į tai, kad šiuolaikinės technologijos sudaro galimybę žmogui pasirinkti užsiėmimą, laisvalaikio praleidimo formą pagal jo individualius poreikius, ir ne visada tie poreikiai būna susiję su kolektyviniu laisvalaikio praleidimu. Bendruomenės narys gali norėti daugiau laiko skirti šeimai, ar, jei leidžia ištekliai, pasirinkti pramogą regiono centre ar kitame didmiestyje, kur laisvalaikio praleidimo formų yra daugiau ir kokybiškesnių. Kita vertus, renginių skaičiaus mažėjimas gali būti susijęs ir su gyventojų skaičiaus mažėjimu seniūnijose, nors, kaip rodo respondentų atsakymai, gyventojų skaičius mažėja ir nesikeičia tik trečdalyje seniūnijų, o renginių skaičiaus sumažėjimą deklaruoja 48 proc. respondentų.

Teritorijos – gyventojų gyvenimo kokybei labai svarbus savipagalbos veiksnys. Kuo ji didesnė, tuo didesnė tikimybė, kad gyvenimo kokybė vietos bendruomenėje yra gera, mažiau reikia pagalbos iš išorės (seniūnijų, socialinių darbuotojų ir pan.). Respondentų atsakymai dėl savipagalbos apimčių pokyčių (3.3.4 pav.) rodo, kad jie skiriasi pagal tai, kaip seniūnijose keitėsi gyventojų skaičius. Atsakymai „Mastas nepasikeitė“ beveik sutapo (53 ir 56 proc. atsakiusiųjų) abiejose respondentų kategorijose, o respondentų atsakymai „Mastas padidėjo“ skyrėsi: 29, palyginti su 38 proc. punktais ir „Mastas traukiasi“: 14, palyginti su 9 proc. punktais.

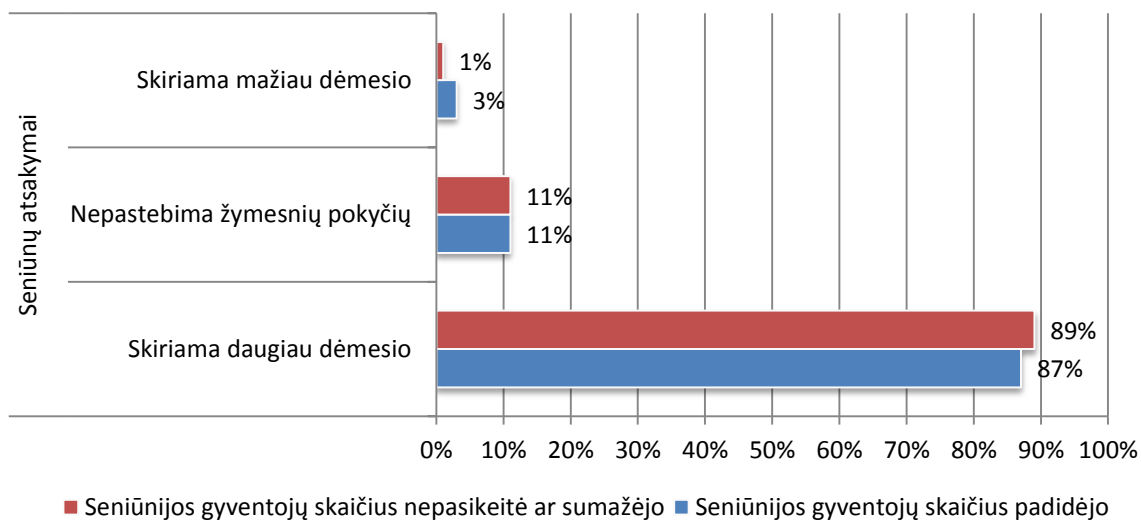

3.3.4 pav. Respondentų atsakymai dėl kaimo gyventojų savipagalbos apimčių pokyčių

Abiejose respondentų kategorijose savipagalbos mastas didėjo: respondentų kategorijoje „Gyventojų skaičius padidėjo“ tokių atsakymų dvigubai daugiau (29:14), o respondentų kategorijoje „Gyventojų skaičius nepasikeitė ar sumažėjo“ šis santykis didesnis daugiau kaip 4 kartus (38:9).

Vietovėse, kuriose mažėja gyventojų skaičius, neišvengiamai daugėja pagyvenusių žmonių. Jie, natūralu, vis dažniau susiduria su įvairiomis socialinėmis, buitinėmis, sveikatos problemomis, kurioms spręsti dažnai būna reikalinga kitų žmonių pagalba, kuri, kaip rodo respondentų atsakymai, apimtys didėja. Teritorijose, kur gyventojų skaičius didėja, savipagalbos mastas auga. Skirtumas tarp skirtingų respondentų kategorijų gali reikšti, kad, visų pirma, jose gyventojai yra jaunesni, ir savipagalbos poreikis natūraliai yra mažesnis.

Pozityviausiai respondentai atsakinėjo į klausimus apie kaimo gyventojų gyvenamosios aplinkos fizinę infrastruktūrą (3.3.5 pav.). Nepriklausomai nuo gyventojų skaičiaus pokyčių tendencijų seniūnijose, atsakinėdami respondentai buvo vieningi: kaimo gyventojai savo gyvenamajai aplinkai tvarkyti, prižiūrėti skiria vis daugiau dėmesio, todėl Lietuvos kaimo kraštovaizdis gerėja, t. y. kaimo viešųjų paslaugų daugėja, jų sukuriama daugiau ir kokybiškesnių.

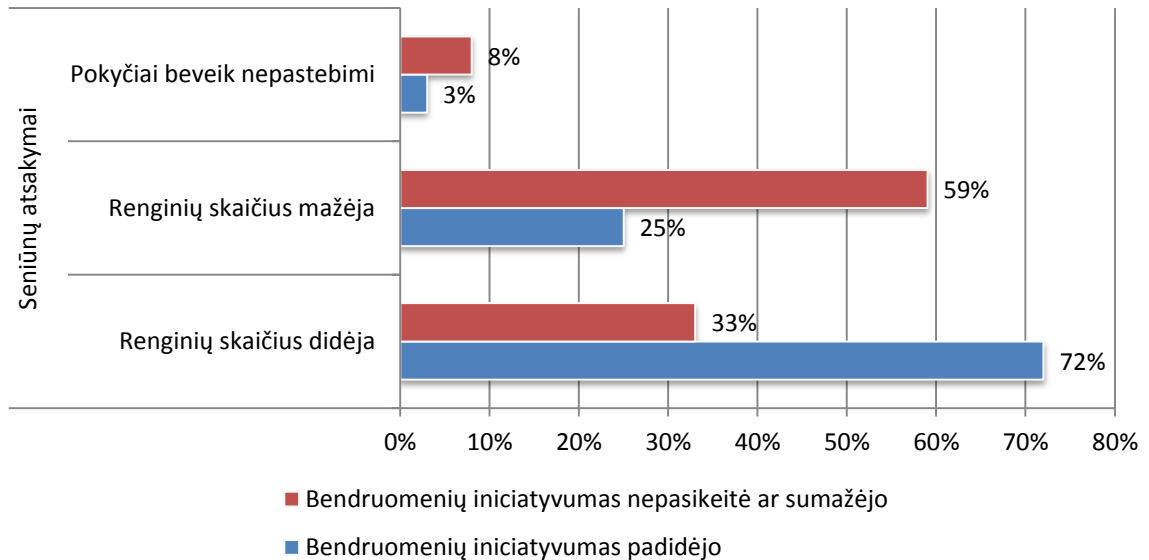

3.3.5 pav. Respondentų atsakymai dėl kaimo gyventojų nuostatų dėl pokyčių gyvenamosios aplinkos fizinėje infrastruktūroje

Respondentų ES paramos poveikio vertinimai kaimo raidai buvo analizuojami ne tik pagal seniūnijų gyventojų skaičiaus pokyčius, bet ir pagal bendruomenių savarankiškai priimamų sprendimų mastą. Buvo daroma prielaida, kad kuo bendruomenės savarankiškesnės, kuo daugiau iniciatyvos jos imasi, tuo jos labiau motyvuotos, tuo bendruomenių socialinis kapitalas didesnis ir tuo aukštesnė suminė gyvenimo kokybė. 155 seniūnai atsakė, kad seniūnijos bendruomenės tapo labiau

savarankiškos, o deklaravusiųjų, kad liko nepakitęs ar sumažėjo – 176. Tai sudarė atitinkamai 47 ir 53 proc. nuo visų apklaustų seniūnų skaičiaus.

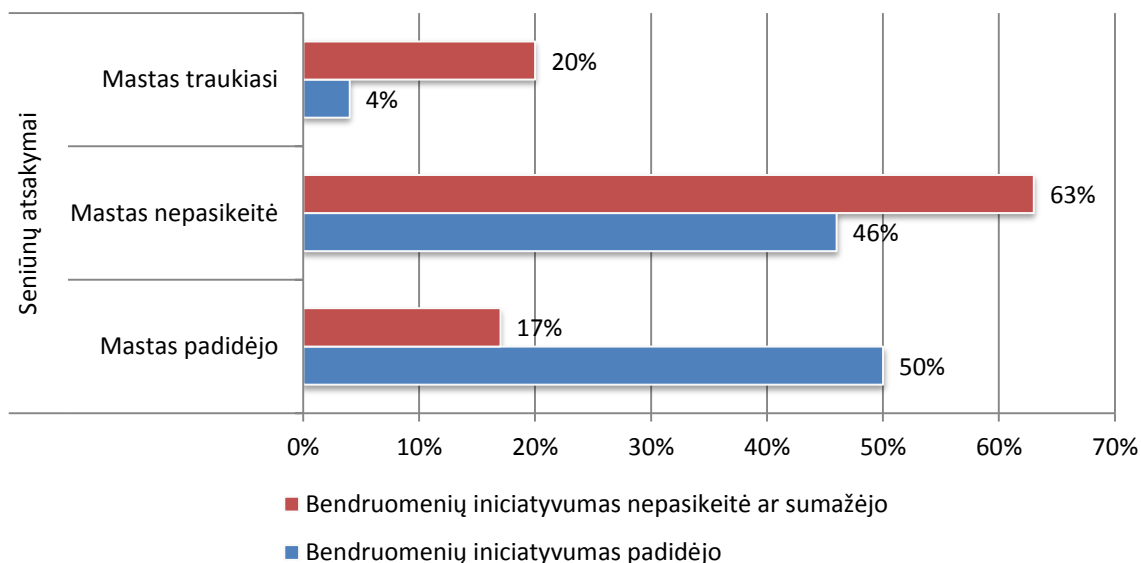
72 proc. seniūnų, nurodžiusių, kad bendruomenės tapo veiklesnės, teigė, kad jose organizuojamų renginių ir kitos veiklos apimtys padidėjo, o mažiau iniciatyvių seniūnijų seniūnai teigė, kad aktyvumas, organizuojant įvairius renginius, padidėjo tik 33 proc., o sumažėjo beveik 60 proc. seniūnijų (3.3.6 pav.).

3.3.6 pav. Respondentų atsakymai dėl bendruomenių veiklos aktyvumo

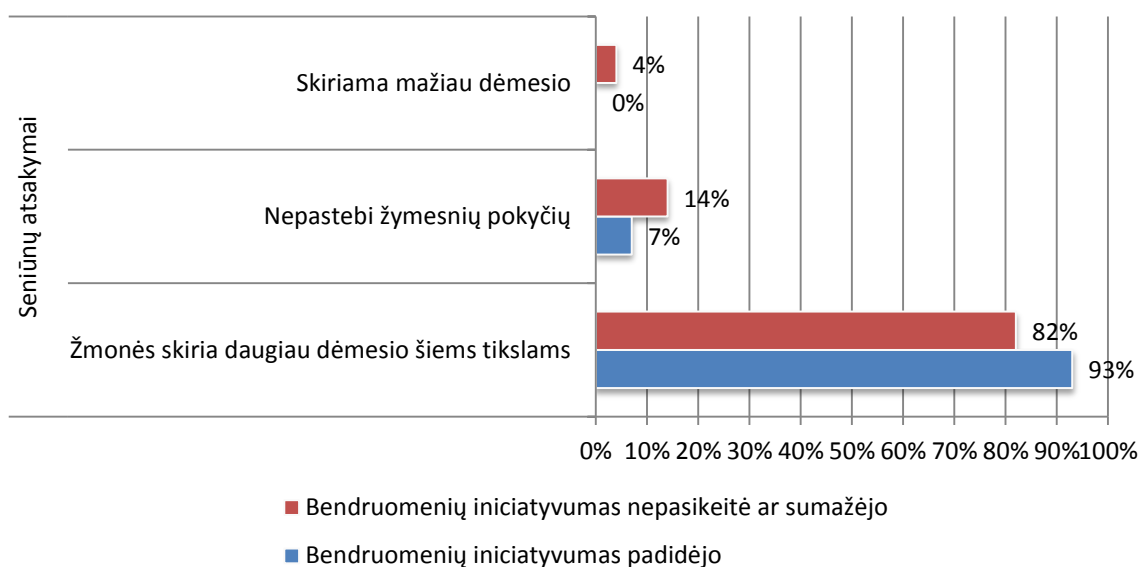
Bendruomenės gyvenimo kokybei bendruomenės narių savipagalbos mastas yra labia svarbus. Yra įrodyta, kad jis svarbus net tik tokios pagalbos recipientams, bet ir patiems tokios paramos teikėjams. Tai daro bendruomenę, jos gyvenimą labiau harmoningą.

Deklaruodami savo nuostatas dėl savipagalbos masto pokyčių (3.3.7 pav.), net 50 proc. iniciatyvesnių bendruomenių respondentų nurodė, kad savipagalbos mastas išsiplėtė, o kad mastas traukiasi, pažymėjo tik 4 proc. respondentų, o tarp mažiau iniciatyvių seniūnijų respondentų ši proporcija yra 17 : 20. Vertinant šiuos rezultatus svarbu turėti galvoje, kad vidutiniškai daugiau kaip 50 proc. respondentų (atitinkamai 63 ir 46 proc.) nurodė, kad savipagalbos mastas nepasikeitė. Tai reiškia, kad jis buvo gana didelis ir iki paramos gavimo.

3.3.7 pav. Respondentų atsakymai dėl savipagalbos apimčių pokyčių

Respondentų atsakymai dėl kaimo gyventojų požiūrio į savo gyvenamąją aplinką parodė, kad kaimo gyventojai, nepriklausomai nuo to, ar kaimo bendruomenės daugiau, ar mažiau aktyvios, skiria vis daug dėmesio savo gyvenamajai aplinkai ir infrastruktūrai gerinti, tobulinti, gražinti (3.3.8 pav.). Tai reiškia, kad kaimo bendruomenių nariai skiria vis daugiau savo asmeninių išteklių gražesniai kaimo kraštovaizdžiui formuoti ir kaimo viešosioms paslaugoms kurti.

3.3.8 pav. Respondentų atsakymai dėl kaimo gyventojų elgsenos, tvarkant fizinę infrastruktūrą

Anketoje kaimiškųjų seniūnijų seniūnų buvo prašoma pateikti apibendrintą požiūrį į ES paramos poveikį kaimo bendruomenių gyvenimo kokybei. Gauti atsakymai buvo sugrupuoti į 4 kategorijas (3.3.2 lentelė). Pirmajai kategorijai priskirti 252 atsakymai, teigiamai įvertinę gautą ES paramą, arba beveik 80 proc. visų atsakymų.

3.3.2 lentelė. Respondentų bendras paramos poveikio vertinimas

Respondentų atsakymų kategorija	Teigiamas	Teigiamas, bet...	Poveikis nepastebėtas	Kiti atsakymai
Atsakymų skaičius, vnt.	252	22	16	28
Dalis, proc.	79	7	5	9

Antrajai atsakymų kategorijai priskirti atsakymai, kurie teigiamai įvertino ES paramą, bet pateikė ir pastabų dėl to, kas galėjo būti geriau. Jai priskirti 22 atsakymai, arba 7 proc. visų atsakymų. Šie atsakymai beveik po lygiai pasiskirstė į tokias dalis:

- *migracija: parama – teigiamas dalykas, bet emigracijos nesumažino: ...migruoja daugiau tie gyventojai, kurie nesugeba ar neatitinka tam tikrų reikalavimų pasinaudoti ES parama, ... jei ne ES parama, migracija galėjo būti dar didesnė, ... bėda ta, kad jeigu aplink nėra darbo vietų pasiūlos, gera, graži ir kokybiška gyvenimo aplinka nesulaikys gyventojų nuo išvykimo, jeigu jis jau apsisprendė išvykti;*
- *paramos administravimas: parama – teigiamas dalykas, bet jos administravimas labai sudėtingas (...dėl prioritetinių reikalavimų ES parama sunkiai gaunama), ... tačiau susipažinę su paramos gavimo sąlygomis ir dokumentų paruošimo reikalavimais, daug žmonių atsisakė.... ;*
- *darbo vietų kūrimas: parama gerai, bet: ... nekuriamos darbo vietos, ... trūksta kaime žmonių, kurie imtųsi rašyti ir įgyvendinti projektus, ... labai pasigendame projektų darbo vietų kūrimui kaime, o jei yra siūlomi, tai jų finansavimo intensyvumas yra „neįkandamas“ jauniems žmonėms, ... reikia didesnės paramos (procentais) kurti smulkiajam verslui;*
- *kita: ... gyventojai nusivylę ekonomine šalies situacija, nenoriai dalyvauja renginiuose, savanorystė pasyvi, visose geranoriškose veiklose stengiasi išvelgti naudą kitiems, bet ne jiems patiems, todėl daugeliu atvejų yra skeptiški, ... atnaujinus pastatus už milijonus, jų tolimesnis išlaikymas „uždedamas“ ant bendruomenės pečių, ... parama naudojasi gana siauras bendruomenės ratas – tik tie, kurie yra likę, o jaunimas išvykęs į kitas šalis, ... ES paramos lėšos skiriamos ne visai tikslingai, vykdant projektus iš ES paramos, kaina nepagrįstai išauga.*

Atsakymų kategorijai „Poveikis nepastebėtas“ buvo priskirta 16 atsakymų, arba 5 proc. visų atsakymų. Ją charakterizavo tokie atsakymai: ... poveikis nepastebėtas, ... ES parama seniūnijos nepasiekė tokiais mastais, kad būtų matoma, apčiuopiama, ... didesnio, pastebimo poveikio nepajutome ir pan.

Atsakymų kategorija „*Kiti atsakymai*“ apima atsakymus, kurie tiesiogiai neatsakė į pateiktą klausimą. Tokie atsakymai sudarė apie 9 proc. visų atsakymų. Tarp tokių atsakymų populiariausias toks: parama turėjo, galėjo, privalėjo būti didesnė.

Apibendrinant seniūnų atsakymus dėl ES paramos poveikio kaimo bendruomenių gyventojams, darytina išvada, kad paramos poveikį teigiamai įvertino daugiau kaip 90 proc. respondentų. Paramos poveikio nepastebėjo ar vertino jį kaip nepakankamą apie 5 proc. respondentų.

Seniūnų apklausa parodė, kad nepriklausomai nuo gyventojų skaičiaus pokyčių seniūnijose daugiau kaip 80 proc. respondentų mano, kad parama nėra tas veiksnys, kuris galėtų stabdyti emigraciją iš kaimiškųjų vietovių. Buvo konstatuota, kad kaimo bendruomenių gyventojai tampa savarankiškesni, labiau pasitiki savo jėgomis. Bendruomenėse didėja pačių bendruomenių organizuojamų renginių skaičius, ir tai susiję ne tik su gaunama parama ir vykdomais projektais, bet ir su tuo, kad žmonės patys pradeda kurti sau laisvalaikį ir savarankiškai spręsti iškylančias problemas. Skirtingais tempais visose seniūnijose didėja gyventojų savipagalbos apimtys, savo gyvenamajai aplinkai puoselėti skiriama daugiau dėmesio.

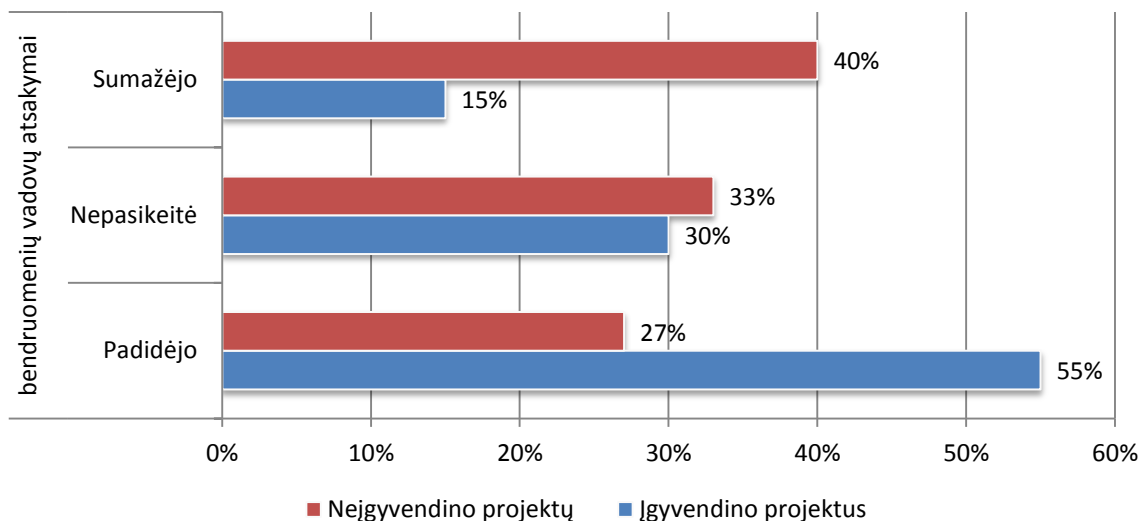
Kaimo bendruomenių vadovų ES paramos vertinimas

Tiriant bendruomenių vadovų nuomones dėl ES paramos poveikio bendruomenėms, respondentų atsakymus išskyrėme į dvi dalis: atsakymai respondentų, kurių bendruomenės gavo ES paramą ir įgyvendino projektus, ir paramos negavusių ir projektų neįgyvendinusių. Buvo daroma prielaida, kad jų nuostatos dėl anketoje formuluojamų klausimų gali skirtis iš esmės.

Savo atsakymus į anketos klausimus pateikė 146 respondentai – kaimo bendruomenių vadovai ar jų įgalioti asmenys. Iš jų buvo 131 respondentas (arba beveik 90 proc. nuo viso respondentų skaičiaus), įgyvendinęs projektus, ir tik 15 proc. tokių, kurie projektų neįgyvendino (arba kiek daugiau nei 10 proc. nuo viso respondentų skaičiaus).

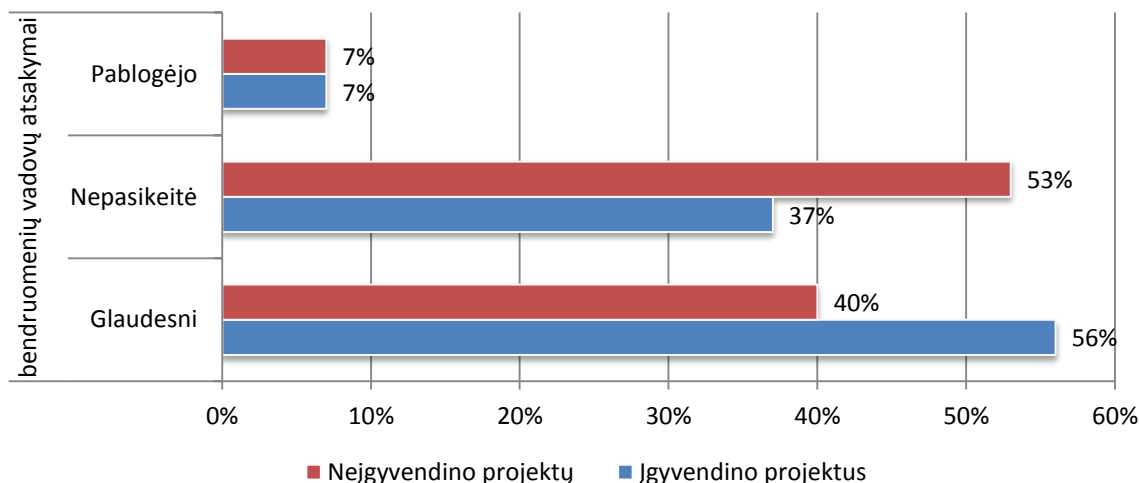
Tarp bendruomenių, kurios įgyvendino projektus, net 85 proc. (55+30) buvo tokių, kur gyventojų skaičius nepasikeitė ar padidėjo (3.4.1 pav.), o tarp tų, kurios neįgyvendino projektų, – tik 57 proc. (27+30). Iš to, suprantama, negalima daryti išvados, kad dėl paramos ir projektų įgyvendinimo padidėjo gyventojų skaičius. Greičiausiai bendruomenėse, kuriose gyventojų skaičius didėjo, atsirado daugiau jaunų, motyvuotų kaimo bendruomenių narių, kurie norėjo ir žinojo, kaip pagerinti kaimo bendruomenės ir savo gyvenimo kokybę, ir ėmėsi atitinkamų iniciatyvų.

Vertindami bendruomenės ir vietos valdžios (seniūnija) bendradarbiavimo mastą ir pokyčius, projektus įgyvendinusių bendruomenių respondentai konstatavo, kad tie santykiai tapo glaudesni. Tą nurodė 56 proc. respondentų, o projektų neįgyvendinusių bendruomenių respondentų šio aspekto vertinimas buvo mažiau pozityvus – tik 40 proc.

3.4.1 pav. Respondentų atstovaujamų teritorijų gyventojų skaičiaus pokyčiai

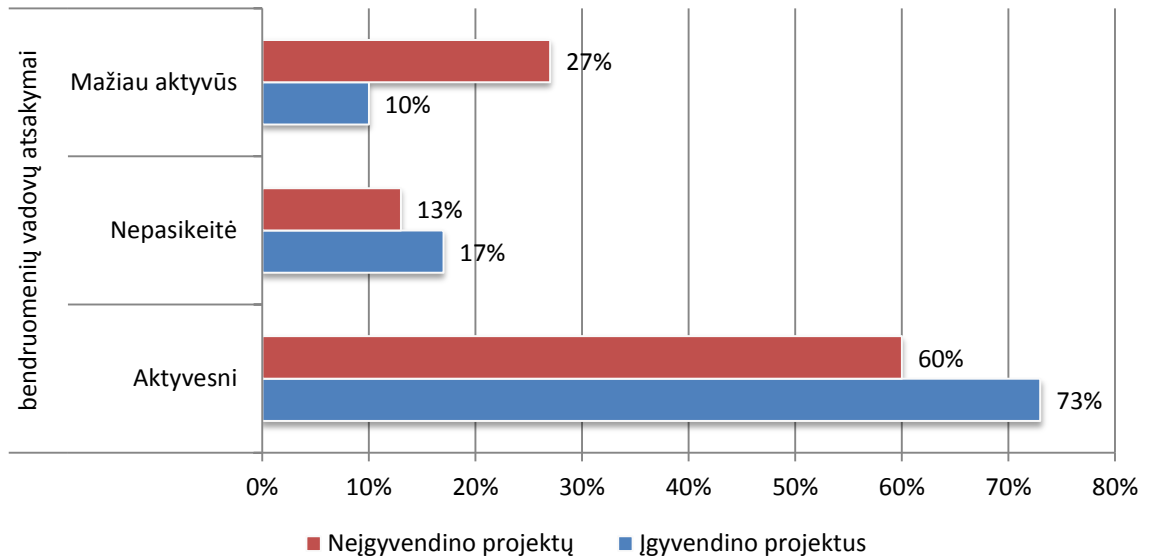
Atsakymai rodo, kad prielaida sėkmingai įgyvendinti projektus yra glaudesnis bendradarbiavimas su vietos valdžia. Ten, kur projektai nebuvo įgyvendinami, buvo konstatuojama, kad tie santykiai nesiplėtoja. Tačiau tai, kad tik 7 proc. abiejų kategorijų respondentų pažymėjo, jog santykiai tapo blogesni, reiškia, kad apskritai šis kaimo bendruomenių aspektas vystosi teigiama linkme.

3.4.2 pav. Respondentų nuostatos dėl bendruomenių ir vietos valdžios santykių

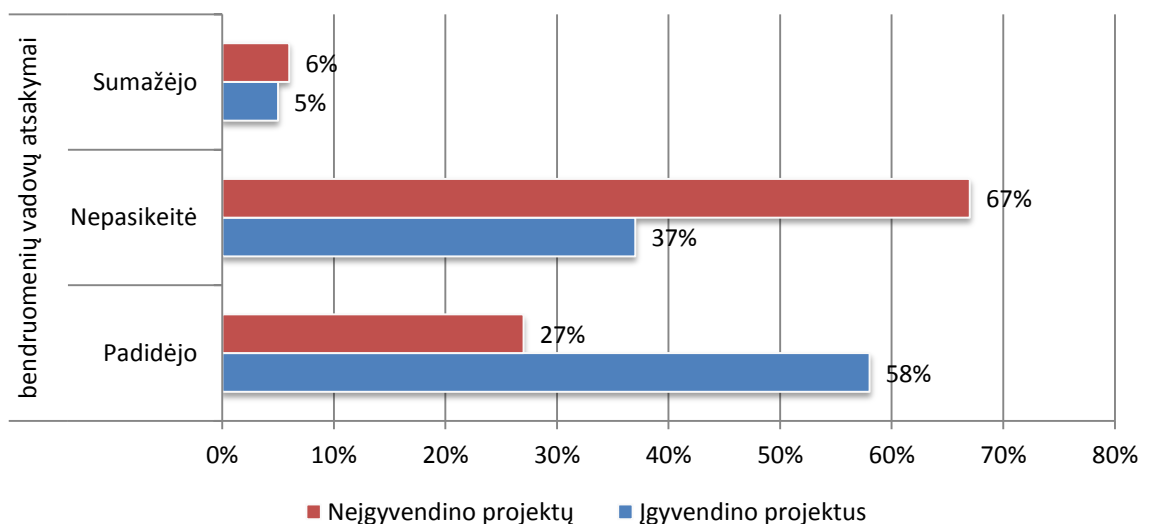
Abiejų kategorijų respondentai, pareikšdami savo nuomonę dėl bendruomenių gyventojų aktyvumo, konstatavo, kad įvairių kultūrinių, sporto ir kitų renginių skaičius didėja, bendruomenių nariai tampa aktyvesni. Tą konstatavo 73 proc. projektus įgyvendinančių ir 60 proc. projektų neįgyvendinančių respondentų – tai rodo, kad

kaimo bendruomenėse vyrauja bendra pozityvi aplinka, kurioje vyksta kaimo bendruomenių žmonių gyvenimas (3.4.3 pav.). Principas „kodėl kaimynas gali, o aš ne“ sėkmingai veikia.

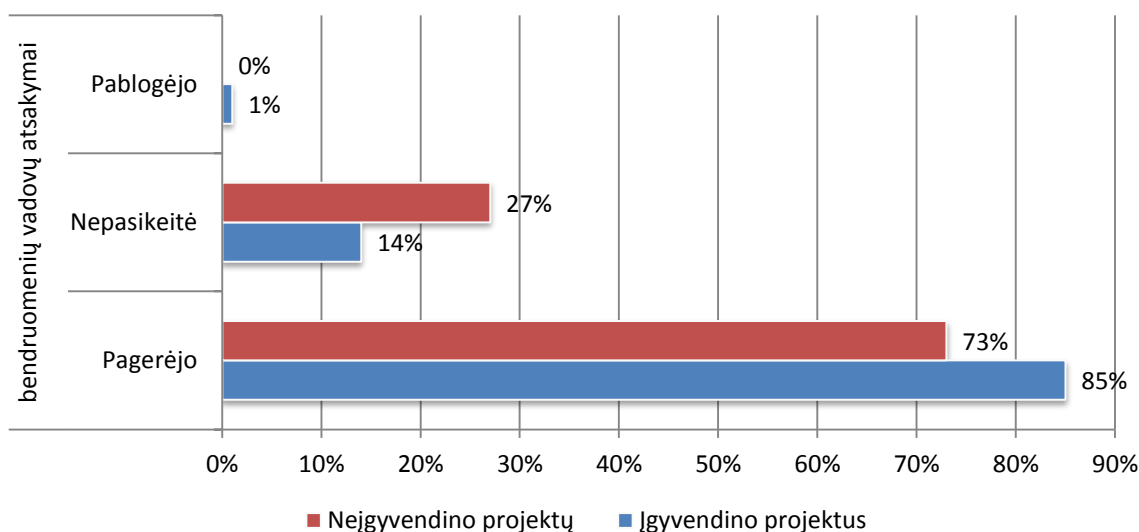
3.4.3 pav. Respondentų nuostatos dėl bendruomenės gyventojų aktyvumo pokyčių

Vertindami savipagalbos apimtis (3.4.4 pav.), 58 proc. įgyvendinusių projektus bendruomenių lyderių nurodė, kad ji padidėjo. Augimą konstatavo tik 27 proc. projektų neįgyvendinusių bendruomenių lyderiai.

3.4.4 pav. Respondentų nuostatos dėl savipagalbos apimčių pokyčių

Pareikšdami savo nuomonę dėl gyvenamosios aplinkos pokyčių abiejų kategorijų respondentai buvo vieningi (3.4.5 pav.). Nepriklausomai nuo to, ar bendruomenės įgyvendino, ar neįgyvendino projektų, buvo konstatuota (atitinkamai 85 proc. ir 73 proc. respondentų), kad bendruomenių nariai daugiau skiria dėmesio savo gyvenamajai aplinkai tvarkyti, gražinti, prižiūrėti. Tą gali pastebėti kiekvienas, keliaujantis po Lietuvos kaimiškas vietas. Lietuvos kaimo kraštovaizdis, tiek gamtinis, tiek urbanistinis – gražėja. ES paramos poveikis šioje srityje yra akivaizdžiausias.

3.4.5 pav. Respondentų nuostatos dėl gyvenamosios aplinkos, fizinės infrastruktūros pokyčių, proc.

Bendruomenių vadovų buvo prašoma pareikšti apibendrintą nuomonę dėl ES paramos poveikio bendruomenių gyvenimui, žmonių nuotaikoms, tarpusavio santykiams ir pan. Respondentų atsakymus galima būtų išskirti į 4 dalis:

- požiūris teigiamas be jokių komentarų, kartais nurodant, kas buvo atlikta už ES paramos lėšas – apie 85 proc. atsakymų;
- požiūris teigiamas, bet...: vertinant paramą teigiamai, buvo nurodomos tam tikros problemos, kurios iškilę paramą įsisavinant, administruojant – apie 11 proc. atsakymų;
- teigiamas poveikis nepastebėtas – apie 2 proc. Atsakymų;
- kiti atsakymai, kurių negalima priskirti nei vienai anksčiau įvardytai grupei.

Žemiau pateikti atviri respondentų atsakymai pagal anksčiau minėtas 4 grupes:

Teigiami atsakymai: teigiamas poveikis bendruomenei ir jos sutelktumui, aktyvumui (94); sutvirtėjo materialinė bazė (11); pradėta tvarkyti aplinka (10); pagerėjo gyvenimo kokybė (7); atsirado laisvalaikio veiklos (6); suaktyvėjo, tapo atsakingesnis jaunimas (5); padaugėjo renginių (4); žmonės tapo laisvesni (3); sumažėjo socialinė atskirtis (2); pozityvus nusiteikimas; parama verslui (2); padidėjo savipagalba (2); pagerėjo bendradarbiavimas tarp kartų; padidėjo sodybų vertė; sumažėjo neigiamo

elgesio; iš esmės pasikeitė mažų miestelių veidas; labai padidėjo kaimo vaikų užimtumas; įrengti žaidimų aikštynai, treniruokliai; išsiplėtė kaimo žmonių akiratis, nes parama sudarė galimybę vykti į pažintines išvykas su kitomis bendruomenėmis; suorganizuota kaimo švenčių ir informacinių renginių; surengus bendras talkas, sutvarkyta kaimo aplinka.

Teigiami atsakymai, bet...: administravimo procesas turi būti paprastesnis; gausa nereikalingų popierių; atrodo specialiai sukurtos taisyklės, kad niekas negalėtų laimėti parašyto projekto; viešieji projektai – tai gyvenimo absurdas...; gaila, kad ne visos bendruomenės, įsisavinusios lėšas, aktyviai gyvena; yra atvejų, kai lėšų daug įdėta – įkurti bendruomenės namai, o jų durys visada užrakintos; problema ta, kad mūsų žmonės nenori dirbti be atlygio, nebėra to šilto bendravimo ir bendruomeniškumo; žmonės nori, kad darytų kažkas, bet tik ne jie patys; bėda ta, kad ji nešvariai skirstoma; bendruomenės nariai yra viskam apatiški, nenori prisidėti prie bendruomenės veiklos. Viskuo rūpintis turi pirmininkas ir keli aktyvistai; kai kuriems žmonėms sukėlė pavydą ir nepasitenkinimą; tik gaila, kad labai išsipučia kainos. Už tuos pinigus būtų galima padaryt 3 kartus daugiau; tačiau mažėja kaime gyventojų, kaimas sensta, pragyvenimo lėšos minimalios, todėl kyla abejonių dėl bendruomenės namų išlaikymo, dėl mokesčių, dėl neįperkamu paslaugų; bendruomenės narių amžiaus vidurkis – apie 60 m.; socialinis verslas be dotacijos neįmanomas; bendruomenė negavo ES paramos, nors ir teikė paraišką; žemės ūkis – išskirtinė šaka, ir tai supriešina bendruomenę su ūkininkais; vieniems paramos sočiai, o kitiems pagal užimamas pareigas.

Neutralūs ir neigiami atsakymai: labai sunku įgyvendinti projektus; ES parama apsunkino bendruomenės aktyvo darbus ir gyvenimą; didesnių pokyčių nepastebiu; atsirado galimybė seniūnei priešiška nuteikinėti gyventojus; kaimas susiskaldė; ryškiai padidėjo atskirtis tarp seniūnijos kaimų; dėl ES paramos bendruomenėje niekas kardinaliai nepasikeitė. Pasikeitė tik pats bendruomenės pastatas, į kurį mieliau renkasi žmonės; šiek tiek sujaukė nusistovėjusį bendruomenės gyvenimą; kadangi anksčiau vykdytas projektas buvo skirtas žmonių laisvalaikiui ir sportui, tai po projekto vykdymo 5 m. laikotarpiu šios sritys buvo suaktyvėjusios. Daugiau žmonių, ypač jaunų, ėjo sportuoti treniruoklių salėje, galėjome bendruomenės metraštį iliustruoti nuotraukomis, filmais. Šiuo metu žmonių aktyvumas yra žymiai sumažėjęs. Jaučiamas nusivylimas Seime dirbančiais „seimūnais“; neturiu nuomonės; nėra jaunimo, patys jauniausi ir aktyviausi 40–50 metų; poveikis būtų, jei bendruomenės galėtų spręsti, ko ir kada joms reikia, o dabar viskas ypač apsunkinta, telieka tenkintis, ką leidžia viršūnės; ES gražino tai, ką per 26 m. valstybininkai sugriovė; privalu išlaikyti principą „iš apačios į viršų“. Keičiant principą, mažės rezultatyvumas, ir bus kaip visada: norime geriau, išeina prastai; vis dar sunku sukviesti į renginius naujai apsigyvenusius ir atsikėlusius žmones, daugelio nuomone, mano namai – mano tvirtovė; ES paramą gauti – tai kaip nuskrusti į mėnulį, o gavus, jos efektyvus, skaidrus įgyvendinimas sunkus; gerai visi žino, kad nebėra žmonių, dingio entuziazmas, visur pyktis, pavydas, nepasitikėjimas.

Bendruomenių vadovų taip pat buvo teirautasi dėl trijų pačių aktualiausių viešųjų paslaugų poreikio bendruomenėse. Įvardytus poreikius buvo tikslinga sugrupuoti į tris grupes:

- bendrųjų poreikių (50 proc.);

- pagyvenusiems žmonėms (35 proc.);
- vaikams (15 proc.).

Didžiausia viešųjų paslaugų poreikių įvairovė buvo identifikuota bendrųjų poreikių grupėje. Čia pačiomis populiariausiomis paslaugomis buvo įvardytos: įvairūs renginiai, aplinkotvarkos darbai, buitinės paslaugos (kirpykla, skalbykla ir pan.), taip pat poreikis mokymams, užimtumui didinti ir kompetencijų ugdymui. Buvo ir kitų poreikių, kurie sudarė nedidelę dalį. Iš paslaugų vaikams didžiausią dalį sudarė poreikis vaikų užimtumo infrastruktūrai plėtoti, kaip didžiausias poreikis pagyvenusiems žmonėms buvo nurodytos socialinės paslaugos, paslaugos buityje ir vadinamieji pavėžėjimai.

Tyrimas parodė, kad kaimo bendruomenių vadovai teigiamai vertina ES paramos poveikį, teigdami, kad žmonės tampa aktyvesni, labiau pasitikintys savo jėgomis, bendraujantys, įsitraukiantys į bendruomenės veiklas, didėja savipagalbos apimtys, daugiau dėmesio skiriama gyvenamosios aplinkos ir būsto tvarkymui.

Atliktas ES paramos poveikio kaimo raidai tyrimas viešųjų prekių ir paslaugų aspektu parodė, kad Lietuva sėkmingai įsisavino ir toliau įsisavina ES gaunamą paramą, įgyvendindama KPP priemonių veiklas ir projektus. KPP įgyvendinimo stebėsenos ir *ex post* vertinimo ataskaitos rodo, kad be projektų, kurie skirti žemės ir miškų ūkio produkcijos gamybai plėtoti ir efektyvumui didinti, sėkmingai kuriamos ir gausinamos (dėl pažangesnių, draugiškų aplinkai technologijų diegimo) žemės ūkyje kuriamos viešosios prekės ir paslaugos: švaresnis oras, vanduo, dirvožemis, biologinė įvairovė. Įgyvendinant projektus LEADER metodu, paramos lėšomis atnaujinami kaimai, formuojama infrastruktūra, tokiu būdu kuriant gražesnę kaimo kraštovaizdį – vieną iš viešųjų prekių ir paslaugų elementų. Įsisavinant lėšas, kaime kuriamas naujas socialinis, žmogiškasis kapitalas. Kaimo bendruomenės yra įtraukiamos į bendruomenių vystymo projektus, sukuriamos naujos žinios, gebėjimai, kurie tampa tuo tvirtu pamatu ir potencialu tolesnei kaimo regionų plėtrai.

Šiuo tyrimu į gautos paramos poveikio vertinimą pažvelgėme kiek kitu aspektu. Pirma, Lietuvos savivaldybes suskirstę pagal gautos ES paramos apimtį, pabandėme įvertinti, kaip ši parama paveikė tų regionų plėtrą, lyginant demografinius, socialinius, ekonominius rodiklius iki ir po paramos gavimo. Gauti rezultatai parodė, kad didžiausią poveikį gauta parama turėjo demografiniams regionų rodikliams: sumažėjo ne tik pati emigracija, bet ir jos tempai. Sparčiausiai didėjo žemės ūkio, miškininkystės, žuvininkystės materialinės investicijos. Kiti ekonominės aplinkos rodikliai demonstravo vidutines reikšmes, palyginti su kitomis savivaldybių grupėmis.

Atlikę kokybinį kaimiškujų vietos valdžios atstovų (seniūnų) ir kaimo bendruomenių vadovų tyrimą (anketinę apklausą), nustatėme, kad kaimo bendruomenių gyventojai tampa savarankiškesni, labiau pasitikintys savo jėgomis, bendruomenėse didėja pačių bendruomenių organizuojamų renginių skaičius, žmonės patys pradeda kurti sau laisvalaikį ir savarankiškai spręsti iškylančias problemas, didėja savipagalbos mastas, kaimo gyventojai savo gyvenamajai aplinkai skiria vis daugiau dėmesio ir išteklių, kurdami naują, gražesnę kaimo kraštovaizdį.

IŠVADOS

XX a. devintajame dešimtmetyje, suvokus žemės ūkio veiklos padarinių svarbą aplinkai, žemės ūkis įvardijamas kaip vienas svarbiausių viešųjų paslaugų, susijusių su aplinkos apsauga, kūrėjas, kraštovaizdžio formuotojas, palaikantis kaimo gyvybingumą. ES parama kaimo plėtros sferoje pradėta teikti ne tik žemės ūkio produkcijos gamybai, konkurencingumui stiprinti, bet ir ūkininkams, kaip viešųjų paslaugų teikėjams.

Agroaplinkosauginių viešųjų paslaugų teikimas Europoje pradėtas remti 1980 m., Lietuvoje agroaplinkosauga ir ūkininkai pradėti remti dešimtmečiu vėliau, atgavus nepriklausomybę ir pradėjus įgyvendinti pirmąsias ekologinių ūkių rėmimo priemones. ES parama žemės ūkiui ir kaimo plėtrai Lietuvoje buvo pradėta taikyti pasiruošimo stoti į ES laikotarpiu. Agroaplinkosauginių viešųjų prekių ir paslaugų teikimas, vertinant KPP tikslus, Lietuvoje buvo įgyvendinamas sėkmingai.

1991 m. pagal ES LEADER programą pradėta skirti parama kaimo bendruomenėms ir kitoms kaimo vietovėse veikiančioms institucijoms, galintiems vietos išteklių, žmogiškųjų resursų ir ES finansinės paramos dėka spręsti vietos bendruomenės problemas. Lietuvoje ši paramos priemonė pradėta taikyti 2004 m. LEADER programa suteikė paramą iki tol buvusiems viešųjų paslaugų teikėjams ir paskatino naujus – kaimo bendruomenes.

Įstojus į ES, Lietuvos ūkininkai, bendruomenės, vietos valdžios institucijos, kiti juridiniai asmenys gavo didelę finansinę paramą ne tik žemės ūkio viešosioms paslaugoms kurti, bet ir paslaugoms, susijusioms su kaimo gyvybingumu, patrauklumu, teikti. Todėl kaip viešųjų paslaugų teikėjus pagal KPP galima traktuoti vietos valdžios institucijas, ūkininkus, bendruomenes, NVO ir kitas organizacijas, gaunančias paramą iš KPP ir naudojančias ją gyvenimo kokybei kaime gerinti.

LEADER programos įgyvendinimas reikalavo kiekvienos VVG įvertinti savo teritorijoje esančių kaimo gyventojų gyvenimo kokybę, kylančius poreikius. Tačiau LEADER programos nuostatos buvo labiausiai orientuotos į infrastruktūros projektus. Atlikti Lietuvos mokslininkų tyrimai, susiję su viešųjų paslaugų poreikiu kaimo vietovėse, rodo neatitikimą tarp kaimo gyventojų išreikštų poreikių ir LEADER teikiamos paramos.

KPP lėšomis remiamų viešųjų paslaugų naudą patiria ne tik kaimo gyventojai, bet ir kaimo vietoves aplankantys svečiai, miesto gyventojai, turistai. Sutvarkyti parkai, viešosios erdvės, renovuoti kultūros paveldo objektai, turizmui pritaikyti gamtos paveldo objektai ir viešosios erdvės ne tik daro kaimo vietoves patrauklias gyventi, dirbti, tačiau naudą jaučia ir miestų gyventojai, Lietuvos bei užsienio turistai. Tas pats pasakytina ir apie ūkininkų teikiamas viešąsias aplinkosaugines paslaugas, nes saugomas kraštovaizdis, biologinė įvairovė, švarus vanduo, oras, kokybiškas dirvožemis yra visos Lietuvos, o kartu ir ES turtas.

Išanalizavus užsienio ir lietuvių mokslininkų darbus dėl ES paramos vertinimo, buvo pasiūlytas naujas paramos vertinimo aspektas, kai Lietuvos kaimiškosios savivaldybės buvo sugrupuotos į tris grupes pagal gaunamos paramos apimtį. Buvo analizuojami demografinių, socialinių, ekonominių rodiklių pokyčiai trijose savivaldybių grupėse iki ES paramos gavimo ir ją gavus.

Tyrimas parodė, kad pagrindinių demografinių rodiklių dinamika yra palankiausia daugiausia paramos gavusių savivaldybių grupei. Čia lėčiau mažėja gyventojų skaičius, emigracijos tempai. Ekonominės aplinkos rodikliai parodė, kad didžiausią paramą gavusioje savivaldybių grupėje sparčiausiai didėjo žemės ūkio, miškininkystės, žuvininkystės materialinės investicijos, palyginti su kitų dviejų savivaldybių grupių rezultatais. Kiti ekonominės aplinkos rodikliai – MVĮ skaičiaus dinamika ir užimtųjų skaičiaus pokyčiai demonstravo vidutines reikšmes, palyginti su kitomis savivaldybių grupėmis. Vidutinis metinis pareiškėjų skaičius abiem tyrimo laikotarpiais sumažėjo, tuo pačiu metu deklaruotas žemės plotas padidėjo visų trijų savivaldybių grupėse. Tendencijos leidžia daryti išvadą, kad didžiausią paramą gavusių savivaldybių grupė pagal deklaruotą plotą vienam pareiškėjui artėja prie kitų dviejų savivaldybių grupių.

Tyrimas parodė, kad 2012–2014 m. ES paramos apimtį, tenkanti vienam ūkininko šeimos nariui, buvo 13–14 proc. didesnė už Lietuvos statistikos departamento nurodomą vidutinį mėnesinį atlyginimą „į rankas“, t. y. be paramos MPŪV ūkininkai apskritai negalėtų pragyventi iš žemės ūkio veiklos.

Daugiau kaip 80 proc. kaimo seniūnų nurodė, kad parama nėra tas veiksnys, kuris galėtų stabdyti emigraciją iš kaimiškujų vietovių. Buvo konstatuota, kad kaimo bendruomenių gyventojai tampa savarankiškesni, labiau pasitiki savo jėgomis, mažiau kreipiasi į vietos valdžios institucijai tokiais klausimais, kuriais anksčiau kreipdavosi. Bendruomenėse didėja pačių bendruomenių narių organizuojamų renginių skaičius, ir tai susiję ne tik su gaunama parama ir vykdomais projektais, bet ir su tuo, kad žmonės patys pradeda kurti sau laisvalaikį ir savarankiškai spręsti iškylančias problemas.

Vertinant savipagalbos mastą, respondentų nuomonės išsiskyrė. Seniūnai savivaldybių, kuriose gyventojų skaičius padidėjo, nurodė žymiai mažesnes savipagalbos padidėjimo apimtis, palyginti su kita respondentų grupe. Tai greičiausiai reiškia, kad vietovėse, kuriose mažėja gyventojų skaičius, neišvengiamai daugėja pagyvenusių žmonių, kurie, natūralu, vis dažniau susiduria su įvairiomis socialinėmis, buitinėmis, sveikatos problemomis ir kurioms spręsti dažnai būna reikalinga kitų žmonių pagalba, kurios mastai, kaip rodo respondentų atsakymai, didėja. Vietovėse, kuriose gyventojų skaičius išaugo, savipagalbos mastas taip pat didėjo, tik tas padidėjimas buvo daugiau kaip du kartus mažesnis, o tai gali reikšti, kad tose vietovėse kuriasi jauni žmonės, kuriems savipagalbos poreikis natūraliai yra mažesnis.

Pozityviausios respondentų nuostatos buvo dėl kaimo gyventojų fizinės infrastruktūros pokyčių. Buvo nurodoma, kad kaimo gyventojai savo gyvenamajai aplinkai skiria daugiau dėmesio, ir ji gražėja, o kaimo kraštovaizdžio elemento – gyvenamosios aplinkos infrastruktūros – sukuriama daugiau.

Bendruomenių vadovų nuostatų tyrimas dėl ES paramos poveikio bendruomenių narių gyvenimui parodė, kad jie, kaip ir kaimiškųjų seniūnijų seniūnai, teigiamai vertina ES paramos poveikį, teigdami, kad žmonės tampa socialiai aktyvesni, pasitikintys savo jėgomis, labiau bendraujantys, išitraukiantys į bendruomenės veiklas, didėja savipagalbos apimtys, daugiau dėmesio skiriama gyvenamosios aplinkos ir būsto tvarkymui. Lietuvos kaimas gražėja, bet nenumaldomai sensta.

Tyrimas parodė, kad parama kaimui yra svarbus kaimo gyvybingumo palaikymo elementas, darantis įtaką visoms kaimo funkcionavimo sritims. Ūkininkų ir kaimo gyventojų gaunamos pajamos yra naudojamos įgyvendinti atitinkamas KPP priemonės, keičiančias kaimo ekonominę struktūrą, gamtinę aplinką, ir netiesiogiai prisideda prie tokių dalykų, kaip regiono demografija, socialinė aplinka, kraštovaizdis, žmonių nuostatų formavimas. ES paramos dėka didėja kaimo bendruomenių narių žmogiškasis, socialinis potencialas, kuris sudaro galimybes kaimo bendruomenėms imtis naujų iššūkių, sprendžiant vietos problemas, o žemės ūkio bei kaimo politikos formuotojai privalo atsižvelgti į šias naujas realijas, užtikrindami kaimo regionų tvarumą, planuodami paramą regionams.

LITERATŪRA

1. Almstedt, A. 2013. Post-productivism in rural areas: a contested concept, *Natural resources and regional development theory*. Umea: Umea universitet, 8–22.
2. Almstedt, A., et al. 2014. Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity, *European countryside* 4: 297–306.
3. Atkočiūnienė, V., et al. 2014. *Kaimo socialinės infrastruktūros vystymasis siekiant užtikrinti teritorinę ir socialinę sanglaudą: mokslo studija*. Akademija: Aleksandro Stulginskio universitetas. 216 p.
4. Atkočiūnienė, V.; Vabolytė, K. 2011a. Alytaus rajono socialinės infrastruktūros paslaugų prieinamumaskaimo gyventojams, *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development* 2(26): 14–21.
5. Atkočiūnienė, V.; Vaznonienė, G. 2011b. *Kaimo socialinė infrastruktūra – jaunimo poreikių patenkinimo sąlyga* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. balandžio 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.leaderlietuva.lt/uploads/dokumentai/Methodikos/jaunimo_poreikiai_KSI.pdf>.
6. Baločkaitė, R.; Rinkevičius, L. 2008. Sovietinės modernybės virsmas: nuo Černobylio bei Ignalinos iki Žaliųjų judėjimo ir Sąjūdžio, *Sociologija. Mintis ir Veiksmas* 2: 20–40.
7. Behling, A.; Auer, M. R. 2008. The European union's common agricultural policy and new member states: The example of reform and the economics of organic agriculture in Poland. European Union Center for Excellence, Indiana University. 6 p.
8. Brazienė, R.; Guščinskienė, J. 2004. Socialinės atskirties modeliai Lietuvoje, *Filosofija Sociologija* 4: 50–56.
9. Bryden, J. 2003. *Rural Development Indicators and Diversity in the European Union*. [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. kovo 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://srcd.msstate.edu/measuring/bryden.pdf>>.
10. Burrell, A. 2011. *Evaluating Policies for Delivering Agri-environmental Public Goods* [interaktyvus] [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd.org/tad/sustainable-agriculture/48185525.pdf>>.
11. Chevalier, P., et al. 2014. Vietos iniciatyvos ir teritorinis vystymas: LEADER programos įgyvendinimas Lietuvoje ir Prancūzijoje. *Geografija* 50(2): 76–85.
12. Cooper, T.; Hart, K.; Baldock, D. 2009. *Provision of public goods through agriculture in the European Union. Study*. Institute for European Environmental Policy: London. 396 p.
13. Dapkutė, V.; Volkov, A. 2010. Tiesioginių išmokų lygio Europos Sąjungos mastu suvienodinimo prielaidos, modeliai ir jų taikymo poveikio vertinimas, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development* 22 (3): 33–40.
14. ES fondų investicijų vertinimo metodinės gairės. 2015 [interaktyvus] [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.esinvesticijos.lt/uploads/documents/docs/872_b41eac0ac08cb7e8b1a3ca08e16a3e8a.pdf>.
15. Estep. 2016. *Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 metų programos 2015 metų pažangos įvertinimas. Galutinė ataskaita*. Vilnius. 202 p.
16. European Commission. 2008. *Poverty and social exclusion in rural areas. Final study report* [interaktyvus] [žiūrėta 2015 m. gegužės 14 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/profile/Silvia_Sivini/publication/237103993_POVERTY>.

[AND SOCIAL EXCLUSION IN RURAL AREAS/links/0a85e53296b2230937000000.pdf#page=199](#)>.

17. Europos Komisija. 2006. „Leader“ metodas. Liuksemburgas: Europos Bendrijų oficialiųjų leidinių biuras. 23 p.
18. European network for rural development. 2010. *Thematic working group 3: Public goods and public intervention. Final report* [interaktyvus] [žiūrėta 2014 m. lapkričio 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://enrd.ec.europa.eu/themes/thematic-initiatives/twg3/en/twg3_en.cfm>.
19. European network for rural development. 2011. *EU rural review: Public goods and rural development* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. gegužės 6 d.]. Prieiga per internetą: <http://enrd.ec.europa.eu/app_templates/filedownload.cfm?id=26065290-F2AE-D77F-BDE0-4DF8472225BE>.
20. Europos Komisija. 2010. *BŽŪP artėjant 2020 m.* – Briuselis, 672/5, COM.
21. Evans, N.; Morris, C.; Winter, M. 2002. Conceptualizing agriculture: A critique of post-productivism as the new orthodoxy, *Geography* 26(3): 313–332.
22. Galnaitytė, A. 2014. *Agrarinės aplinkosaugos priemonių poveikio Lietuvos žemės ūkio sektoriui vertinimas: mokslo studija.* Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. 103 p.
23. Gramzow, A. 2009. *Rural development as provision of local public goods: Theory and evidence from Poland.* Leibniz: Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe. 218 p.
24. Greener, I.; Simmons, R.; Powell, M. 2009. *The consumer in public services: choice, Values and Difference.* Bristol: Policy press. 304 p.
25. Gutkauskas, A. 1997. The reorganization of Lithuanian agriculture towards sustainable farming, *Ambio*, 26(7): 442–444.
26. Hart, K., et al. 2011. *What tools for the European agricultural policy to encourage the provision of public goods?* Brussels. 119 p.
27. Hediger, W. 2008. Agriculture’s multifunctionality, sustainability, and social responsibility, in the *82nd annual conference of the agricultural economics society (AES) at the Royal Agricultural College Cirencester.* 31st March – 2nd April, 2008, Gloucestershire, United Kingdom.
28. Huby, M., et al. 2009. Measuring inequality in rural England: the effects of changing spatial resolution, *environment and planning* 41: 3023–3037.
29. Hübner, R.; Kantelhardt, J. 2010. Demand for public environmental goods from agriculture – finding a common ground, in the *9th Symposium of the European International Farming System Association (IFSA)*, 2010, Wien, Österreich, 2066–2075.
30. Jay, M. 2004. Productivist and post-productivist conceptualizations of agriculture from a New Zealand perspective, in *Glimpses of a Gaian world, essays in honor of Peter Holland.* School of social science, University of Otago: Dunedin, 151–170.
31. Jurkėnaitė, N.; Volkov, A.; Martišiūnaitė, A. 2011. *Bendrosios žemės ūkio politikos 2014–2020 m. tobulinimo kryptys: mokslo studija.* Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. 105 p.
32. Jurkonis, N. 2012. *Kraštovaizdžio ekologija.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Gamtos mokslų fakultetas. 62 p.
33. Keenleyside, C., et al. 2012. Design and implementation of agri-environmental policies: are guidelines feasible?, *OECD, evaluation of agri-environmental policies: selected methodological issues and case studies.* Paris: OECD : 23–49.

34. Kripaitis, R., et al. 2014. Tiesioginių išmokų įtaka žemės ūkio produktų gamintojų veiklos rezultatams, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development* 36 (2): 336–345.
35. Kriščiukaitienė, I., et al. 2012. *Išmokų įtakos Lietuvos žemės ūkiui įvertinimas taikant AGMEMOD: mokslo studija*. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. 55 p.
36. Kuliešis, G.; Pareigienė, L. 2014. *Vyresnio amžiaus Lietuvos kaimo žmonių nuostatos dėl viešųjų paslaugų teikimo: Mokslo studija*. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. 56 p.
37. Lane, J., E. 2001. *Viešasis sektorius: sąvokos, modeliai, požūriai*. Vilnius: Margi raštai. 463 p.
38. Lankoski, J. 2003. *The environmental dimension of multifunctionality: economic analysis and implications for policy design* [interaktyvus] [žiūrėta 2015 m. sausio 12d., gegužės 6 d.]. Prieiga per internetą: <<http://orgprints.org/15749/1/met20.pdf>>.
39. Leonavičius, V.; Žilys, A. 2009. Gerovės valstybė ir moderniosios Lietuvos urbanizacija, *Filosofija. Sociologija* 4 (20): 318–325.
40. Lerman, Z., et al. 2003. Agricultural Output and Productivity in the Former Soviet Republics, *Economic Development and Cultural Change* 51(4): 999–1018.
41. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija. 2014a. *Leader metodo įtakos partnerystės ir iniciatyvų „iš apačios“ skatinimui vertinimas: galutinė vertinimo ataskaita* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. spalio 5 d.]. Prieiga per internetą: <https://zum.lrv.lt/uploads/zum/documents/files/LT_versija/Veiklos_sritys/Kaimo_plet_ra/Programos_stebesena_ir_vertinimas/Vertinimo_veikla/LEADERMETODO%C3%84%C2%AETAKOSPARTNERYST%C3%84%E2%80%93SIRINICIATYV%C3%85%C2%B2%CB%9BI%C3%85%C2%A0APA%C3%84-IOS-SKATINIMUIVERTINIMAS.pdf>.
42. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija. 2014b. Lietuvos nacionalinės 2007–2013 metų kaimo plėtros strategijos įgyvendinimo 2012–2013 m. ataskaita [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. spalio 5 d.]. Prieiga per internetą: <https://zum.lrv.lt/uploads/zum/documents/files/LT_versija/Veiklos_sritys/Kaimo_plet_ra/Programos_stebesena_ir_vertinimas/Ataskaitos/S20072013ataskaita2014.pdf>.
43. Lorna, J.; Shucksmith, P.; Shucksmith, M. 2003. Conceptualizing Social Exclusion in Rural Britain, *European planning studies* 11(4): 461–480.
44. Mačiulytė, J.; Dedeire, M.; Prapiestienė, R. 2013. Lietuvos kaimo bendruomenės ir lokalinis vystymas, *Geografija* 49(1): 69–81.
45. Mikulionienė, S. 2005. Socialinė atskirtis: sąvokos samprata ir vartoseną Lietuvoje, *Socialinis darbas* 4(2): 20–32.
46. Mincytė, D., 2011. Subsistence and sustainability in post-industrial Europe: the politics of small-scale farming in Europeanizing Lithuania, *Sociologia ruralis* 51(2): 101–118.
47. Nacionalinės plėtros institutas. 2005. *Nevyriausybių organizacijų dalyvavimas teikiant viešąsias paslaugas* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. spalio 19 d.]. Prieiga per internetą: <www.3sektorius.lt/docs/analize_2005_2013-01-17_15_29_27.pdf>.
48. Nefas, S. 2006. Funkcionali vietos bendruomenė kaip pilietinės visuomenės pagrindas, *Viešoji politika ir administravimas* 17: 8–88.
49. Norkus, Z. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Mokslinė monografija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 743 p.
50. OECD. 2015. *Public goods and externalities: Agri-environmental policy measures in selected OECD countries*. Paris: OECD Publishing. 104 p.
51. OECD. 2006. *Reinventing Rural Policy: The OECD Policy Brief* [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. vasario 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd.org/dataoecd/18/9/37556607.pdf>>.

52. Pérez-Fra, M.; Verdugo Matés, R. 2005. Is the LEADER Initiative a Real Contribution to Rural Development in Underdevelopment Areas in Europe? *Journal of social sciences* 1 (1): 52–56.
53. Pečiulis, M. 2008. Lietuvos ekonominė padėtis XX a. 6–7 dešimtmečiais, *Laikas ir žodis* 1: 113–122.
54. Pilipavičius, V.; Vidrevičienė, I. 2014. Vietos savivalda ir kaimo savavaldumo formavimas, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development* 36(4): 937–945.
55. Poviliūnas, A. 2008. *Lietuvos žemės ūkio grįžimas į rinkos santykius ir ūkininkijos ekonominė raida*. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. 445 p.
56. Raipa, A. 2002. Viešoji politika ir viešasis administravimas: raida, struktūra ir sąveika, *Viešoji politika ir administravimas* 1: 11–20.
57. Ramanauskienė, J. 2014. Marketingo potencialas kaip socialinio ir ekonominio teritorijos vystymosi veiksnys (teorinis aspektas), in *Kaimo socialinės infrastruktūros vystymasis. Mokslinių straipsnių rinkinys*. Akademija: Aleksandro Stulginskio universitetas, 54–61.
58. Ribokas, G.; Milius, J. 2008. Žemėnaudos struktūros kaita Šiaurės Rytų Lietuvoje atkūrus valstybingumą, *Annales Geographicae* 40(2): 38–49.
59. Skulskis, V.; Kairytė, E.; Zemeckis, R. 2006. Ekologinį ūkininkavimą skatinančių veiksmų vertinimas, *Žemės ūkio mokslai* 13(1): 55–61.
60. Skurdenienė, I., et al. 2011. ES paramos poveikis Lietuvos Kaimo plėtrai ir gyvenimo kokybei, *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*, 2: 308–322.
61. Spicker, P. 2009. The Nature of a Public Service, *International journal of public administration* 32(11): 970–991.
62. Staponkienė, J. 2005. Naujosios viešosios vadybos elementų identifikavimas, *Viešoji politika ir administravimas* 13: 83–91.
63. Stasiukynas, A. 2010. Viešųjų paslaugų teikimo administravimas, in V. Smalskys. *Viešasis valdymas*. Vilnius: MRU leidybos centras, 294–304.
64. Storti, D.; Henke, R.; Macri, M. C. 2004. The new European rural policy: a comparative analysis across regions, in *87 Seminar of the European Association of Agricultural Economists Assessing Rural Development Policies Of The CAP*, 21–24 April 2004. Viena, Austria.
65. Taljūnaitė, M. 2004. Pilietybė ir socialinė atskirtis šiuolaikinėje Europoje, *Filosofija. Sociologija* 4: 46–49.
66. Treinys, M.; Vinciušienė, V.; Vaznonis, B. 2007. Changes in productivism and post-productivism activities: case of Lithuanian rural areas, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development* 1(8): 214–221.
67. Tur, J.; N.; Martinez, A. F. 2014. Accessibility and provision of services of general interest in rural areas of the European Union: an analysis of the Eurobarometer, *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* 64: 489–493.
68. UAB „BGI Consulting“. 2011. *Bendruomenių organizacijų ir bendruomenių centrų veiklos ir galimybių plėtojimo tyrimas*. Vilnius. 55 p.
69. Brazinskas, S., et al. 2007. *Viešųjų paslaugų verslui standartizavimo ir šias paslaugas teikiančių įstaigų sertifikavimo analizė [interaktyvus] [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 7 d.]*. Prieiga per internetą: https://ukmin.lrv.lt/uploads/ukmin/documents/files/Verslo%20aplinka/Smulkus%20verslas/tyrimai_studijos_2004_2014%20m/UM_BGI_ataskaita_galutine.pdf.
70. Urvikis, M. 2016. *Vietos savivaldos institucijų organizuojamų viešųjų paslaugų sistemos tobulinimas. Daktaro disertacija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 258 p.

71. Vaznonis, B. 2009. *Žemės ūkio viešųjų gėrybių teikimo reguliavimas ekonominės vertės pagrindu. Disertacijos santrauka* [interaktyvus] [žiūrėta 2014 m. liepos 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://en.ktu.lt/sites/default/files/2009-12-11_20Vaznonis-santrauka.pdf>.
72. Vaznonis, B.; Startienė, G. 2007. Žemės ūkio viešųjų gėrybių teikimo ekonominis reguliavimas, *Vagos* 76(29): 72–84.
73. Vaznonis, V.; Vaznonis, B. 2011. Bendrosios žemės ūkio politikos perspektyvos: link darnaus vystymosi, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development* 1(25): 231–237.
74. Vidaus reikalų ministerija. 2010. *Savivaldybių organizuojamų viešųjų paslaugų teikimo analizė*. Vilnius. 110 p.
75. Vidickienė, D.; Melnikienė, R. 2014. *Kaimo politikos evoliucija. Monografija*. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. 272 p.
76. Vidickienė, D., et al. 2009. *Lietuvos kaimo raidos pagrindinių ekonominių ir socialinių rodiklių stebėseną ir prognozavimas*. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas. 98 p.
77. Vinciūnienė, V.; Vitunskienė, V. 2013. Support for Provision of Agri-environmental Public Goods under Agri-environmental Measures in Lithuania, in *Rural development 2013: proceedings. The sixth international scientific conference*, 24–25 November, Akademija: Aleksandras Stulginskis University 6: 433–439.
78. Vitunskienė, V.; Baltušienė, J.; Rekašius, T. 2013a. Tiesioginių išmokų reformos galimas poveikis žemdirbių namų ūkių pajamoms Lietuvoje, *Žemės ūkio mokslai* 4: 293–307.
79. Vitunskienė, V.; Baltušienė, J. 2013b. Žemės ūkio subsidijų ir socialinių pašalpų poveikis žemdirbių namų ūkių pajamoms Lietuvoje, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 4(35): 51–67.
80. Vitunskienė, V.; Baltušienė, J.; Novikova, A. 2012. Paramos pagal Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programos priemones poveikis pajamų ir turtini nelygybei paramos gavėjų subjektyviu vertinimu, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development* 1(30): 202–212.
81. Westhoek, H. J.; Overmars, K. P.; van Zeijts, H. 2013. The provision of public goods by agriculture: Critical questions for effective and efficient policy making, *Environmental science and policy* 32: 5–13.
82. Wilson, G. 2001. From productivism to post-productivism and back again? Exploring the (un)changed natural and mental landscapes of European agriculture, *Transactions of the Institute of British Geographers* 26(1): 77–102.

PRIEDAI

1 priedas

SENIŪNIJOS GYVENTOJŲ GYVENIMO KOKYBĖS POKYČIAI ANKETA

Lietuva, 2004 m. įstojusi į ES, per pastaruosius metus gavo didelę paramą įvairioms gyvenimo sritims modernizuoti, ūkininkų pajamoms didinti ir pan. Kaip Jūs, kaip teritorinio vieneto – seniūnijos – vadovas, vertintumėte tokios paramos poveikį įvairioms seniūnijos gyventojų gyvenimo sritims:

1. Migracija:

- Padidėjo Nepasikeitė Sumažėjo

2. Kaip manote, ar parama apskritai turėjo įtakos migracijai:

- Taip, turėjo – mažino emigraciją
 Ne, tą nulėmė kiti procesai
 Sunku pasakyti

3. Bendruomenės vaidmuo:

- Pastebiu, kad bendruomenė labiau nei anksčiau linkusi spręsti problemas savo jėgomis ar bendradarbiaudama su vietos valdžia
 Nepastebiu, kad bendruomenės narių aktyvumas, sprendžiant vietos problemas, būtų pasikeitęs
 Bendruomenė linkusi daugiau tikėtis paramos iš seniūnijos (savivaldybės)

4. Bendruomenės narių gyvenimo aktyvumas (tokių renginių, kurie įgyvendinami savo iniciatyva, ne vykdant projektus)

- Padaugėjo kultūrinių, sportinių renginių, organizuojamų seniūnijos gyventojų (bendruomenės narių)
 Žymesnių pokyčių nepastebiu
 Renginių skaičius mažėja

5. Savipagalbos mastas (talkos, pavėžėjimai, pagalba vyresnio amžiaus žmonėms ir pan.):

- Ar pastebite, kad bendruomenės nariai labiau linkę padėti vieni kitiems spręsti kasdienes problemas
 Nepastebiu žymesnių pokyčių šioje srityje
 Savipagalbos mastai traukiasi

6. Fizinė gyvenimo kokybė (tvarkosi savo gyvenamąjį būstą: stogus, apšiltinimą, aplinką ir pan. Čia tik tai, ką žmonės įgyvendina savo asmeniniais ištekliais):

- Pastebiu, kad žmonės skiria daugiau dėmesio šiems tikslams
- Nepastebiu žymesnių pokyčių
- Pastebiu, kad situacija šioje srityje blogėja

7. Pateikite apibendrintą savo, kaip teritorijos vadovo, nuomonę – išvadą apie ES paramos poveikį Jūsų bendruomenės gyvenimui:

Seniūnija Savivaldybė Seniūno(ės) vardas

2 priedas

BENDRUOMENĖS GYVENTOJŲ GYVENIMO KOKYBĖS POKYČIAI ANKETA

Lietuva, 2004 m. įstojusi į ES, per pastaruosius metus gavo didelę paramą įvairioms gyvenimo sritims modernizuoti, ūkininkų pajamoms didinti, kaimo bendruomenių veiklai vystyti ir pan. Kaip Jūs, kaip bendruomenės vadovas, vertintumėte tokios paramos poveikį įvairioms bendruomenės gyvenimo sritims.

1. Ar bendruomenė įgyvendino projektus, naudodamiesi LEADER 2007–2013 m.:

Taip Ne

Kaip per pastaruosius metus pasikeitė bendruomenės narių skaičius:

Padidėjo Nepasikeitė Sumažėjo

2. Kaip pakito Jūsų bendruomenės ir vietos valdžios santykių pobūdis, sprendžiant vietos problemas

- Santykiai tapo glaudesni, ir problemas sekasi spręsti geriau
- Santykiai su vietos valdžia pastebimai nepasikeitė
- Santykiai su vietos valdžia pablogėjo

3. Ar parama paskatino gyventojus įsitraukti į bendruomenės veiklą, būti aktyvesnius:

- Taip, padidėjo kultūrinių, sportinių ir kitokių renginių, organizuojamų bendruomenės narių, skaičius
- Žymesnių pokyčių nepastebiu
- Žmonių aktyvumas mažėja

4. Kaip pasikeitė savipagalbos mastas bendruomenėje (talkos, pavėžėjimai, pagalba vyresnio amžiaus žmonėms ir pan.)

- Bendruomenės nariai labiau linkę padėti vieni kitiems spręsti kasdienes problemas
- Nepastebiu žymesnių pokyčių šioje srityje
- Savipagalbos mastai traukiasi

5. Ar bendruomenės nariai labiau rūpinasi savo gyvenamąja aplinka (būstas, stogai, langai, apšiltinimas, aplinka ir pan.):

- Pastebiu, kad žmonės daugiau skiria dėmesio šiems tikslams
- Nepastebiu žymesnių pokyčių
- Pastebiu, kad situacija šioje srityje blogėja

6. Ar savarankiškai arba kooperuodamiesi su kitomis institucijomis (NVO, mokyklomis, savivaldybe ir kt.) įgyvendinate ar įgyvendinate bendrus projektus

Taip Ne

7. Jei į prieš tai esantį klausimą atsakėte „TAIP“, tai kas Jūsų partneris (-ai):

.....

8. Koks to (-ų) projekto (-ų) turinys (veiklos: kas ten daroma vienu–dviem žodžiais):

.....

9. Jei į 7 klausimą atsakėte „NE“, tai:

- Ruošiatės tai daryti artimiausioje ateityje Ruošiatės tai daryti kada nors
 Sunku pasakyti, dar nesame apsisprendę

10. Įvardykite 3 pačias aktualiausias paslaugas, kurių reikia Jūsų bendruomenei:

1. 2. 3.

11. Pateikite apibendrintą savo, kaip bendruomenės vadovo (atstovo), nuomonę apie ES paramos poveikį Jūsų bendruomenės gyvenimui (suformavo kitą – teigiamą požiūrį į bendruomenės gyvenimą, sujaukė nusistovėjusį bendruomenės gyvenimą ar pan...):

.....

.....

.....

Bendruomenė:

Seniūnija (-os), kurios(ų) teritorijoje veikia Jūsų bendruomenė:

.....

Savivaldybė:

Bendruomenės vadovo (įgalioto asmens) vardas, pavardė:

Telefonas kontaktams: